

Aino-Maria Savolainen

Carl Henrik Ståhlberg

Näkyvä työ - näkymätön tekijä

Suomen historian
Pro gradu –tutkielma
Marraskuu 2007
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän Yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Savolainen Aino-Maria	
Työn nimi – Title Carl Henrik Ståhlberg. Näkyvä työ – näkymätön tekijä.	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu - tutkielma
Aika – Month and year Marraskuu 2007	Sivumäärä – Number of pages 114 sivua
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Carl Henrik Ståhlberg oli vuosina 1799-1878 elänyt opettaja, rehtori ja kirkkoherra, joka kuului suomalaisuusliikkeen ensimmäiseen sukupolveen. Mm. J.L. Runeberg, Elias Lönnrot ja J.V. Snellman ja monet muut kuuluivat hänen ystäväpiiriinsä Työtä suomen kielen hyväksi tehtiin mm. vuonna 1832 perustetussa Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. Ståhlberg toimi seurassa monissa luottamustoimissa, viimeisimpänä seuran sihteerinä.</p> <p>Carl Henrik Ståhlberg vaikutti 1840-luvulla asti Helsingissä yliopiston kirjaston amanuenssina ja Helsingin lyseon lehtorina ja rehtorina. Yritettyään turhaan luoda uraa Helsingissä, hän muutti Viipuriin, jossa hänestä tuli kymnaasin lehtori ja myöhemmin rehtori. Kymnaasissa oli tuohon aikaan voimakas suomenmielinen ilmapiiri ja niinpä vuonna 1845 perustettiin Viipurin Suomalainen Kirjallisuuden Seura. Ståhlbergista tuli sen varaesimies ja hän olikin seuran käytännöllinen johtaja aina vuoteen 1858 saakka, jolloin hän muutti Pielavedelle. Vuonna 1858 Ståhlberg muutti perheineen Pielavedelle kirkkoherraksi. Siellä hän alkoi voimallisesti parantaa lukutaitoa, uudisti opetusta ja köyhäinhoitoa. Suurin haaste hänen kirkkoherran urallaan oli vuosien 1867-68 nälkävuodet. Tuolloin hän kunnostautui hätää näkevien auttajana, hän jakoi omia viljoja köyhille, auttoi sairaita, hankki lisää viljaa ja toimi muutenkin epäitsekästi ja pyyteettömästi lähimmäisten parhaaksi.</p> <p>Carl Henrik Ståhlbergin elämänmittainen projekti oli suomen kielen ja kansan hyväksi toimiminen. Tässä tutkimuksessa hänen elämänsä ja toimintaansa on tutkittu hänen eri rooliensa kautta. Tutkimus on elämäkerrallista mentaliteetti-, kulttuuri-, ja mikrohistoriaa. Vaikka tutkimuskohteena onkin yksilö, sen kautta voidaan päätellä jotakin myös vallitsevasta mentaliteetista yleensä. Ståhlberg soveltuukin varsin hyvin esimerkiksi niistä lukuisista sivistyneistön edustajista, jotka ottivat 1800-luvulla suomalaisuuden edistämisen elämäntehtäväkseen. Tämän tutkimus valaisee myös sitä, kuinka suuri merkitys kehityksen kannalta oli myös niillä toimijoilla, jotka ovat jääneet tuleville sukupolville tuntemattomiksi.</p>	
Asiasanat – Keywords Carl Henrik Ståhlberg, elämäkerta, mentaliteetti, suomenmielisyys, mikrohistoria	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto/ Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimuksen aihe, käsitteet ja kysymyksenasettelu	1
1.2. Tutkimuskirjallisuus ja teoreettiset lähtökohdat	4
1.3. Alkuperäislähteet ja niiden käyttö	6
2. LAPSUUS- JA NUORUUSVUODET	10
2.1. Hyrynsalmelta triviaalikouluun	10
2.2. Nuori ylioppilas Turussa	12
2.3. Opintojen viimeistelyä ja seuraelämää Helsingissä	17
3. OVET EIVÄT AUENNEET - PYRKIMYS AKATEEMISELLE URALLE	20
4. SEURATOIMIJA	24
4.1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura	24
4.2. Suomalainen Kirjallisuuden Seura Viipurissa	30
4.2.1. Viipuri 1840-luvulla	30
4.2.2. Seuran alkutaival	33
4.2.3. Toiminnan vuodet	38
4.2.4. Elämää sensuuriasetuksen varjossa	43
4.2.5. Uudet tuulet	49
5. SUOMEN KIELEN ASiantuntija	53
5.1. Keräilijä	53
5.2. Millaista suomen kielen kuuluu olla?	57
5.3. "Pränttivirhein ojentaja"	60
5.3.1. Lönnrotin oikea käsi	60
5.3.2. Gottlundin "kotahuksia" vastaan	64
6. OPETTAJA	66
6.1. Opetusuran alkutaipaleet	66
6.2. Opettaja ja rehtori Viipurissa	68
6.3. "Tuskaksi tulee, kun päivä menee puupäisiä ja laiskoja luettaissa ja kurittaissa"	72
6.4. Muut kouluprojektit Viipurissa	74
6.5. Uusi aapiskirja	75
7. KIRKKOHERRA	79
7.1. Ståhlberg saapuu Pielavedelle kirkkoherraksi	79
7.2. Uskonnollinen elämä Pielavedellä	83
7.3. Lukutaidottomutta vastaan	85
7.4. Nälkävuodet	91
7.4.1. Kato	91
7.4.2. Pappi pelastajana	93
7.4.3. Kansan ja valtion edusmies	97
8. NÄKYMÄTÖN?	100
LÄHTEET	105

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen aihe, käsitteet ja kysymyksenasettelu

*”Olet tehnyt uskomattoman paljon! Ja sellaisia asioita, jotka eivät koskaan kuole. – Työtä on toki minullakin ollut, mutta se ei näy.”*¹ Näin kirjoitti eläkkeellä oleva Pielaveden kirkkoherra Carl Henrik Ståhlberg vanhalle ystävälleen Elias Lönnrotille vertaillaessaan omia ja entisen työtoverinsa saavutuksia keskenään. Lönnrot oli kirjeen kirjoitushetkellä emeritusprofessori ja suurta arvostusta nauttiva perinteenkerääjä ja kielen kehittäjä. On ymmärrettävää, että syrjäisen paikkakunnan kirkkoherra tunsivat omat saavutuksensa tähän verrattuna vähäiseksi. Myöhempi historiantutkimus on ollut Ståhlbergin kanssa samoilla linjoilla: Elias Lönnrot on ollut tutkijoiden kiinnostuksen kohteena yhä uudestaan ja uudestaan. Myös muutama muu aikalainen, J.L. Runeberg ja J.V. Snellman etunenässä, ovat saaneet osakseen runsaasti huomiota.

Pro gradu – työni tarkoitus on tutustua paremmin suurelle yleisölle tuntemattomaksi jääneeseen hahmoon. Carl Henrik Ståhlberg on nimittäin malliesimerkki 1800-luvun sivistyneistön ja suomalaisuustyön ensimmäisen sukupolven edustajasta. Hän ehti elämänsä aikana vaikuttaa monilla eri tavoin kansan sivistystyöhön. Hän oli suomalaisuusmies sekä Elias Lönnrotin ja monen muun keskeisesti Suomen historiaan vaikuttaneen henkilön työtoveri. Kuten tuolloin oli yleistä, suomen kieli oli Ståhlbergille kuitenkin vain harrastus varsinaisen työn ohella. Hän oli myös opettaja, rehtori ja lopuksi kirkkoherra. Näissä tehtävissään hän ehti vaikuttaa sekä lukuisten yksittäisten henkilöiden että usean paikkakunnankin elämään.

Tutkimus on elämäkerrallinen. Sen tarkoituksena on kuvata Ståhlbergin toimintaa eri elämänvaiheissa ja kuvata Ståhlbergia sivistyneistön edustajana. Tulen peilaamaan Ståhlbergin elämää vallitsevan kulttuurin, ihanteiden ja tavoitteiden, toisin sanottuna vallitsevan mentaliteetin ilmentäjänä. Näin ollen tutkimus on elämäkerrallista mentaliteetti- ja kulttuurihistoriaa. Kokonaisvaltaisuus on yksi kulttuurihistorian keskeisistä elementeistä. Usein, kuten myös tässä tutkimuksessa, se näkyy yksityisen ja kollektiivisen integroimisena.² Kun tutkimuskohteena on aiemmin tutkimuksen ulkopuolelle jäänyt yksilö, auttaa hänen tutkimisensa täydentämään jo olemassa olevaa

¹ Carl Henrik Ståhlberg kirjeessään Elias Lönnrotille 25.5.1875.

² Virtanen 1987, s.85.

kuvaa laajemmasta kontekstista: tutkittavasta ajasta ja sen mentaliteetista. Mutta mitä sana 'mentaliteetti' itse asiassa pitää sisällään? Käsitteenä se on hankalasti määriteltävä ja historian tutkimuksessa sitä käytetään useissa eri yhteyksissä. Siksi on paikallaan esittää, mitä kyseisellä käsitteellä tässä tutkimuksessa tarkoitetaan. Markku Hyrkkänen on määritellyt mentaliteetin sellaiseksi uskomusten järjestelmäksi, joka on asettanut rajat sille, miten on ollut mahdollista ajatella ja toimia. Mentaliteetti on hyvin pitkälti aikalaisilleen tiedostamatonta, mutta julkisesti esitetyt lausumat, käsitykset ja mielipiteet ovat sen ilmentymiä.³

Myös käsitteet 'säätyläistö' ja 'sivistyneistö' kaipaavat määrittelyä. Miksi ihmeessä, lukija voi ihmetellä, sillä molemmat käsitteet ovat tuttuja nykypäivänkin kielenkäytössä. Kuitenkin näiden termien merkitys on ajan saatossa muuttunut ja siksi onkin paikallaan valaista, missä merkityksessä niitä tässä tutkimuksessa käytetään. Ståhlbergin aikana käsitteet 'säätyläistö' ja 'säätyläinen'. miellettiin useimmiten koskemaan koko säätyjärjestelmän piirissä olevaa väestönosaa: aatelistöä, papistoa, porvaristöä ja talonpoikia. Vasta 1800-luvun loppupuolella käsitteiden merkitys alkoi supistua koskemaan pelkästään korkeampaa säätyä, herrasväkeä. Sen sijaan ruotsinkielen vastaava sana 'ståndsperson' oli jo 1600-luvulta asti mielletty kansan eli rahvaan yläpuolella olevaksi henkilöksi.⁴ Tässä tutkimuksessa säätyläistöä ja säätyläisistä puhutaan viimeksi mainitussa merkityksessä, sillä Ståhlbergin toiminnassa yksi keskeinen elementti on ikään kuin ylhäältä käsin tehty työ kansan hyväksi, mikä korostaa herrasväen ja kansan välistä eroa. Myös käsite 'sivistyneistö' vakiintui suomen kieleen 1800-luvun kuluessa. Aluksi puhuttiin 'sivistyneestä väestä' kuvaamaan opillisen sivistyksen saaneita henkilöitä. Vuosisadan loppupuolella sivistyneistö oli jo käyttötarkoitukseltaan osin syrjäyttänyt säätyläistön herrasväkeä tarkoittavassa merkityksessään.⁵ Jatkossa sivistyneistö-sanaa käytetään sen molemmassa merkityksessä. Käsitteen sisältö ja merkitys itse asiassa kehittyivätkin rinta rinnan Ståhlbergin elämänvaiheiden kanssa. Suomenmielisyys ja innostus suomen kieleen syntyivät opillisen sivistyksen saaneiden nuorten miesten keskuudessa. Viimeistään Pielaveden kirkkoherrana Ståhlberg kuitenkin kuului paikkakunnan sivistyneistöön, jonka jäsenten kriteerinä ei suinkaan ollut opillinen sivistys, vaan herrasväkeen kuuluminen.

³ Hyrkkänen 2002, s.73, 100, 102.

⁴ Wirilander 1974, s.35.

⁵ Wirilander 1974, s.396.

Tutkimuksen tavoitteet voidaan pelkistää kolmeen tutkimustehtävään. Ensimmäinen tehtävä elämäkertaa tehdessä on tietysti selvittää kuka oli Carl Henrik Ståhlberg ja millainen hänen elämänsä oli. Tavoitteena on muodostaa Ståhlbergin elämästä kokonaiskuva. Tiedot Ståhlbergin lapsuudesta ovat kuitenkin vähäisiä ja ne lisääntyvät vasta Ståhlbergin yliopistossa opiskelun loppusuoralla. Näin ollen tutkimuksen pääpaino kohdistuu Ståhlbergin elämään hänen ollessaan työiässä eli 1830-luvulta eteenpäin.

Pelkkä tapahtumien kartoitus ei kuitenkaan riitä, vaan se tarjoaa raamit Ståhlbergin tarkemmalle tarkastelulle. Tutkimuksen toinen tehtävä onkin hahmotella hänen luonnettaan, ajatuksiaan, kuvaa itsestään ja ympäröivästä maailmasta: toisin sanottuna kuvata Ståhlbergia ihmisenä. Pelkkä kuvailu ei ole tutkimuksen itsetarkoitus, vaan kyse on pikemminkin Ståhlbergin rekonstruktioista ihmisenä olemassa olevien lähteiden perusteella. Tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole esittää yhtenäistä kuvausta Ståhlbergista teemalla 'tällainen hän oli', eikä se olisi kovin eettistäkään, olisihan kyse kuitenkin tutkijalle muodostuneesta subjektiivisesta kuvasta. Ståhlbergin luonteen hahmottaminen on hyödyllistä pikemminkin siksi, että se helpottaa hänen toimintansa ja motiivinsa tarkastelua ja analysointia.

Kolmanneksi tutkimuksessa tarkastellaan tätä rekonstruktuoitua Ståhlbergia suhteessa omaan aikaansa ja kulttuuriinsa, ts. vallitsevaan mentaliteettiin. Vaikka tutkimuskohteena on yksilö, on kyseessä kuitenkin laajempi kokonaisuus. Tutkijan tehtävänä on pyrkiä selvittämään sitä monimutkaista menneisyyden logiikkaa, mikä piilee toisaalta tutkimuskohteen hahmottaman maailmankuvan ja toisaalta häntä ympäröivien realiteettien sekamelskassa.⁶ Tämä näkyy tutkimuksessa kahdella tavalla: toisaalta yksilön liittäminen suurempaan kokonaisuuteen auttaa meitä näkemään tutkimuskohteen laajemmassa perspektiivissä ja myös vastaa kysymyksiin Ståhlbergin toiminnan vaikutuksesta ja merkityksestä suuressa mittakaavassa. Toisaalta voidaan tarkastella Ståhlbergia esimerkkitapauksena laajasta verkostoituneesta toimijoiden joukosta, jolla oli yhteinen päämäärä ja yhteinen projekti. Ståhlberg oli aikansa lapsi, joten ympäröivän kulttuurin ja yhteiskunnan tunteminen selittää osaltaan Ståhlbergin ajatuksia, toiveita ja toimintaa. Kaikki kolme tutkimustehtävää lopulta johtavat suomalaisuustyön ja kansansivistämisen kuvaukseen Ståhlbergin aktiivisen toiminnan kautta.

⁶ Virtanen 1987, s.47, 122.

Olen tietoisesti käyttänyt termiä tutkimustehtävä tutkimuskysymyksen sijasta, sillä mielestäni se sopii tällaiseen elämäkerralliseen tutkimukseen paremmin. Kysymyksen muotoon muutettuna keskeisimmät tutkimustehtävät ovat yksinkertaisimmillaan: mitä tapahtui, milloin tapahtui ja miksi tapahtui. Hieman seikkaperäisemmin ilmaistuna kysymykset ovat kuitenkin seuraavat:

1. Millaisena Ståhlbergin elämä näyttäytyy hänen eri rooliensa valossa?
2. Mitkä tekijät vaikuttivat hänen toimintaansa?
3. Mitkä olivat toiminnan tavoitteet ja miten ne toteutuivat?

1.2. Tutkimuskirjallisuus ja teoreettiset lähtökohdat

Koska Carl Henrik Ståhlberg on varsin tuntematon hahmo, on häntä koskeva tutkimus vähäistä. Tiedot Ståhlbergista löytyvät lähinnä yksittäisinä mainintoina muun tutkimuskirjallisuuden yhteydestä. Laajin esitys Ståhlbergin elämänvaiheista löytyy Pielaveden ja Keiteleen historia I- kirjasta Tauno Räisäsen laatimana. Räisänen käy esityksessään läpi kattavasti lähes kaikki Ståhlbergin elämänvaiheet. Jouko Teperi, Kauko Kyyrö ja Irma Sulkunen käsittelevät jonkin verran Ståhlbergia omissa teoksissaan. Jouko Teperi ja Kauko Kyyrö käsittelevät Ståhlbergia lähinnä Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran johtajana 1840-50-luvuilla, Sulkunen puolestaan esittelee Ståhlbergin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajajäsenenä ja alkuvuosien toimijana. Irma Sorvali on laatinut Ståhlbergin biografian kansallisbiografiaan ja Ilmari Havu on puolestaan esitellyt Ståhlbergia Lauantaiseuraa käsittelevässä teoksessaan. Kaiken kaikkiaan edellä mainitussa tutkimuskirjallisuudessa on Räisäsen artikkeli lukuun ottamatta kyse muutaman lauseen tai korkeintaan parin sivun mittaisista maininnoista. Tutkimuskirjallisuuden vähyys luo tutkimuksenteolle omat ongelmansa, mutta myös osoittaa, että Ståhlbergin tutkiminen on perusteltua. Ennestään tuntemattoman henkilön tutkiminen voi avata uusia näkökulmia sivistyneistön tavoitteisiin ja toimintaan 1800-luvulla. Ståhlbergin elämänvaiheiden kartoittamista tukevaa kirjallisuutta sen sijaan löytyy runsaasti. Ståhlberg ehti elämänsä aikana osallistua moneen sellaiseen toimintaan, joka on myöhemmin kiinnostanut tutkijoita. Näin ollen erityisesti kaikki yliopisto- ja koulumaailmaan liittyvät tutkimukset ovat tärkeitä samoin kuin Ståhlbergin aikalaisten elämäkerrat sekä muu ajan luonnetta ja tapahtumia kuvaava kirjallisuus.

Jos Ståhlbergia itseään koskevaa tutkimuskirjallisuutta on niukasti, on 1800-luvun sivistyneistön kansan parissa tekemää työtä tutkittu enemmän. Matti Klinge on teoksessaan Iisalmen ruhtinaskunta tarkastellut säätyläistöä modernisuuden ja eurooppalaisuuden välittäjänä. Keskeisiä käsitteitä Klingellä ovat keskus ja periferia, joiden välistä suhdetta ja keskuksesta kohti periferiaa tapahtuvaa modernisaatiota hän tarkastelee. Tarkastelu tapahtuu toisaalta sukuverkostojen, toisaalta yksittäisten ihmisten ja heidän elämänsä näkökulmasta. Tällöin keskeiseksi tarkastelun kohteeksi nousevat yksilön elämänvaiheet, lähipiiri, toiminta ja tavoitteet, maailmankuva jne. Klinge pyrkii ymmärtämään yksilöiden ajattelua ja tavoitteita, mutta toisaalta tarkastelee yksilöitä esimerkkinä omasta ajastaan, oman kulttuurinsa ilmentymänä. Kirjan lähtökohtainen ajatus on siis se, että yksityisten ihmisten elämäntarinat avaavat lukijalle laajemman näköalan tutkittavaan aikakauteen. Keskeinen ilmiö on modernin projekti, jossa sivistyneistö toimii välittäjänä Euroopan ja perifeeristen alueiden asuttaman kansan välillä.⁷ Carl Henrik Ståhlberg ei varmastikaan tuntenut olevansa osa modernisaation projektia. On myös syytä epäillä, oliko Klingen kuvaamaa sivistyneistön yhteistä projektia olemassakaan. Projekti-ajatus kuitenkin sopii Ståhlbergin elämän tutkimiseen; tämän tutkimuksen lähtökohtana on ajatus siitä, että Ståhlbergilla oli, tietoisesti tai tiedostamatta, oma henkilökohtainen projektinsa, jonka tavoitteena oli suomen kielen ja kansan aseman parantaminen. Tätä henkilökohtaisen projektin toteuttamista seurattaessa, jotakin voidaan päätellä myös vallinneesta mentaliteetista.

Kalevi Lämsä puolestaan on väitöskirjassaan tutkinut Ståhlbergin aikalaista ja opiskelijatoveria, Jonas Lagusta. Lämsä tarkastelee Lagusta aktiivisena toimijana, josta kertoo hänen tekemänsä työ, joka puolestaan on osa laajempaa kulttuurista ja yhteiskunnallista tapahtumaketjua. Näin Lämsä sijoittaa Laguksen ”*aikansa aatteelliseen viitekehykseen, joka käsittää niin yleispoliittisen, kirkkopoliittisen, kulttuurisen kuin pedagogisen tilanteen.*”⁸ Tutkimuksen teoreettinen ydin koostuu siis tutkittavan henkilön aktiivisesta toiminnasta eri rooleissa. Tämä lähtökohta sopii erittäin hyvin myös Ståhlbergin elämän tutkimiseen.

⁷ Klinge 2006, s.15-16.

⁸ Lämsä 2001, s.17.

Tutkimuksessa tulenkin tarkastelemaan Carl Henrik Ståhlbergia aktiivisena toimijana eri tehtävissä. Tutkimuksessa kuitenkin nostetaan Lämsän tutkimusta korostetummin esille Ståhlbergin eri tehtävät ja roolit hänen elämänsä aikana. Karkeasti jaoteltuna näitä tehtäviä ovat suomen kielen tutkija ja asiantuntija, seura-aktiivi, opettaja, rehtori ja kirkkoherra. Tutkimuksen rakenne perustuu näiden roolien varaan. Lukijan onkin syytä muistaa, että vaikka olen pyrkinyt mahdollisuuksien mukaan noudattamaan Ståhlbergin elämän vaiheita myös kronologisesti, perustuu tutkimus kuitenkin nimenomaan hänen toimintaansa eri rooleissa. Näin ollen paikoitellen ajallinen yhteys rikkoutuu.

Ståhlbergin elämän kuvaaminen hänen eri rooliensa kautta rajaa tutkimuskysymystä: pääpaino tutkimuksessa on Ståhlbergin tarkastelussa aktiivisena toimijana. Jokaiseen elämään kuuluu luonnollisesti paljon itsestä riippumattomia elementtejä, mutta tässä tutkimuksessa tarkastellaan ennen kaikkea Ståhlbergin tapaa ajatella ja toimia niissä puitteissa, missä hän eli. Elämäkerrallisuudesta huolimatta yleinen ja yksityinen kulkevat tutkimuksessa jatkuvasti käsi kädessä. Yleinen, yhteiskunnan tapahtumat ja rakenteet, ovat vaikuttaneet yksilön toimintaan ja päinvastoin.⁹ Toisaalta on huomattava, että edellä tutkimus keskittyy nimenomaan henkilön rooliin kodin piirin ulkopuolella. Ståhlberg oli myös poika, veli, aviomies, isä, appi ja paljon muuta, mutta nämä roolit jäävät tutkimuksessa vähemmälle huomiolle. Osittain tämä johtuu jo käytettävissä olevista lähteistäkin: ne liittyvät yleensä Ståhlbergin julkiseen toimintaan. Tarkoituksena kuitenkin on mahdollisuuksien mukaan raottaa lukijalle myös yksityisyyden verhoa.

1.3. Alkuperäislähteet ja niiden käyttö

Carl Henrik Ståhlbergia koskevan alkuperäislähteistön löytäminen ei ole aivan yksinkertaista, sillä mitään yhtenäistä arkistokokoelmaa ei ole. Moninaisten ammattiensa ja toimeliaisuutensa ansiosta lähteitä on kuitenkin löydettävissä, ne vain ovat hajallaan eri paikoissa.

Ehkä tärkein lähdeaineisto on Ståhlbergin ja Elias Lönnrotin välinen kirjeenvaihto. Tämä lähdeaineisto on vastikään Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimesta suomennettu ja julkaistu seuran julkaisusarjassa. Kirjeet ovat merkittäviä monellakin

⁹ Sulkunen 1999, s.6.

tapaa. Ensiksikin on tärkeää, että niistä on luettavissa Ståhlbergin itsensä kertomana hänen ajatuksiaan, mielipiteitään ja tavoitteitaan. Näistä kirjeistä on siis saatavissa paljon sellaista tietoa, mikä on olennaista tutkimuskysymyksen kannalta ja Ståhlbergin maailmankuvan ja itseymmärryksen kartoittamisessa. Toiseksi, kirjeet kattavat hyvin pitkän ajan: ensimmäinen kirje on kirjoitettu vuonna 1831 ja viimeinen vuonna 1876. Kirjeenvaihto on välillä vilkasta, välillä taas kirjeenvaihdossa on vuosien tauko, mutta siitä huolimatta kirjeistä saa hyvin kattavan kuvan Ståhlbergin elämän eri vaiheista. Kolmas tärkeä seikka on se, että miehet käsittelevät kirjeissään kaikkia elämän eri osa-alueita. Keskeinen asema on luonnollisesti suomen kielellä ja kaikella sillä työllä, mitä miehet sen hyväksi tekevät, mutta kirjeissä puhutaan myös yksityiselämää, urahaaveita, uskonasioita ja opetukseen liittyvistä asioista. Näin ollen kirjeissä esiintyy Ståhlberg kaikissa edellisessä luvussa mainituissa rooleissaan ja hänen ajatuksensa ovat sieltä suoraan luettavissa.

Elias Lönnrotille kirjoitettujen kirjeiden lisäksi muitakin Ståhlbergin kirjeitä on säilynyt. Kirjeet ovat erinomaisia lähteitä, mutta toki niitä käytettäessä on lähdekriittisesti pohdittava sitä, onko Ståhlberg antanut totuudenmukaisen kuvan itsestään ja ajatuksistaan kirjoittaessaan. Siksi kirjeitä on syytä vertailla muuhun lähdeaineistoon. Esimerkiksi J.V. Snellmanin kirjeenvaihdosta löytyy muutamia spekulatioita Ståhlbergin urasta. On myös mielenkiintoista verrata Ståhlbergin kirjeissään esittelemiä suunnitelmia ja ihanteita hänen käytännön tekoihinsa, jotka selviävät muista lähteistä.

Ståhlberg toimi 1830-luvulla Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa, joten seuran pöytäkirjoista löytyy jonkin verran tietoa hänen toiminnastaan ja painotuksistaan seurassa. Vielä keskeisempi lähdeaineisto on Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pöytäkirjat, jonka sivuilla Ståhlberg esiintyy hyvin merkittävässä roolissa. Ståhlberg toimi seuran johtohahmona 1840- ja 1850-luvuilla, joten pöytäkirjat kertovat paikoitellen lähes yksinomaan Ståhlbergin toiminnasta ja mielipiteistä. Lönnrotin ja Ståhlbergin kirjeenvaihto oli vilkasta Viipurin vuosina, joten nämä lähdeaineistot täydentävät tässä hyvin toisiaan. Viipurin Suomalainen Kirjallisuuden Seura julkaisi Ståhlbergin kokoaman Uuden Aapiskirjan vuonna 1847, joten siitä on luettavissa Ståhlbergin painotuksia niin suomen kielen kuin pedagogiankin alalta. Aapinen pohjautui K.H.J. Ignatiuksen Lasten-Kirjaan, joten näiden kirjojen keskinäinen vertailu paljastavat, mitkä olivat Ståhlbergin lisäyksiä, poistoja ja korostuksia. Toisin sanottuna

vertailun pohjalta voidaan tehdä päätelmiä siitä, mitkä asiat olivat Ståhlbergin mielestä tärkeitä. Kirjasta on myös olemassa Suomettaren arvostelu.

1840- ja 1850-luvuilla Ståhlberg toimi Viipurissa ensin virkaatekevänä ja myöhemmin varsinaisena kymnaasin rehtorina.¹⁰ Tältä ajalta on säilynyt Viipurin kymnaasin muutosohjelma, jonka Ståhlberg on laatinut. Muutosohjelmaa tutkimalla saadaan tietoa Ståhlbergin käsityksistä opetuksen järjestämisestä Viipurissa. Käytännön tietoa kymnaasin toiminnasta on saatavissa myös Porvoon tuomikapitulille lähetetyistä koulutoiminnan selvityksistä ja kuvauksista.

Laajin lähdeaineisto Ståhlbergin toiminnasta kirkkoherrana on Pielaveden pitäjänkokouksen pöytäkirjat; johtihan Ståhlberg kokouksissa puhetta. Pöytäkirjat eivät anna kovinkaan persoonallista kuvaa Ståhlbergin toiminnasta, sillä niissä käsitellään varsin muodollisesti pitäjänhoitoon liittyviä asioita. Lähinnä Ståhlbergin esityksistä ja puheenvuoroista voi päätellä, mitä asioita hän piti tärkeinä, mitä hän halusi korostaa pitäjän johtajana ja miten hän toimi ja reagoi erilaisissa tilanteissa. Hieman persoonallisempaa tietoa löytyy Ståhlbergin virkakirjeiden konsepteista, mutta koska kyse on virkakirjeistä, ovat nekin yleensä varsin niukkasanaisia Ståhlbergin henkilökohtaisten ajatusten suhteen.

Myös lehdet ovat keskeinen lähdeaineisto. Ståhlberg itse kirjoitti joitakin artikkeleita Kanawaan. Artikkeleissaan Ståhlberg esitti omia ehdotuksiaan ja mielipiteitään kieliopillisista asioista, joten ne ovat tärkeitä tutkittaessa Ståhlbergia suomen kielen tutkijana. Useista lehdistä löytyy myös joitakin uutisia ja mainintoja lähinnä hänen virkaan valitsemisistaan ja kuolemastaan. Laajempia kirjoituksia on kaksi: Jo aiemmin mainittu Uuden Aapiskirjan arvostelu Suomettaressa ja Kuopion Sanomissa oleva Viipurissa järjestetyistä Ståhlbergin jäähyväisjuhlallisuuksista vuonna 1857.

Tutkimuksen kannalta erityisen hyödyllisiä ovat myös Ståhlbergiin liittyvät aikalaismuistelut, joihin olen saanut yksityishenkilöiden avulla tutustua. Ståhlbergin tyttären, Selma Jackin kirjoittama muistelu nälkävuosista ja isänsä toimista seurakunnan ja pitäjän johdossa tuona aikana on merkittävä kuin myös Pielaveden säätyläistöön lapsena kuuluneen Hugo Kaliman muistelmat.

¹⁰ Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640-1917.

Alkuperäislähteitä on siis monipuolisesti saatavilla. Kaiken kaikkiaan ainoastaan Ståhlbergin lapsuus ja nuoruus jäävät alkuperäislähteitten osalta hämärän peittoon. Näiden vuosien osalta on tyydyttävä muutamiin tutkimuskirjallisuudessa esiintyviin mainintoihin ja suvun piirissä kulkeneeseen muistitietoon. Tavoitteena on näitä lähteitä tutkimalla ja keskenään sekä tutkimuskirjallisuuteen vertailemalla muodostaa kokonaiskuva Carl Henrik Ståhlbergin elämästä ja toiminnasta. Erityisen mielenkiintoiseksi vertailun tekee se, että Ståhlbergin kirjeistä on luettavissa hänen omat ajatuksensa ja käsityksensä eri asioista ja tapahtumista. Kirjeistä ja Ståhlbergin julkisista tuotoksista on luettavissa se, mitä Ståhlberg halusi sanoa, mutta myös se, miksi hän sanoi niin ja mihin hän kenties sillä pyrki.

Käytettäviä menetelmiä esiteltäessä on paikallaan mainita muutama mikrohistoriallinen elämäkerta, joissa käytetyt menetelmät soveltuvat myös tähän tutkimukseen. Keskeisellä sijalla kaikissa on pienen ja marginaalisen tutkiminen suhteessa vallitsevaan kontekstiin. Suomalaisessa historiantutkimuksessa Martti Pelkonen on tutkinut 1800-luvun fennomaanista herännäisyyttä tutkimalla konfliktia, Lukkari Saxbergin murhatyötä. Keskeisellä sijalla tutkimuksessa on konfliktin aiheuttamat oikeuslähteet ja myöhemmät muistelut tapahtumasta, joiden pohjalta Pelkonen tutkii vallitsevaa mentaliteettia.¹¹ Irma Sulkunen puolestaan on jäljittänyt hurmoksellisen uskonnollisen liikehdinnän aikaansaanutta, 1700-luvulla elänyttä piikatyttöä kirjassaan Liisa Eerikintytär. Sulkunen on pyrkinyt rekonstruotioimaan tutkimuskohdettaan niukkojen lähteiden valossa. Vaikka lähteiden vähyyksi ei ole ollut Ståhlbergia tutkiessa ongelma, on rekonstruktio kuitenkin pitänyt luoda pienistä osasista, tutkimuskohteen kanssa dialogia käyden, kuten Sulkunenkin on tehnyt.¹² Kansainvälisen mikrohistoriallisen tutkimuksen merkittävimpiä edustajia on Carlo Ginzburg. Myös hän on jäsennellyt mikrohistoriallista metodia johtolanka-käsitteen avulla. Ginzburg on myös keskittynyt rajallisten lähteiden valossa analysoimaan jotakin sellaista, ”*mikä jollekin toiselle olisi voinut olla pelkkä huomautus alaviitteessä*”¹³ Mikrohistoriallisen tutkimuksen peruslähtökohta on se, että hyvin pientä, yksittäistä tutkittaessa, siitä voidaan päätellä myös jotakin yleisestä. Ginzburgin mukaan samoista lähtökohdista liikkeelle lähdettäessä voidaan päätyä samaan lopputulokseen vaikka siihen johtavat tiet olisivatkin erilaiset.¹⁴ Toinen kansainvälisen

¹¹ Peltonen 2006, s.27-28.

¹² Sulkunen 1999, s.7, 30-32.

¹³ Ginzburg 1996, s.181-182.

¹⁴ Ginzburg 1996, s.181, 187.

mikrohistoriallisen elämäkertatutkimuksen auktoriteetti on Natalie Zemon Davis joka on teoksessaan *Kolme naista* kertonut kolmen, 1600-luvulla eläneen eurooppalaisnaisen elämäntarinat ja tarkastellut niitä hierarkioiden, keskusten ja valtasuhteiden kautta.¹⁵

Historiantutkimuksessa on aina muistettava tutkijan osuus lähteiden tulkinnassa. Erityisesti mikrohistoriassa tutkijan eläytymisellä, tulkinnalla ja pohdinnalla on keskeinen sija.¹⁶ Kaikissa edellä mainituissa teoksissa tutkijoiden oma ajattelu- ja päättelyprosessi ovat olleet olennaisia. Vaikka tutkimuksen tarkoituksena on luonnollisesti päästä mahdollisimman lähelle tutkittavaa todellisuutta, ei se täydellisesti ole koskaan mahdollista. Tutkijan esittämä tulkinta lähdeaineistosta saatavasta tiedosta on aina jossakin määrin subjektiivinen ja pohjautuu tutkijan omaan kokemukseen. Tutkijan kädenjälki näkyy myös tutkimuksen aikana tehdyissä valinnoissa. Näin ollen historiantutkimuksessa ei koskaan ole mahdollista esittää lopullista totuutta missään asiassa. Niinpä tässäkin tutkimuksessa esitetään yksi mahdollinen tulkinta ja kuva Carl Henrik Ståhlbergin elämäntyöstä.¹⁷

2. LAPSUUS- JA NUORUUSVUODET

2.1. Hyrynsalmelta triviaalikouluun

Carl Henrik Ståhlberg syntyi 16.4.1799 Hyrynsalmen nimismies Jaakob Gabriel Ståhlbergin ja hänen vaimonsa Eva Magdalena os. Lagerbergin¹⁸ toiseksi lapseksi. Perheeseen kuului kaksi vuotta vanhempi veli Jaakob Gabriel, josta tuli sittemmin Kajaanin kihlakunnan kruununvouti, vuonna 1801 syntynyt Christina Margretha (myöhemmin Levonius), vuonna 1804 syntynyt Benjamin, josta tuli komissiomaanmittari ja kaksi vuotta myöhemmin syntynyt Maria Fredrika (sittemmin Calonius). Vaikka perheen isä olikin nimismies, syntyi Carl Henrik pappissukuun: Hänen isoisänsä oli Sotkamon kappalainen Gabriel Ståhlberg ja tämän isä oli Utajärven kappalainen. Carl Henrikin äidinisä, Gabriel Lagerberg puolestaan oli Hailuodon kappalainen.¹⁹

¹⁵ Zemon Davis 1997, s.262, 264-265.

¹⁶ Peltonen 2006, s.29.

¹⁷ Virtanen 1987, s.18, 121.

¹⁸ Jaakob Gabriel ja Eva Magdalena olivat serkuksia, heidän isoisänsä oli Utajärven kappalainen Gabriel Ståhlberg.

¹⁹ Sursillin suku, s.642; Teräsvuori 1913, s.16-19: Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

Hyrnsalmesta oli tullut oma pitäjänsä 1780-luvulla ja tuolloin pitäjä oli saanut myös oman nimismiehen.²⁰ Vielä 1700-luvulla nimismiehen asema säätyläistössä ei ollut kovin korkea, itse asiassa nimismiehet edustivat alhaisinta säätyläistöä. 1700-luvun kuluessa nimismiehen arvostus kuitenkin koheni. Aikaisempina vuosisatoina nimismiehet olivat olleet usein talonpoikaistaustaisia, mutta nimismiehen lisääntyneet tehtävät johtivat siihen, että jonkinlainen koulutus tuli nimismiehelle tarpeelliseksi. Syrjäseudulla kouluttamattomia nimismiehiä oli pitempään, mutta Hyrnsalmen saadessa oman nimismiehen vuosisadan lopulla, olivat nimismiehet näinkin syrjäisellä paikkakunnalla muualta tulleita säätyläisiä. Osaltaan nimismiehen viran säätyläistymiseen lienee vaikuttanut myös se, että nimismiehen tuli hallita hallintokieli ruotsi.²¹

Siitä huolimatta, että Jaakob Gabriel Ståhlberg edusti säätyläistöä ja vanhaa, joskin alempaa, virkamiessukua, ei nimismiehen virka suonut haltijalleen kovin suuria rikkauksia. Kun nimismiehet eivät olleet enää talonpoikia, ei nimismiehellä ollut maatilansa tuomaa elantoa apunaan, mutta se ei vielä 1700-luvulla näkynyt nousseena palkkana. Huono palkka aiheutti yleisellä tasolla monenlaisia ongelmia: sivutöiden etsimistä, väärinkäytöksiä ja paremmin koulutettujen säätyläisten katoamista muihin virkoihin.²² Tätä taustaa vasten ei olekaan mikään ihme, että kun 35-vuotias Jaakob Gabriel Ståhlberg erään tarkastusmatkansa aikana vilustui, sairastui kuumetautiin ja sitten menehtyi siihen,²³ jäivät hänen leskensä ja viisi lastaan, nuorin vasta syntynyt, aivan tyhjän päälle. Carl Henrik oli tuolloin 7-vuotias.

Juuri muuta emme Carl Henrik Ståhlbergin lapsuudesta tiedäkään. Isän kuolema joka tapauksessa vaikutti suuresti lasten tulevaisuuden näkymiin. Vanhin lapsista, Jacob Gabriel tietävästi kävi Oulun triviaalikoulua, muttei koskaan valmistunut ylioppilaaksi. Tytär Christina annettiin äitinsä sisarpuolen perheeseen kasvatiksi. Carl Henrik pääsi vuonna 1815 Oulun triviaalikouluun 16-vuotiaana jonkin sukulaisen toimittamana.²⁴ Triviaalikouluun ei tuolloin menty tietyn ikäisenä, vaan kouluun kirjautuneet olivat monen ikäisiä. Tuona vuonna Ståhlberg oli joukosta toiseksi vanhin, nuorimmat samana vuonna kouluun tulleet olivat syntyneet vuonna 1807. Tämä ei

²⁰ Ylikangas 1996, s.330.

²¹ Ylikangas 1996, s.121-122, 133.

²² Ylikangas 1996, s.144-145.

²³ Turpeinen 1988, s.311.

²⁴ Teräsvuori 1913, s.21.

kuitenkaan ollut mitenkään tavatonta, sillä ajan koulujärjestelmä oli monimutkainen ja monet opiskelivat pitkään myös kotiopettajan johdolla ja näin koulussa oli monenikäisiä oppilaita. Pitkään oppikoulut nähtiinkin ”köyhän väen” kouluina, joissa kävivät ne, joilla ei ollut varaa kustantaa kotiopettajaa. 1800-luvulla asenteet muuttuivat ja säätyläistö alkoi laittaa lapsensa oppikouluihin, mutta raha oli keskeinen vaikutin Carl Henrik Ståhlbergin koulutiellä.²⁵ Kotiopettajaan perheellä ei varmasti ollut varaa, mutta myös Ståhlbergin triviaalikoulussa opiskeleminen oli vaakalaudalla. Suvun perimätiedon mukaan Ståhlbergin koulunkäynnin pelasti muuan ventovieras nainen, joka avusti tätä taloudellisesti, lisäksi Ståhlberg itse keräsi marjoja myyntiin ja tienasi näin rahaa oppikirjojen ostoon.²⁶ Vuoden 1724 koulujärjestyksen mukaisesti triviaalikouluissa opiskeltiin uskontoa, siveysoppia, kirkkohistoriaa, dogmatiikkaa, hepreaa ja kreikkaa. Opetusohjelma siis hyvin pitkälti palveli pappiskoulutuksen tarpeita.²⁷ Sitkeydellään ja ilmeisellä lahjakkuudellaan Ståhlberg suoritti triviaalikoulun loppuun niin, että saattoi 1819 hakeutua ylioppilaaksi Turun akatemiaan.

2.2. Nuori ylioppilas Turussa

Ylioppilastutkinto ja yliopistoon pyrkiminen olivat tapahtumina pysyneet pääpiirteittäin samanlaisina jo 1600-luvulta alkaen.²⁸ Ylioppilastutkinto suoritettiin akatemiaan pyrittäessä. Ensin esitettiin koulun rehtorin todistus ja varsinainen ylioppilastutkinto suoritettiin filosofisen tiedekunnan dekaanille. Ylioppilaaksi päästäkseen oppilaan täytyi osoittaa latinan kielen taito ja kristillisten uskonkappaleiden hallinta. Käytännössä kuulustelun vaativuus vaihteli suuresti vuodesta ja kuulustelijasta riippuen.²⁹ Kun dekaani oli hyväksynyt ylioppilaan, todistus esitettiin rehtorille ja tuoreen ylioppilaan nimi kirjattiin oppilasmatrikkeliin. Tämän jälkeen ylioppilas vannoi valan, jossa hän lupasi totella rehtoria, noudattaa yliopiston sääntöjä ja konsistorin päätöksiä.³⁰

²⁵ Iisalo 1988, s.135.

²⁶ Teräsvuori 1913, s.21.

²⁷ Kaarninen 2002, s.36.

²⁸ Strömberg 1989, s.277.

²⁹ Esimerkiksi vuonna 1817 kuulustelu oli niin helppo, että tiedon siitä levittyä kaksi kolmasosaa katedraalikoulun oppilaista erosi ja siirtyi akatemiaan. Kun kuulustelijaa, professori Gustaf Gadolinia tästä nuhdeltiin, tuli hänestä niin ankara, ettei kuulusteluista selvinnyt juuri kukaan. Kaarninen 2002, s.36-37.

³⁰ Strömberg 1987, s.343-344.

Juuri ennen Ståhlbergin saapumista Turkuun yliopiston pääsyvaatimuksia oli kuitenkin kiristetty. Yliopisto joutui ottamaan huomioon vaatimuksissaan sen, että se kouluttaisi virkamiehistöä Venäjän valtakuntaan. Virkamiehistöltä tultaisiin jatkossa vaatimaan venäjän kielen taitoa. Vuonna 1813 annettiin asetus, jonka mukaan Suomessa ei voisi saada vuoden 1818 jälkeen mitään tutkintoa ilman venäjän kielen taitoa.³¹ Siksi yliopiston konsistori päätti 1817, että kaikkia julkisista kouluista tulleita nuorukaisia kuulusteltaisiin Venäjän kielessä. Venäjän kielen opetuksen taso kouluissa oli kuitenkin surkea: kun keväällä 1817 kokelaita ensimmäisen kerran kuulusteltiin Venäjän kielessä, todettiin, että he tuskin tunsivat venäjän kielen kirjaimia. A.J. Laguksen tultua yliopiston rehtoriksi vuonna 1818 vaatimukset vielä kiristyivät, sillä hän vaati jokaiselta yliopistoon pyrkijältä venäjän kielen lehtorin todistuksen ennen varsinaiseen ylioppilaskuulusteluun lähettämistä. Monet ylioppilaat joutuivatkin viettämään kuukausia Turussa venäjän opintojen parissa ennen ylioppilaskoettaan. Ståhlberg kirjautui yliopistoon vuonna 1819. Koska tieto Venäjän kielen vaatimuksista oli annettu kouluille pari vuotta aiemmin, voisi olettaa, että Oulun triviaalikoulussa tämä olisi jollakin tavalla otettu huomioon ja annettu oppilaille ainakin auttavat taidot venäjän kielessä. Toisaalta koululaitos reagoi hitaasti uudistuksiin. Vuonna 1819 venäjän kielen lehtori E.G. Ehrström esitti, että maan kouluissa venäjän kielen opetusta tulisi laajentaa. Rehtorit eivät kuitenkaan pitäneet mahdollisena lisätä tunteja muiden aineiden kustannuksella.³² Mitä ilmeisimmin kouluissa siis oli opetusta jonkin verran, mutta taidot jäivät varsin vähäisiksi. Siksipä onkin todennäköistä, että myös Carl Henrik Ståhlberg joutui ensi töikseen Turkuun tullessaan opettelemaan Venäjän kielen. Ylioppilasmatrikkeliin hänet kirjattiin lopulta 26.10.1819.³³

Koko triviaalikoulussa opiskelunsa ajan Ståhlberg oli joutunut kamppailemaan elantonsa kanssa ja rahahuolet jatkuivat Turussakin. Ståhlberg joutui muiden ylioppilaiden tapaan maksamaan asunnostaan, ruoastaan ja kirjoistaan. Ylioppilaalla oli myös joitakin pakollisia suoritettavia maksuja ja lisäksi ylioppilas tarvitsi univormun, jonka ylioppilaat vuonna 1817 olivat omasta anomuksestaan saaneet ja jota käytettiin lähinnä juhlatilaisuuksissa. Puku oli tummansinistä verkkaa, käänteet ja

³¹ Papit vapautettiin asetuksesta jo vuonna 1824 ja opettajat 1831. Syykin oli ilmeinen, sillä ko. ammattiryhmien edustajat eivät käytännössä tarvinneet venäjän kieltä. Jussila 2004, s.144.

³² Kaarninen 2002, s.34. Ilmeisesti myös yliopiston tulokset jäivät laihoiksi. Kenraalikuvernööri Zakrevski valitti vuonna 1826, että vaikka vuosina 1818-24 oli valmistunut 756 opiskelijaa, joiden olisi pitänyt hallita venäjän kieli, oli virkamiesten joukossa tuskin yhtään kunnolla venäjän hallitsevaa henkilöä. Jussila 2004, s.144.

³³ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

kaulus olivat mustaa samettia, joissa oli kultaompeleita. Napit olivat keltaiset, liivi valkea, saappaiden kanssa käytettävät arkihousut olivat tummansiniset, juhliissa puolestaan käytettiin valkoisia polvihousuja, silkkisukkia ja solkikenkiä. Päähineenä oli kolmikolkkahattu kokardeineen ja kultapunoksesta tehtyine tupsuineen ja trensseineen. Puvun teettäminen tuli kalliiksi, mutta vähävaraiset ylioppilaat saattoivat saada puvun ostettua käytettynä.³⁴

Ståhlberg ei suinkaan ollut ainoa köyhä ylioppilas. Elannon hankkiminen oli monelle ylioppilaalle ongelma. Suosittu keino pysyä leivässä oli yksityisoppilaiden ottaminen, jossa Ståhlbergkin kunnostautui. Ylioppilastutkinnon venäjän kielen vaatimusten kiristyttyä monet opiskelijat hankkivat lisätuloja venäjän kielen opettajina. Yksityisoppilaana opiskeleminen oli myöhemminkin varsin houkuttelevaa, sillä vuoden 1828 jälkeen yksityisopettajan johdolla opiskelleilta kuulusteltiin ylioppilastutkinnossa viisi ainetta, kun julkisessa koulussa opiskelleelta puolestaan kuulusteltiin kaikki aineet. Monet heikosti koulussa menestyneet saattoivat siirtyä opiskelemaan yksityisopettajan johdolla. Yksityisopetuksessa pystyivät käytännössä opiskelemaan vain vauraiden perheiden lapset, vähävaraiset joutuivat tyytymään julkisiin kouluihin.³⁵ Käytännössä opettaminen vei luonnollisesti aikaa omalta opiskelulta, erityisesti silloin kun se vei ylioppilaan pois opiskelukaupungista kotiopettajaksi. Ylioppilasmatrikkeliin on kirjattu Ståhlbergin yksityisoppilaita kuitenkin vasta yliopiston muutettua Helsinkiin.³⁶ Emme siis tiedä, miten Ståhlberg hankki elantonsa 1820-luvulla. Tietysti on mahdollista, että hän on saanut jostakin avustusta, mikä olisi mahdollistanut pelkän opiskelun. Todennäköisempää kuitenkin on, että hän on toiminut opettajana myös aiemmin, esimerkiksi juuri venäjän kielessä tai esimerkiksi lasten tai naisten opettajana, joista matrikkelissa ei luonnollisesti ole tietoja.

Ståhlbergin elämään Turussa kuului olennaisena osana myös ylioppilaselämä. Keskeisenä elimenä toimivat osakunnat. Ståhlberg kuului pohjalaiseen osakuntaan.³⁷ Osakunnilla oli kolme keskeistä tehtävää: ne toimivat ylioppilaiden valvovana

³⁴ Klinge 1989a, s.71; Kaarninen 2002, s.40-41.

³⁵ Kaarninen 2002, s.43,52-53. Yksityisopettajan johdolla opiskeleminen saattoi myös säästää merkittävästi aikaa. Esimerkiksi Sakari Topelius pääsi vuonna 1832 suhteidensa avulla J.L. Runebergin yksityisoppilaaksi ja suoritti seuraavana vuonna ylioppilastutkinnon 15-vuotiaana. Lukiossa hänen olisi pitänyt opiskella kolme vuotta. Topelius 1998, s.52-53, 61.

³⁶ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

³⁷ Ylioppilasmatrikkeli 1640 -1852.

elimenä, ylioppilaiden toverielämän lähtökohtana ja kolmanneksi dosentit ja professorit antoivat yleensä yksityisopetusta oman osakuntansa piirissä. Osakuntalaitos ei koskenutkaan pelkästään ylioppilaita vaan koko yliopistoa.³⁸ Ylioppilaat osallistuivat myös viikkotanssiaisiin ja naamiaisiin.³⁹ Iloiset illanvietot toivatkin kaivattua vaihtelua opiskelijan pönttämisen ja rahahuolien täyttämään arkeen. Opiskelijaelämä sai kuitenkin syksyn 1819 aikana valtakunnan johtoa huolestuttavia piirteitä. Matti Klingen mukaan poliittinen kiihkoilu ja mellakointi olivat osittain seurausta yleistyneestä alkoholinkäytöstä, osittain siihen vaikutti aiemmin voitettu päätös siitä, että ylioppilaat olivat vastuussa yliopiston johdolle, ei valtiolliselle poliisilaitokselle. Myös tyytymättömyys venäjän kielen opiskeluun vaikutti asiaan. E erityisen vaaralliseksi liikehdinnän teki se, että se kohdistui kisällien lisäksi venäläistä sotaväkeä vastaan. Ylioppilaat olivat varustautuneet karahkoilla, paksuilla kepeillä ja jopa sapeleilla. Joukkotappelut ja nujakointi johtivat syksyn aikana koston kierteeseen, jossa loppujen lopuksi yksi sotilas sai surmansa. Yliopiston omat vartiot ja konsistorin toimenpiteet olivat hyödyttömiä.⁴⁰

Myös juuri ylioppilaaksi päässyt Ståhlberg imeytyi kiihkeisiin tapahtumiin mukaan, jopa siinä määrin, että tuli pidätetyksi 31. lokakuuta, vain viisi päivää yliopistoon kirjautumisensa jälkeen. Noin 50-henkinen ylioppilasjoukkio oli kerääntynyt yliopiston avajaisten jälkeen myöhään illalla torille yrittäen riistää vartiosotilaalta kiväärin ja jatkanut käsirysyä sotilaan avuksi tulleiden joukkojen kanssa. Ylioppilaista pidätettiin 4 henkilöä: pohjalaisen osakunnan ylioppilaat Ståhlberg, Axel Elfving ja Christian Aejmeleus sekä vielä Turussa venäjän kieltä harjoitteleva Oulun triviaalikoulun oppilas Jaakko Wickman. Nuoret miehet pääsivät kuitenkin pälkähästä säikähdyksellä. Komendantti oli ilmoittanut, ettei sotilailla ollut korvausvaatimuksia asiassa. Jo 6.11. yliopiston rehtori Melartin ilmoitti, että ylioppilaiden ”*käytös mainitussa tilaisuudessa kylläkin on voinut olla ajattelematonta ja vähemmän harkittua, mutta ei ilmaissut mitään harkittua, vielä vähemmän karkeaa rikollisuutta*”.⁴¹

Sen verran vakava tapaus kuitenkin oli, että Melartin oli nopeasti raportoinut tapahtumista yliopiston vt. kanslerille, valtiosihteeri Robert Henrik Rehbinderille

³⁸ Strömberg 1989, s.295 -297.

³⁹ Kaarninen 2002, s.39.

⁴⁰ Klinge 1989a, s.73-74

⁴¹ Anttila 1931, s.52.

välttääkseen liioiteltujen huhujen liikkumisen Pietarissa.⁴² Se olikin tarpeen, sillä poliittinen ilmapiiri Euroopassa oli kiristynyt. Keväällä 1819 saksalainen ylioppilas oli murhannut Venäjän poliittisen agentin ja osin tämän tapauksen seurauksena oli Saksassa ajettu Venäjän tuella läpi uudistus, jossa kiellettiin painovapaus, poliittinen agitaatio ja asetettiin yliopistot tiukkaan valvontaan. Wienin kongressin jälkimainingeissa suhtautuminen yliopistoihin tiukkeni: niiden tuli keskittyä tieteeseen ja opetukseen, eikä vaalia vallankumouksen perinnettä. Suhteutettuna tähän yleiseurooppalaiseen tilanteeseen Turun ylioppilaiden mellakointi aiheutti huolta yliopiston johdossa.⁴³

Ståhlbergin saapuminen Turkuun ja yliopistoon on kirjallisuuslähteiden avulla aika hyvin rekonstruotavissa. Sen sijaan hänen myöhemmät vaiheensa Turun akatemiassa ovat hämärän peitossa. Tiedämme, että hän harjoitti akatemiassa monipuolisia opintoja, eikä ilman menestystä.⁴⁴ Jotakin on lisäksi pääteltävissä yliopistomaailman tapahtumista ja Ståhlbergin myöhemmästä elämänurasta. 1820-luvun taitteessa Turussa nimittäin korostui oppositiomielisyys, jonka yhtenä priimusmoottorina toimi nuorison kiihottajanakin pidetty dosentti A.I. Arwidsson, joka mm. salakuljetti Ruotsista kiellettyä kirjallisuutta ja julkaisi Ruotsissa voimakkaasti senaattia ja Suomen valtiollista elämäänsä ylipäänsä kritisoivia artikkeleja. Kun professori Johan Bonsdorff rehtoriksi tultuaan palasi vastoin edeltäjiensä linjaa vanhaan ylioppilastutkintojärjestelmään, jossa venäjän kielen taitoa ei vaadittu, seurasi siitä riita yliopiston johdon keskuudessa ja yleinen keskustelu, jota käytiin myös Arwidssonin Åbo Morgonbladissa. Keskustelussa ei ollut pelkästään kyse yliopiston pääsyvaatimuksista vaan samalla keskusteltiin kansalaisuudesta, suomalaisuudesta ja Suomen tulevaisuudesta ylipäänsä. Tällainen kiista oli luonnollisesti senaatin kannalta erityisen kiusallinen.⁴⁵ Maanjohto oli huolissaan, sillä venäjän kielen osaaminen nähtiin keskeisenä maan tulevaisuuden kannalta: virkamiehistö tulisi ennemmin tai myöhemmin muuttumaan venäjänkieliseksi, kyse oli siitä, olisivatko nuo virkamiehet suomalaisia vai venäläisiä. Siksi tilanteeseen oli saatava ratkaisu aikaan.⁴⁶

Ståhlbergiin käyty debatti lienee vaikuttanut voimakkaasti ja antanut suunnan hänen ja hänen tovereidensa myöhemmälle toiminnalle. Turussa Ståhlberg nimittäin tutustui

⁴² Anttila 1931, s.52.

⁴³ Klinge 1989a, s.73 -74, 78.

⁴⁴ Helanen 1937, Liitteet, taulukko VI.

⁴⁵ Klinge 1989a, s.76, 78-79.

⁴⁶ Jussila 2004, s.142.

myös niihin nuoriin miehiin, joiden kanssa hän tulisi hieman myöhemmin kääntämään huomionsa suomen kieleen ja kulttuuriin. Esimerkiksi vuonna 1822 Turun akatemiaan kirjoittautuivat Runeberg, Snellman ja Lönnrot.⁴⁷ Kielikiistaan saatiin aikaiseksi eräänlainen sopuratkaisu, kun ylioppilaat esittivät adressin suomen kielen opetuksen järjestämisestä yliopistossa, johon kuuluisi mm. oma opettajanvirka. Adressi oli organisoitu Venäjään lojaalisti suhtautuvien johtohenkilöiden, Bonsdorffin ja Arwidssonin vastustajien taholta. Sillä poliittisesti arkaluontoinen venäjänvastainen kiihkoilu saatiin Pietarin silmissä hyväksyttävälle kannalle. Toisaalta ylioppilaille pyrittiin osoittamaan, että Pietarin tavoitteena ei suinkaan ollut venäläistää ylioppilaita. Ylioppilaiden joukossa oli kuitenkin myös radikaalin Arwidssonin linjan kannattajia, jotka boikotoivat adressia. Tarkemmin sanottuna allekirjoituksensa jätti antamatta lähes koko pohjalainen osakunta, johon Ståhlbergkin kuului. Vaikka täyteen yksimielisyyteen ei päästykään, muodostui käydyn debatin seurauksena sivistyneistön ohjelmaksi varsin yleisesti kuuluisa lause ”ruotsalaisia emme enää ole, venäläiseksi emme tule, olkaamme siis suomalaisia.”⁴⁸ Kyseinen tavoite sopi myös Ståhlbergille tovereineen.

2.3. Opintojen viimeistelyä ja seuraelämää Helsingissä

Paremmiin Ståhlbergin elämäntilanteeseen pääsemme käsiksi vuonna 1827, jolloin monen ylioppilaan elämä mullistui. 4.-6.9.1827 Turku paloi ja sen mukana myös osa yliopistoa: mm. kirjasto ja muita kokoelmia tuhoutui. Vaikka esimerkiksi uusi päärakennus selvisi melko vähäisin vaurioin, käytettiin tilaisuutta hyväksi ja yliopisto päätettiin siirtää Helsinkiin, kenraalikuvernöörin ja muun valtionhallinnon kontrolliin.⁴⁹ Kevätlukukaudella 1828 yliopistossa ei annettu opetusta, mutta tutkintoja sai silti suorittaa.⁵⁰ Tuona aikana myös Ståhlberg viimeisteli omia opintojaan valmistuen filosofian kandidaatiksi 13.6.1828. Filosofian kandidaatti oli tuolloin yliopiston perustutkinto.

Yliopiston muutettua Helsinkiin Ståhlbergin opinnot jatkuivat siellä. Vuonna 1829 hänestä tuli myös yliopiston kirjaston amanuenssi, missä tehtävässä hän toimi aina vuoteen 1842 saakka.⁵¹ Ståhlbergin valtakunta oli senaatin kirjastossa, hänen

⁴⁷ Kaarninen 2002, s.37.

⁴⁸ Klinge 1989a, s.79-80.

⁴⁹ Klinge 1989a, s.88.

⁵⁰ Kaarninen 2002, s.43.

⁵¹ Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640-1917.

amanuenssiaikanaan nykyinen yliopiston kirjastorakennus oli vasta rakenteilla.⁵² Hienosta tittelistä huolimatta kirjastoamanuenssin virka ei tuonut merkittävää taloudellista helpotusta, itse asiassa korvaus työstä oli perin niukka. Niinpä Ståhlbergin Helsingin opiskeluvuosia sävytti olennaisesti yksityisoppilaiden opettaminen ja vuodesta 1830 yhdessä muiden Lauantaiseuran dosenttien kanssa perustettu Helsingin lyseo.⁵³ Lauantaiseura ja vuonna 1831 perustettu Suomalainen Kirjallisuuden Seura taas täyttivät Ståhlbergin vapaa-ajan muiden töiden jälkeen, joskin Ståhlbergin toiminta Kirjallisuuden Seurassa aktivoitui vasta myöhemmin 1830-luvulla. Todennäköisesti opintojen päättymisen jätti hänelle tuolloin enemmän aikaa ja mahdollisuuksia osallistua vapaaehtoiseen toimintaan. Tosin maisteriksi valmistuttuaan hän toimi parin vuoden ajan pohjalaisen osakunnan kuraattorina, mikä ei liene vähentänyt hänen kiireitään.⁵⁴ Ståhlbergin valmistumista lykkäsi myös vuonna 1831 Helsinkiin saapunut kolera-epidemia, minkä vuoksi yliopisto suljettiin epidemian ajaksi.⁵⁵

Filosofian maisteri Ståhlbergista tuli viimein 21.6.1832. Maisterin tutkintoon vaadittiin 1820-luvulla latinankielinen kirjoituskoe tiedekunnan antamasta aiheesta eli pro exercitio-koe, jonka Ståhlberg oli suorittanut jo vuonna 1824, julkinen väitös, teologinen tutkinto sekä toinen kirjoituskoe: pro gradu, jossa osoitettiin latinan taidon lisäksi tieteiden tuntemista. Vuonna 1828 vaatimukset muuttuivat sillä tavalla, että maisterin arvoon vaadittiin pro exercitio –väitös, kun taas pro gradu-väitöksestä tuli tohtorin arvon edellytys.⁵⁶ Ilmeisesti Ståhlberg jäi tässä väliinpuotoajaksi, sillä hän Aarne Anttilan mukaan yhdessä Elias Lönnrotin kanssa haki asialle hyvitystä vuonna 1840. Miehet ja useat muutkin kandidaatit olivat suorittaneet ennen vuonna 1828 voimaantulleita statuutteja korkeimpaan oppiarvoon tarvittavat opinnäytteet, jotka eivät uuteen tohtorinarvoon enää riittäneetkään. Toisin sanottuna he tulivat suorittaneeksi liikaa opinnäytteitä maisterin arvoon, mutta tohtorin arvonimeen taas liian vähään. Vuonna 1840 Ståhlberg liitti anomukseensa väitöskirjan ”Suomen kielen verbien uudesta järjestelmästä”, mutta tiedekunta ei voinut ottaa uutta anomusta huomioon.⁵⁷

⁵² Knapas 1989, s.250.

⁵³ Klinge 1989b, s.433; Kaarninen 2002, s.54.

⁵⁴ Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640-1917; Helanen 1937, s.217.

⁵⁵ Finlands Allmänna Tidning 30.08.1831 no 199.

⁵⁶ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852; Klinge 1989b, s.395-396.

⁵⁷ Anttila 1931, s.348-349

Vilho Helanen on kirjoittanut Ståhlbergista seuraavasti: ”*Ståhlbergin harrastukset olivat monet ja hyvät, mutta millään alalla ei hän ollut ensimmäinen.*”⁵⁸ Helanen todennäköisesti perusti käsityksensä osittain Ståhlbergin opintoihin ja hänen niissä saamiinsa arvosanoihin. Varsinaisia huippuarvosanoja Ståhlbergin todistuksessa oli vain vähän, korkeimman äänimäärän (3) hän sai historiassa ja kreikkalaisessa kirjallisuudessa. Hänen heikoimpia aineitaan puolestaan olivat matematiikka ja itämainen kirjallisuus, joissa niissäkin hän sai sentään yhden äänen. Kaikkiaan kahdeksassa aineessa hän sai kaksi ääntä, näitä aineita olivat: filosofia (teoreettinen ja käytännöllinen), fysiikka, kemia, eläin- ja kasvitiede, runous ja kaunopuheisuus, oppihistoria ja pro gradu-kirjoitus. Näillä suorituksillaan hän sai kaikkiaan 24 ääntä, ollen vuonna 1832 pohjalaisesta osakunnasta maisteriksi promovoiduista toiseksi paras. Ståhlbergin vahvuutena oli monipuolisuus ja tasaisuus, hän ei ollut missään aineessa poikkeuksellisen lahjakas, muttei toisaalta myöskään toivottoman huono. Jos Ståhlbergin arvosanoja verrataan esimerkiksi hänen ystävänsä J.V. Snellmaniin, huomataan, että Snellman sai korkeimmat äänimäärät kaikkiaan kolmessa aineessa: molemmissa filosofioissa ja kreikkalaisessa kirjallisuudessa, mutta kaikkiaan kuudessa aineessa hän sai vain yhden äänen ja itämaisessä kirjallisuudessa ei sitäkään.⁵⁹ Johan Gabriel Linsénin myöhemmin antama tunnustus Ståhlbergin yleisestä, perinpohjaisesta tieteellisestä sivistyksestä ei siis ollut lainkaan liioiteltu.⁶⁰

Myös Helsingin opiskeluvuosiin kuului vilkas seuraelämä. Ståhlberg oli Helsingissä varsin tuttu näky nuorten suomalaisuusmiesten riennoissa. Hän osallistui Lauantaiseuran toimintaan lähes alusta alkaen ja oli perustamassa Suomalaista Kirjallisuuden seuraa. Lisäksi hän toimi tovin verran myös pidettynä Pohjalaisen osakunnan kuraattorina. Ståhlbergin laajan ystäväpiirin, johon kuuluivat Lönnrot, Snellman, Runebergit ja monet muut, kirjeenvaihdossa ja kirjoituksissa vilahtelee aina silloin tällöin myös Ståhlberg ja hänen luonteenpiirteensä. Näiden mainintojen perusteella voidaan saada jonkinlainen kuva siitä, minkälainen mies Ståhlberg oli ”siviilissä”, ystäviensä keskellä ja seuramiehenä. On myös syytä muistaa, etteivät tämän ystäväpiirin kokoontumiset suinkaan olleet pelkkiä illanistujaisia, vaan tässä porukassa tehtiin myös sitä suomalaisuustyötä, jonka hedelmiä tullaan esittelemään omissa yhteyksissään.

⁵⁸ Helanen 1937, s.217.

⁵⁹ Helanen 1937, Liitteet taulukko VI.

⁶⁰ Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 4.5.1839.

Pisin Ståhlbergin luonnekuvaus on peräisin Fredrika Runebergilta. Hänen mukaansa Ståhlberg ”kuului niihin levollisiin entusiasteihin, joita toisinaan tapaa. Pienikokoisena ja sielultaan vilkkaana ja innokkaana hän oli ulkonaisesti ja varsinkin puheessaan kiusallisen verkkainen ja saattoi mitä suurimmassa nöyryydessä lausua mitä tulisimpia sanoja. Musikaalisena ja innokkaana viulun soittajana häntä kaunis musiikkikappale helposti hurmasi, varsinkin jos hän katsoi onnistuneensa hyvin sen esittämisessä, ja silloin hän laski viulun hiljaa kädestään ja seiso i hetken yhdellä jalalla ja saattoi sitten sanoa varsin sävyisästi: ’Minun on sanottava, niinkuin tosi on, että se oli kaunista!’”⁶¹

3. OVET EIVÄT AUENNEET - PYRKIMYS AKATEEMISELLE URALLE

Ståhlbergin selkeänä tavoitteena oli akateeminen ura. Hän oli hankkinut monipuolisen sivistyksen ja menestynyt opinnoissaan hyvin. Ståhlberg oli yliopiston kirjaston amanuessi ja pohjalaisen osakunnan kuraattori, jotka molemmat olivat sellaisia toimia, joista usein ponnistettiin akateemisiin virkoihin. Kirjaston amanuessi sai virastaan perin niukkaa toimeentuloa, joten varsinaisen elantonsa Ståhlberg hankki yhdessä muutamien samassa tilanteessa olleiden dosenttien kanssa perustamassaan Helsingin yksityislyseossa.⁶² Pohjalaisen osakunnan kuraattorina Ståhlberg oli hyvin pidetty ja hänen aikanaan osakunnan elämä vilkastui ja osakuntalaiset kokoontuivat kokouksiin ja yhteisiin illanviettoihin innokkaammin kuin koskaan ennen. Ståhlbergin erottua kuraattorin virasta osakuntalaiset kustansivat hänelle juomasarven, ensimmäisen lahjan osakunnan historiassa, johon oli kaiverrettu:

*”Juo ja laula ja juo!
Kaitsijalle kaivatulle
Carl Henrik Ståhlbergille!”*⁶³

Vaikka Ståhlberg saavutti menestystä näissä tehtävissä samoin kuin vuonna 1831 perustetussa Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa, eivät yliopiston ovet auenneet innokkaalle tutkijan alulle. Vuonna 1836 hän haki saksan kielen lehtoraattia, mutta hävisi kilvan niukasti äänestyksessä H.G. Boreniukselle.⁶⁴ Monet Ståhlbergin ystävät

⁶¹ Allardt Ekelund 1942, s.115-116; suomennos Havu 1945, s.58.

⁶² Klinge 1989b, s.431-434.

⁶³ Helanen s.216-218.

⁶⁴ Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 23.5.1836.

katsoivat, että Ståhlbergin kaltaisia isänmaallisia miehiä ei yksinkertaisesti haluttu yliopistoon. C.R. Ehrström kommentoi konsistorin ehdokasasettelua seuraavanlaisesti: *”Itsenäisen ajattelijan ei pidä milloinkaan odottaa virkaylennystä, ei varsinkaan, jos hän uskaltaa myös lausua julki ajatuksensa.”*⁶⁵ Vaikka kyseessä olikin saksan kielen lehtoraatti, oli Ståhlbergilla valmiina suunnitelmia myös suomen kielen kannalta. Ståhlberg oli nimittäin suunnitellut, että lehtoraatin saatuaan hän olisi matkustanut Saksaan, jossa olisi käänntänyt Kalevalan saksaksi. Koska virka ei auennut, oli sellaiset haaveet jätettävä.⁶⁶

Uusi mahdollisuus akateemiselle uralle koitti muutamaa vuotta myöhemmin kun Carl Niclas Keckman kuoli jättäen näin suomen kielen lehtoraatin avoimeksi. Virka oli kuin tehty Ståhlbergille, sitä mieltä oli hän itse ja myös hänen laaja ystäväpiirinsä, varsinkin kun paikasta kamppaili ainoastaan Ruotsista paluuta tekevä Carl Axel Gottlund, joka ei nauttinut juurikaan arvostusta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran piirissä.⁶⁷ Gottlundilla ei myöskään ollut akateemista oppiarvoa, toisin kuin Ståhlbergilla, jolla oli myös ansionaan ehdokassija saksan lehtoraattiin.⁶⁸ Hän itse kommentoi kilpakumppaninsa pätevyyttä seuraavanlaisesti:

*”Sääli Gottlundia, mutta vielä enemmän on sääli suomen kieltä ja kirjallisuutta, joita eivät auta haihattelijat jne. Gottlundin ala ei ole filologia vaan muinaistiede, ja jos he haluavat auttaa häntä, niin tehköt hänestä Senaatin arkistonhoitajan.”*⁶⁹

Myös ystäväpiiri oli samoilla linjoilla. Gottlundista nähtiin olevan vain haittaa suomen kielelle, kun taas Ståhlbergia pidettiin virkaan ainoana pätevänä. Siksipä mm. Elias Lönnrot ja Bengt Olof Lille olivat saamiensa tietojen varassa varmoja siitä, että Ståhlberg saisi enemmistön äänistä konsistorissa. Lille oli kuitenkin huolissaan siitä, mikä tehtävä Gottlundille keksittäisiin henkensä pitimiksi.⁷⁰ Syytä huoleen olikin. Gottlundin paluu Ruotsista huomioitiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa vaikenemalla ja eristämällä hänet suomalaisuusmiesten piireistä. Syynä tähän oli Irma Sulkusen mukaan se, että Gottlund palasi Suomeen liian myöhään ja sellaisten

⁶⁵ Helanen 1937, s.216.

⁶⁶ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 29.2.1836.

⁶⁷ Lehtoraattia haki myös Henric Constantin Corander, mutta hänen hakemuksensa hylättiin puutteellisuuden vuoksi. Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 4.5.1839.

⁶⁸ Käytännössä ensimmäisen ehdokassijan saanut hakija sai viran. Muista ehdokassijoista oli kuitenkin myös hyötyä, sillä ne luettiin hakijoiden hyväksi virka-ansioina. Autio 1981, s.31, 200.

⁶⁹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 28.3.1839.

⁷⁰ Elias Lönnrot Carl Henrik Ståhlbergille 26.4.1839; Bengt Olof Lille J.V. Snellmanille 29.3.1839.

aatteiden kannattajana, jotka eivät enää saaneet kannatusta. Lönnrotin myötä suomalaisuusmiesten huomio ja mielenkiinto oli suuntautunut itään, eritoten Karjalaan ja tähän malliin ei sopinut Gottlundin metsäsuomalaisiin kohdistunut tutkimus Ruotsissa ja Norjassa. Myöskään Gottlundin kannanotot suomen kirjakiielestä eivät sopineet siihen käsitykseen, minkä Lönnrot oli jo ehtinyt saada hyväksytyksi.⁷¹

Tätä taustaa vasten ei ole ihmeellistä, että Ståhlbergin valintaa pidettiin koko lailla varmana. Maaliskuussa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura valitsi hänet sihteerikseen, siis samaan toimeen, mitä edellinen lehtori Keckman oli seurassa hoitanut. Kuitenkin Fredrik Cygnaeus, joka näyttää vuoden 1839 kuluessa nousseen voimakkaasti puolustamaan Gottlundia, uskoi vastoin muiden odotuksia, että Gottlund tulisi saamaan lehtoraatin.⁷² Kevään koittaessa myös Ståhlbergin voitonvarmuus alkoi hävitä: hän piti Gottlundia juonittelijana ja oli huolissaan siitä, että konsistorissa asiasta päättävät eivät tunteneet suomen kielen asiaa, joten he helposti voisivat sokaistua Gottlundin julkaisujen määrästä kiinnittämättä huomiota niiden laatuun.⁷³

Ståhlbergin pelot osoittautuivat oikeiksi. Monet konsistorin jäsenet pitivät Ståhlbergin suomen kieltä tyyllillisesti ja kuvaukseltaan Gottlundin esittämää kieltä edustavampana ja Ståhlbergia muutenkin tieteellisesti kouliintuneempana. Tästä huolimatta Gottlundin toimittamat monet suomenkieliset julkaisut sekä hänen maineensa henkilönä, joka uhrasi koko elämänsä suomen kielelle, asettivat Gottlundin Ståhlbergin edelle, paitsi professori Tengströmin kohdalla, joka asetti Ståhlbergin ensimmäiselle ehdokassijalle.⁷⁴ Konsistorissa oli hyvin vahva halu palkita Gottlund viimein jollakin viralla. Myös arkkipiispa Melartin oli kirjeissään sitä mieltä, että Gottlundin kuului saada lehtoraatti, sillä Ståhlbergille olisi käyttöä monessa muussa toimessa. Ilmeisesti Gottlund oli myös pyrkinyt henkilösuhteidensa avulla vaikuttamaan äänestystulokseen,

⁷¹ Gottlundin mukaan kieltä tuli kirjoittaa niin kuin sitä puhuttiin, mikä olisi johtanut käytännössä kielelliseen anarkiaan. Lönnrot puolestaan ajoi yhtenäistä, länsimurteisiin pohjautuvaa kirjakieltä, johon yhdisteltiin piirteitä itämurteista. Gottlund kuitenkin ymmärrettiin joko tahallaan tai tiedostamatta väärin, itse asiassa hän uskoi yhteisen kirjakielen muotoutumiseen, mutta toisin kuin Lönnrot, hänen mielestään sitä ei pitänyt muodostaa keinotekoisesti, vaan antaa sen kehittyä kutakin murretta kehittämällä itsestään. Sulkunen 2004, s. 68, 72, 74; Lauerma 2004, s.155.

⁷² Fredrik Cygnaeus J.V. Snellmannille 6.5.1839. Cygnaeus oli kutsunut vihdoin Gottlundin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseneksi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pöytäkirjat (jatkossa SKS) 1.5.1839.

⁷³ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 28.3.1839.

⁷⁴ Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 4.5.1839.

joskin sillä ei liene ollut ratkaisevaa vaikutusta äänestystulokseen, joka oli lopulta hyvin selvä.⁷⁵

Suuresta äänierosta huolimatta päätös Gottlundin asettamisesta ensimmäiselle ehdokassijalle oli kaikkea muuta kuin itsestään selvyys. Gottlund ei nimittäin ollut toimittanut ansioluetteloa konsistorille määräaikaan mennessä. Konsistorin jäsenet yksi toisensa jälkeen kuitenkin eivät pitäneet sitä raskauttavana asiana. Kun kaikki jäsenet olivat päässeet esittämään kantansa, ilmoitti yliopiston rehtori Pipping, ettei hän voisi vuodelta 1746 peräisin olevan ohjesäännön mukaan ottaa Gottlundin hakemusta huomioon. Tästä syntyi melkoinen mekkala, ja ihmeteltiin miksi Pipping ei ollut esittänyt kantaansa heti alussa, ennen äänien antamista. Samaten pohdittiin, oliko vetoaminen 1746 pykäliin ylipäänsä sopivaa. Lopulta konsistori velvoitti Pippingin asettamaan Gottlund ensimmäiselle ja Ståhlberg toiselle sijalle.⁷⁶

Tiedon konsistorin päätöksestä saatuaan Ståhlberg päätti valittaa päätöksestä, vaikka ei olettautunut siitä olevan hyötyä.⁷⁷ Valitusten läpimineneminen oli ylipäänsä hyvin vaikeaa, sillä konsistorissa valitukseen vastasivat valittajaa vastustaneet jäsenet ja valitusta pidettiin konsistorissa henkilökohtaisena arvosteluna, mikä ei luonnollisesti edistänyt asian läpimenoa. Valituksessaan Ståhlberg arvosteli konsistorin jäseniä siitä, että he eivät olleet tutustuneet Gottlundin tuotannon laatuun ollenkaan. Hän myös huomautti, että puutteellisesti suomea osaavat professorit olisivat saaneet Helsingistä asiantuntija-apua helposti.⁷⁸ Vaikka Ståhlberg ei uskonut valituksella olevan vaikutusta, näki hän sen olevan velvollisuutensa.⁷⁹ Lauantaiseurasta ponnistanut nuori opettajakunta kunnostautui ylipäänsä valituksien tekemisessä. Tämä saattoi toisaalta johtua heidän syrjimisestään, mutta toisaalta myös siitä, että he olivat aikaisempia sukupolvia radikaalimpia, eivätkä pelänneet arvostella konsistoria, jos katsoivat sen olevan väärässä.⁸⁰

”Katson nyt tehneeni asiassa sen, mikä minun on pitänyt, ja odotan tyynesti sen kehitystä. Jos saan viran, iloitsen siitä, että olen saanut selvän päämäärän ponnisteluilleni ja hyvän tahtoni tunnustetuksi; jollen saa, iloitsen nähdessäni, että

⁷⁵ Autio 1981, s.200-201.

⁷⁶ Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 4.5.1839. Autio 1981, s.66.

⁷⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.6.1839.

⁷⁸ Autio 1981, s.79, 201.

⁷⁹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.6.1839.

⁸⁰ Autio 1981, s. 82.

vastuu pyhän asian menestyksestä on sysätty toiselle, ehkä vähemmän herkälle sielulle”⁸¹

Tämän vähemmän herkän sielun, jonka siskontyttären kanssa Ståhlberg myöhemmin meni naimisiin, kanssa Ståhlberg kävi vielä pitkään tiukkaa kirjeenvaihtoa oikeasta Suomen kielestä. Erityisesti väiteltiin oikeinkirjoittamisesta, missä esiintyvät Gottlundin puutteet ärsyttivät Ståhlbergia erityisesti.⁸² Liekö joukossa ollut katkeruutta häviöstä, mutta toisaalta Ståhlberg ainakin reilusti kävi keskustelua Gottlundin kanssa. Toisin toimi esimerkiksi hänen ystävänsä Lönnrot, jonka suhtautumista kuvaa hyvin tokaisu Gottlundista kirjeessä Simon Wilhelm Appelgrenille: ”*Ei paska punniten parene*”.⁸³ Myös muu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sisäpiiri osoitti Gottlundille paikkansa tämän valinnan jälkeen. Kun Ståhlberg erosi Viipuriin muuton takia sihteerin paikaltaan, oli Gottlundilla kaikki syyt uskoa tulevansa valituksi tilalle. Mikäpä olisi luonnollisempaa ollutkaan, kun Keckman oli hoitanut sekä suomen lehtoraattia ja SKS:n sihteerin tointa samaan aikaan ja Ståhlbergin sihteeriksi valinnan oli varmistanut usko siihen, että hänestä tulisi seuraava lehtori. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran piirissä suomen lehtoraatti ja seuran sihteerinpaikka miellettiin kuuluvan yhteen. Sitä loukkaavampaa Gottlundille oli se, että hänet ohitettiin suvereenisti ja sihteeriksi valittiin M.A. Castren.⁸⁴

4. SEURATOIMIJA

4.1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perustettiin 16.2.1831 yliopiston suomen kielen lehtorin Keckmanin kodissa. Paikalla oli 12 innokasta suomen kielen harrastajaa, mukaan luettuna Aleksanterin yliopistossa parhaillaan tutkintoaan viimeistelevä kandidaatti Ståhlberg. Läsnaolijat tunsivat toisensa yliopiston piiristä ja osa, mm. Ståhlberg, Bengt Olof Lille (s.1807), Mårten Johan. Lindström (s.1800) ja Johan Jacob Nordström (s.1801) olivat myös mukana akateemisessa keskusteluseurassa, Lauantiseurassa.⁸⁵ Tutkijat ovat esittäneet erilaisia arvioita Lauantaiseuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskinäisestä suhteesta. Irma Sulkunen on

⁸¹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.6.1839.

⁸² Ks. esim. Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 24.5.1846.

⁸³ Elias Lönnrot Simon Wilhelm Appelgrenille 8.3.1834. Ks. myös Sulkunen s.69-70.

⁸⁴ Sulkunen 2004, s.73-74.

⁸⁵ Sulkunen 2004, s.16-19; SKS 16.2.1831.

arvioinut, että SKS ei syntynyt Lauantaseuralle miksikään tytär- tai sisarseuraksi, vaan samat ihmiset osallistuivat molempien seurojen toimintaan. SKS:n toiminta vaikuttaa aluksi olleen varsin vapaamuotoista, tarkoituksena oli lähinnä keskustella suomen kieleen liittyvistä ongelmista. Varsinaiset toimintalinjat alkoivat hahmottua vasta myöhemmin.⁸⁶

Keckman toimi seuran esimiehenä vain maaliskuun alkuun asti, jonka jälkeen johtoon valittiin professori Johan Gabriel Linsén Elias Lönnrot toimi seuran sihteerinä kesäkuun alkuun asti, jolloin Keckman puolestaan siirtyi hänen tilalleen.⁸⁷ Ståhlbergin osallistuminen seuran toimintaan näyttää olleen alussa varsin epäsäännöllistä. Lönnrot nimittäin merkitsi pöytäkirjoihin sihteerinä ollessaan kokousten osanottajat. Yhdestätoista ensimmäisestä kokouksesta Ståhlberg oli paikalla vain viidessä.⁸⁸ Näin ollen on ymmärrettävää, että seuran pöytäkirjat eivät alkuvaiheessa kerro juuri mitään Ståhlbergin osuudesta toiminnassa ja mitä ilmeisimmin se olikin vähäistä. Keckmanin sihteerikauden pöytäkirjoista emme pysty enää seuraamaan kokousten osanottajia, mutta vaikuttaa siltä, että Ståhlbergin merkitys seurassa kasvoi hänen maisteriksi valmistumisensa jälkeen vuonna 1832. Vielä ko. vuoden vuosikokouksessa hänestä tuli vain varajäsen yleiseen tutkijakuntaan, jonka tehtävänä oli tutkia ja arvioida seuraan tulevia käsikirjoituksia. Seuraavana vuonna Ståhlberg valittiin jo tutkijakunnan varsinaiseksi jäseneksi.⁸⁹

Seuran ensimmäisiltä vuosilta on säilynyt tieto vain yhdestä tapauksesta, johon Ståhlberg liittyi. Lönnrot oli eronnut sihteerin paikalta lähtiessään Kajaaniin lääkärintoimeensa. Seura oli päättänyt antaa tälle avustuksen tulevaa keruumatkaa varten ja kokouksessa keskusteltiin siitä, millä keinoin rahat saataisiin toimitettua perille.⁹⁰ Ståhlberg ei ollut läsnä mainitussa kokouksessa, mutta lähetti pari päivää myöhemmin Lönnrotille erään osakuntalaisen mukana kirjeen, jossa toivoi tämän ilmoittavan osoitteensa mitä pikimmin joko hänelle tai Mårten Lindforsille, joka oli seuran ensimmäinen rahastonhoitaja.⁹¹ Asiaa ei mitä ilmeisimmin ollut annettu Ståhlbergille hoidettavaksi, vaan hän lähetti sopivan tilaisuuden tullessa varmuuden vuoksi tiedon asiasta Lönnrotille, jotta tieto tavoittaisi tämän mahdollisimman

⁸⁶ Sulkunen 2004, s.18-19.

⁸⁷ SKS 9.3.1831; 8.6.1831.

⁸⁸ SKS 16.2.1831; 23.2.1831; 23.3.1831; 6.4.1831; 23.3.1831.

⁸⁹ SKS 4.4.1832; 4.4.1833.

⁹⁰ SKS 8.6.1831.

⁹¹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 10.6.1831.

nopeasti. Sinällään vähäpätöinen tapahtuma osoittaa, että vaikka Ståhlberg ei osallistunut aktiivisesti kokouksiin, oli hän kuitenkin tapahtumista perillä. Tämä on mitä luonnollisinta, olihan seuran toiminnassa mukana paljon Ståhlbergin ystäviä ja opiskelijatovereita, joita hän tapasi muissa yhteyksissä.

Varsinaisesti Ståhlbergin asema seurassa kohosi vasta vuonna 1836, kun hänet valittiin paitsi edelleen yleiseen tutkijakuntaan, myös seuran rahastonhoitajaksi.⁹² Aseman nousuun vaikutti varmasti eniten Ståhlbergin omat ansiot, mutta oma merkityksensä oli myös sillä, että samanaikaisesti hänen hyvän ystävänsä Lönnrotin arvostus seurassa alkoi nousta juuri painosta tulleen Kalevalan myötä. Kalevalan ilmestyminen vuonna 1835 muodostui käännekohdaksi seuran sivistyneistölle. Kansanrunous ja kansojen myyttinen menneisyys oli yleisesti nationalismin ja romantiikan kiinnostuksen kohteena ja herätti kiinnostusta myös Suomessa. Alun perin hajanainen seuran tehtäväkenttä alkoi pikku hiljaa muotoutua muinaisen kansanperinteen ympärille rakennettavaksi kansallisen tietoisuuden rakennustyöksi.⁹³ Sivistyneistön mielissä Kalevalan merkitys piili siinä, että sen katsottiin legitimoivan suomen kansan paikan muiden kulttuurikansojen joukossa.⁹⁴ Suomalaiset eivät olleet brutaaleja alkuasukkaita, vaan heillä oli oma kulttuurinsa ja oma loistava menneisyytensä.

On kuitenkin huomattava, ettei Kalevalan ilmestyminen saanut aikaan mitään erityisen suurta huomiota. Osaltaan innostusta laimensi sekin, ettei suurin osa ruotsinkielisestä sivistyneistöstä ymmärtänyt Kalevalan kieltä. Myöskään suomenkielinen lehdistö ei juuri noteerannut ilmestymistä. Seuran aktiivijoukon piirissä oli erilaisia ihmisiä, eivätkä kaikki olleet 1830-luvulla aivan varauksetta Lönnrotin takana. Sulkunen on jakanut seuran aktiivijoukon kahteen ryhmään: vanhaan johtajasukupolveen, johon kuuluivat Erik Gabriel Melartin (s.1780), Johan Jacob Tengström (s.1787) ja Johan Gabriel Linsén (s.1785)., ja nuorien ryhmään, joka oli myös samalla seuran aktiivinen toimijajoukko. Tämä ryhmä koostui puolestaan sellaisista henkilöistä kuin Keckman (s.1793), Gabriel Rein (s.1800), Mathias Akiander (s.1802) ja Frans Johan Rabbe (s.1801), jotka tukivat voimakkaasti Lönnrotia. Myös Ståhlberg kuului tähän joukkoon niin ikänsä kuin ajatusmaailmansakin puolesta. Lönnrot tukijoukkoineen sai myös esimies Linsénin vakuuttuneeksi siitä, mitä Kalevalan ilmestyminen suomen kansalle

⁹² SKS 16.3.1836.

⁹³ Sulkunen 2004, s.51-53.

⁹⁴ Sulkunen 2004, s.62.

merkitsisi.⁹⁵ Ståhlbergin oma asema seurassa kohenikin samaan tahtiin Lönnrotin arvon noustessa. Keckman kylläkin säilyi Lönnrotin ensisijaisena työtoverina seurassa, mutta hänen kuoltuaan 1838 Ståhlberg näyttää nousseen hänen paikalleen. Ståhlberg toimikin yhä enenevässä määrin yhteyshenkilönä seuran ja Lönnrotin välillä sekä hoiti painattamiseen liittyviä ym. käytännön asioita Helsingissä ystävänsä puolesta. Niinpä Ståhlberg tiedotti Kajaaniin mm. Kalevalan painamisesta ja seuran tekemistä sen kääntämiseen liittyvistä päätöksistä. Miesten keskinäistä luottamusta ja yhteistyötä lujitti se, että heidän mielipiteensä näistä ja muistakin asioista kävivät hyvin yhteen.⁹⁶ Ståhlbergin pääsemisestä seuran johtoryhmään ja sisäpiiriin kertoo sekin, että kun seuran vuosikokouksessa 16.3.1836 päätettiin seuran julistaman kirjoituskilpailun aiheista, oli Ståhlberg luetellut ne Lönnrotille jo helmikuun lopussa.⁹⁷

Ståhlberg toimi rahastonhoitajana aina vuoteen 1838 saakka. Ilmeisesti hänen jäämisensä pois toimesta johtui hänen sairastumisestaan. Sairauden laadusta ei ole tietoa, mutta se vaivasi häntä pitkin talvea ja vielä keväälläkin.⁹⁸ Samasta syystä hän pystyi esittämään edellisen vuoden tilinpäätöksen vasta viikkoja määräaikaan myöhemmin, tällöinkin puutteellisena.⁹⁹ Sairastelun lisäksi Ståhlbergilla oli kyseisenä talvena muutenkin huolia; häntä alituisesti piinanneet rahahuolet olivat niin pahat, että hän joutui toukokuussa pyytämään seuralta lainaa 400 ruplaa. Seura piti huolta omistaan ja lainan takaajiksi tulivat Keckman, Lille ja Fabian Lagenskjöld. Taloudellinen ahdinko oli kuitenkin vain väliaikainen, sillä seuraavan vuoden maaliskuussa Ståhlbergin todettiin maksaneen lainan takaisin korkoineen.¹⁰⁰

Keckmanin kuolema toukokuussa 1838 oli Ståhlbergin kannalta monessa mielessä merkityksenkäs. Pientä huolta tuotti se, että Ståhlberg joutui hankkimaan lainalleen uuden takaajan.¹⁰¹ Kuolema avasi hänen silmiensä eteen kuitenkin myös mahdollisuuksia. Suomen kielen lehtorina toimineen Keckmanin virka oli nyt avoin ja Ståhlberg päätti hakea sitä. Hän vietti kesän ensin Runebergin mukana hänen tarkastusmatkallaan ja sitten Lönnrotin mukana tämän vaelluksella.¹⁰² Kun Ståhlberg palasi syksyllä takaisin Helsinkiin, oli Lönnrotin uudella luottomiehellä mukanaan

⁹⁵ Sulkunen 2004, s.57-58, 62, 63-64.

⁹⁶ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 29.2.1836; Elias Lönnrot Carl Henrik Ståhlbergille 8.4.1846.

⁹⁷ Ståhlberg Lönnrotille 29.2.1836; SKS 16.3.1836.

⁹⁸ Ståhlberg Lönnrotille 10.5.1838.

⁹⁹ SKS 16.3.1838; 4.4.1838.

¹⁰⁰ SKS 2.5.1838; 6.3.1838.

¹⁰¹ SKS 6.6.1838.

¹⁰² Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 10.5.1838.

Lönnrotin lähetys, jossa oli mukana mm. Kalevalan uusi käsikirjoitus.¹⁰³ 17.9. Ståhlberg kirjoitti Lönnrotille:

*”Sinun lähetyksistäni Suom. Kirj. Seuralle olen minä puhunut Reinille, joka on Seuran Raamattu-mies, mutta mielin pitää ne hallussani, siksi kuin Seura ensi kerran kokousta pitää. Professori Linsenä en ole saattanut tavata, sillä se on vielä, niin kuin tänne tullessani, sairasna.”*¹⁰⁴

Ståhlbergista oli nopeasti tullut keskeinen hahmo seurassa. Ståhlbergin rooli Lönnrotin työtoverina tilanteessa, jossa seuran esimies oli sairaana, vain edisti sitä. Toisaalta usko Ståhlbergin suomen lehtoriksi valitsemiseen oli seuran keskuudessa vahva. Osoituksena siitä Ståhlberg valittiin seuraavassa vuosikokouksessa seuran sihteeriksi, toimeen, jota entinen lehtori Keckman oli hoitanut.¹⁰⁵ Sihteeriksi valitseminen vahvisti lopullisesti Ståhlbergin aseman seuran johdossa.

Ståhlbergista ei vastoin ennakko-oletuksia tullut suomen kielen lehtoria. Sen tuoma pettymys sekä heikko terveys, jota Ståhlberg kesän 1839 aikana hoiti kaivohuoneella ilmeisen epäonnistuneella terveysvesikuurilla, sai Ståhlbergin loppukesästä lähtemään Kainuuseen. Siellä hän kulki Lönnrotin mukana tämän tarkastusmatkalla ja vieraili myös Hyrynsalmella.¹⁰⁶ Tämän vuoksi Ståhlbergia ei nähty syksyn kokouksissa sihteerinä. Vuonna 1840 Ståhlbergin keskeisenä työsarkana oli edesmenneen Keckmanin jäämistön selvittäminen. Hänen suomen kieltä koskevat työnsä nimittäin luovutettiin seuran haltuun. Lahjoitus sisälsi mm. suomalais-ruotsalaisen sanakirjan esitöitä, Kalevalana ruotsinnoksen, luentoja suomen kieliopista, suomen, lapin, eestin ja unkarin kieltä koskevia kieliopillisia muistiinpanoja, runoja, sananlaskuja, arvoituksia ja paljon muuta. Tutkijakunnan tehtäväksi tuli jäämistön läpikäyminen ja sen painattamismahdollisuuksien suunnitteleminen. Tähän työhön, samoin kuin erään toisen suuren lahjoituksen selvitystyöhön osallistuivat Ståhlberg, kirjastonhoitaja Gabriel Rein, Matias Alexander Castrén sekä Lönnrot.¹⁰⁷

Kun Ståhlbergista ei ollut tullut suomen kielen lehtoria, hän alkoi pohtia uraansa uudestaan. Ainaisiin rahavaikeuksiin kyllästynyt Ståhlberg päätti vaihtaa paikkakuntaa.

¹⁰³ SKS 17.10.1838

¹⁰⁴ Ståhlberg Lönnrotille 17.9.1838.

¹⁰⁵ SKS 16.3.1839.

¹⁰⁶ Ståhlberg Lönnrotille 21.6.1829; Lönnrot Frans Johan Rabbelle 6.9.1839.

¹⁰⁷ SKS 1.4.1840; Sulkunen 2004,s.78-79.

6.10.1840 hän ilmoitti seuralle olevansa estynyt jatkamasta sihteerin toimessa. Seuraavassa kokouksessa esimies muisti Ståhlbergia kiittämällä tätä uutteruudesta seuran asioiden hoidossa. Varsinaisesti Ståhlberg poistui seuran näyttämöltä vasta vuoden vaihteessa, sillä vielä marraskuun lopussa hän toimi sihteerinä seuran kokouksessa.¹⁰⁸ Helsingistä lähdettyään Ståhlberg toimi hetken aikaa Porvoon lukion vt. uskonnon, filosofian ja eksegetiikan yliopettajana, jonne Runeberg oli hänet arvatenkin houkutellut.¹⁰⁹

Niinpä varsinaisia läksiäisiä vietettiin Helsingissä vasta seuraavana kesänä. Näistä juhlista Beng Olof Lille raportoi Snellmanille: *”Ukko Ståhlberg jätti meidät, ja häntä kaivataan yleisesti, vaikka me jätimmekin hänelle improvisoidut jäähyväiset leikkiä laskien, kuten tapaan kuuluu.”*¹¹⁰ Ystävät olivat esittäneet jäähyväisiksi ’Setä Ståhlberg’-nimisen pilalaulun, jonka alkuperäisiä, Ståhlbergille luovutettuja sanoja säilytettiin suvun hallussa Rauhaniemen tilalla vielä 1900-luvun alussa.

“Tag mej och tusende djeflar”,/ Jag här nu längre mer äflar /I sjuhundrade tusen bestir;/ Altt blir värre och värre,/ Pojkarne färre och färre, /Intet hopp här för framtiden gryr./

Här skall man jemnt gå i borgen,/ Dragas med Rectors-omsorgen,/ Och hvar söndag sitta arrest;/ Helsingforska Lyceum,/ Bibliothek och Museum,/ Finska Sällskapet plågat mig mest./

Dessutom är det ett annat,/Som är alldeles förbannat –/ “Jag skall säga som sanningen är:”/ Ungdomen läres numera/ Hellre till dans, än studera,/ Hvilket rakt af till fanders bär./

*Vill jag då längre ej bråka/ Här, ocj mig evigt förbråka/ Med förargelser hvarje minut:/ Bort vill jag hellre mig draga,/ Småningom hustru mig taga,/ Bli sen pastor i Salmi till slut.”*¹¹¹

¹⁰⁸ SKS 6.10.1840; 4.11.1840; 30.11.1840.

¹⁰⁹ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

¹¹⁰ Bengt Olof Lille J.V.Snellmanille 6.9.1841. Vuonna 1799 syntynyt Ståhlberg oli hieman muuta ystäväjoukkoa vanhempi ja lisäksi ehkä hänen luonteenpiirteensäkin tekivät hänestä ikäistään vanhemman oloisen. Snellman kutsuikin Ståhlbergia Tålpori-ukoksi. Havu 1945, s.58.

¹¹¹Teräsvuori 1913, s.21. Ståhlberg muisti kyseisen laulun myöhemminkin hyvin. Viisi vuotta myöhemmin 24.5.1846 hän valitti Lönnrotille: *”...sama kova onni kuin Helsingissäkin, nimittäin ”hvar söndag sitta arrest”*. Ståhlberg Elias Lönnrotille 24.5.1846. Lille esitti kirjeessään Snellmanille samasta laulusta suomenkielisen version:

”Piru saa omansa viedä,/ enää en tällaista siedä,/ tuhatta tehtävää uutta./ Kohtalo nurja ja saita/ vähentelee oppilaita,/ eikä näy tulevaisuutta/ jollei saa lisää lainaa./ Rehtorin huolet kun painaa,/ ei vapaata ees sunnuntaita./ Tarpeeksi sain lyseosta, /museosta, kirjastosta,/ vaan Suomalaisuuden seurasta/ varsinkin kylliksi sain./ Seikka se ärsyttää vasta,/ että nuo nykynuorukaiset / tanssiaisiiin tahtoo vain,/ kiinnosta ei muu kuin naiset./ Sehän vie päin prinkkalaa./ Tänne en ikinä palaa,/ juttu nyt näin ilmaistakoon:/ Täältä on päästävä pakoon,/ että ei halkeais sappi,/ jotta vois vaimonkin ottaa / Tuleva Paltamon pappi!”

Laulun sanat osoittavat, että miehet tunsivat ystävänsä hyvin. Vaikka sanat olivat leikkimieliset, olivat lähdön syyt todelliset: akateemisen uran tukkeuduttua Ståhlberg oli turhautunut moniin velvollisuuksiinsa Helsingissä, varsinkin kun rahat olivat joka tapauksessa aina vähissä. Pääkaupungissa elinkustannukset olivat korkeammat, joten Ståhlberg päätti lähteä jatkamaan uraansa muualle. Unelmiin kuului nähtävästi jo tässä vaiheessa paitsi vaimo ja perhe, myös papin ura. Ystävät olivat lisänneet jäähyväislauluun myös kaksi Ståhlbergille tunnusomaista lausahdusta: ”*Tag mej och tusende djeflar*” ja ”*Jag skall säga som sanningen är*”¹¹²

Myös Ståhlberg osasi pilailia ystävilleen. Vain muutamia päiviä Kaisaniemen läksiäisten jälkeen Ståhlberg lähetti Lönnrotille seuraavanlaisen todistuksen (Ståhlbergin käsinkirjoittamat osat kursivoituna):

Arvostelu-seteli
Tohtori Elias Lönnrotille
Suomalais-Luokan Priimukselle

Käytös <i>omaperäistä /eget/</i>	20	ääntä, korkein mahd.	20
Edistys <i>kautta koko Suomen</i>	17,000	» » »	170
Ahkeruus <i>ystävien häiritsemä</i>	15	» » »	20
Tarkkaavaisuus <i>rajoitettu</i>	10	» » »	20

Ollut arestissa *Petroskoissa muutaman vuorokauden.*

Omaa varsin *hyvät tiedot* luokan kurssissa, mutta harrastakoon kuitenkin *vapaahetkinään fysiikkaa ja luonnonhistoriaa, jonka jälkeen hänellä on oikeus osoittaa pätevyytensä lehtorin virkaan Viipuriin tai Kuopioon.*

Helsingissä *kesäkuun 24 p:nä 1841*

Johtokunnan

puolesta

K.H.Ståhlberg.¹¹³

Jäähyväisten jälkeen Ståhlbergin matka jatkui Viipurin suomenmielisen ilmapiirin omaavaan kymnaasiin, josta muutaman vuoden kuluttua syntyisi uusi seura.

4.2. Suomalainen Kirjallisuuden Seura Viipurissa

4.2.1. Viipuri 1840-luvulla

Carl Henrik Ståhlberg muutti Helsingistä Viipuriin vuonna 1841 tultuaan valituksi kymnaasin tilapäiseksi yliopettajaksi. Viipuriin tullessaan Ståhlberg joutui

Bengt Olof Lille J.V.Snellmanille 6.9.1841

¹¹² ”*Viekköön minut tuhat paholaista*” ja ”*minun on sanottava niin kuin tosi on*”. Havu 1945, s.57.

¹¹³ Anttila 1931, s.363-364.

sopeutumaan varsin erilaiseen kulttuuriin kuin mihin hän oli tottunut aikaisemmin Helsingissä. Siksi on paikallaan lyhyesti kuvata, millaiseen kaupunkiin Ståhlberg saapui.

Viipuria tarkasteltaessa on muistettava, että se oli muun Vanhan Suomen tapaan liitetty uudelleen Suomeen vuoden 1812 vaihteessa. Lähes kolmekymmentä vuotta myöhemmin Viipuri ja Vanha Suomi olivat luonnollisesti saaneet vaikutteita muusta Suomesta, mutta yhä edelleen alue oli hyvin erilainen kuin maan läntisemmät osat. Nämä ominaispiirteet vaikuttivat myös siihen, millaiseksi suomalaisuustyö Viipurissa 1840-luvulla muodostui. Ennen Suomeen liittämistä Viipurissa oli nimittäin puhuttu lähinnä venäjää, saksaa ja suomea, joka oli rahvaan äidinkieli. Suomeen liittäminen merkitsi sitä, että venäjä sai väistyä ruotsin tieltä virkakielenä. Siirtyminen uuden kielen käyttöön tuotti venäläisperäiselle virkamiehistöille ongelmia. Ruotsin kieltä ei otettu Viipurissa vastaan riemumielellä ja saksaa pidettiin lopulta Viipurin läänin kielisuhteita pohtivan komiteankin lausunnossa ruotsia hyödyllisempänä.¹¹⁴ Ståhlbergin saapuessa toimeensa Viipurin kymnaasikin oli vielä saksankielinen.

Koska Viipurissa käytettiin rinta rinnan ruotsia, saksaa, venäjää ja suomea oli ilmapiiri otollinen suomen kielen aseman kohoamiselle. Enemmistö alueen asukkaista oli suomenkielisiä, joten säätyläistökin osasi suomea ainakin jotenkuten. Saksan- ja venäjänkielinen porvaristo sai kosketuksen muiden tapaan kansallisuusaatteeseen, mutta saksalaisiksi tai venäläisiksi he eivät itseään enää tunteneet. Sen sijaan heräävä kansallisuustunne alkoi kohdistua suomen kieleen ja kansaan. Suomi ei ehkä tuntunut vielä heidän kotimaaltaan, mutta saksalainen ja venäläinen porvaristo alkoi toivoa, että jo heidän lapsensa tuntisivat itsensä suomalaisiksi.¹¹⁵

Olennessa innostusta lisäsi Viipurin kymnaasin opettajakunta, missä oli runsaasti suomen asian omakseen ottaneita miehiä. Näitä olivat lehtorit Karl Vilhelm Ahrenberg (s.1807), Axel Emanuel Berner (s.1810), Henrik Constantin Corander (s.1814), sekä kymnaasinapulaiset Karl Henrik Jacob Ignatius (s.1809) ja Adolf Relander (s.1804), mihin joukkoon liittyi siis myös Ståhlberg.¹¹⁶ Nämä kuusi olivat vuonna 1845 perustetun Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustamisessa mukana aina ensimmäisestä kokouksesta lähtien ja toimivat seuran luottamustehtävissä.

¹¹⁴ Sihvo 1994, s. 213, 216; Teperi 1965, s.13-15.

¹¹⁵ Teperi, 1965, s.22, 35.

¹¹⁶ Kyyrö 1966, s.15.

Myöhemmin niin kymnaasin opettajakuntaan kuin seuraankin liittyi lisää saman aatteen miehiä. Kolmantena merkittävänä suomen kielen nousuun vaikuttaneena ryhmänä on mainittava alemmaa koulutustasoa edustaneet puukhollarit. Tätä ryhmää arvostettiin myös akateemisesti sivistyneiden piirissä, mistä kertoo jo sekin, että perustamispöytäkirjassa neljän puukhollarin allekirjoitukset tulivat heti kunniapaikalle nimensä kirjoittaneen ja suuresti arvostetun kirjailijan Jaakko Juteinin (s.1781) jälkeen.¹¹⁷

Suomen kielen asema näytti sivistyneistön piirissä varsin hyvältä ja toiveita herättävältä, toisin kuin esimerkiksi Helsingissä ja Turussa. Sen sijaan Vanhan Suomen alueella rahvaan olot olivat paljon huonommat kuin muualla Suomessa. Erityisesti talonpoikien ja venäläisen aatelin välejä hiersi ns. lahjoitusmaakiista, joka koski kartanonomistajien oikeutta verottaa talonpoikia ja talonpoikien omistusoikeutta tiloihinsa. Talonpojat tunsivat oikeuksiaan loukatun ja 1840-luvulla oli varmastikin vielä karvaana mielessä vuoden 1838 tapaus, jossa talonpoikien ruoskimisesta syntyneessä kahakassa eräs talonpoika sai surmansa kasakan keihäästä. Tämän lisäksi on muistettava, että maaorjuutta ei tuohon aikaan ollut Venäjällä vielä lakkautettu, joten Vanhan Suomen talonpoikien asema oli muodostunut varsin erilaiseksi kuin muualla Suomessa.¹¹⁸

Tämä tausta selittää varsin paljon sitä, millaiseksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toiminta Viipurissa muotoutui sen ensimmäisinä vuosina. Toiminta oli Helsingin seuraa käytännönläheisempää ja tavoitteet radikaalimmat. Viipurissa sivistyneistö ei ollut huolissaan ylemmän luokan suomalaistumisesta, koska se näytti tapahtuvan itsestään. Paljon polttavampi ongelma oli kansan heikko asema, jota haluttiin parantaa valistamalla. Helsingin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran lähtökohta oli päin vastainen; se halusi kehittää suomesta sellaisen kielen, että sitä voitaisiin käyttää kaikessa, myös tieteellisessä käytössä ja tätä kautta suomalaistaa sivistyneistön ja yläluokan.¹¹⁹ Helsingissä kieltä tuli kehittää, jotta sitä voitaisiin myöhemmin käyttää, mutta Viipurissa suomen kieltä pidettiin jo tuolloin riittävän kehittyneenä kielenä kirjallisuuden seuran kokousten pöytäkirjojen kieleksi.

¹¹⁷ Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pöytäkirjat 21.9.1845. Jatkossa VSKS.

¹¹⁸Teperi 1965, s.85-86; Sihvo 1994, s.216-218.

¹¹⁹Teperi 1965, s.95.

Ståhlberg, joka oli ollut mukana perustamassa Suomalaista Kirjallisuuden Seuraa ja toiminut sen eri luottamustehtävissä kymmenen vuoden ajan, oli Helsingissä tottunut edistämään suomen kielen asiaa tieteelliseltä, kielen kehittämistä ja kansanperinteen keräämistä korostavalta kannalta. Viipuriin tullessaan hän joutui sopeutumaan varsin erilaiseen toimintakulttuuriin. Hän oli SKS:n kirjeenvaihtajajäsen ja asiamies Viipurissa, joten hänen roolinsa näiden kahden seuran välittäjänä oli merkittävä.

4.2.2. Seuran alkutaival

Kuten edellä on jo todettu, Viipurissa oli 1840-luvun alussa varsin kansallistuntoinen ilmapiiri ja useat eri ryhmät olivat kiinnostuneita suomen kielen ja kansan asian ajamisesta. Siksi ei olekaan ihme, että viipurilaiset tarttuivat toimeen kun J.V. Snellman Saima-lehdessään huhtikuussa 1847 ehdotti, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pitäisi hankkia itselleen kirjeenvaihtajajäseniä maaseudulta, jotka keräisivät vuosimaksut ja kutsuisivat seudun jäsenet yhteen seuran vuosijuhlapäivänä. Snellmanin ajatusta kehiteltiin lehdistössä eteenpäin ja lopulta Viipurissa päädyttiin perustamaan kokonaan oma seura.¹²⁰ Kun ottaa huomioon edellisessä luvussa esitetyt eroavaisuudet Viipurin ja Helsingin olosuhteissa, on varsin ymmärrettävää, että viipurilaiset halusivat perustaa oman seuran. Luonnollisesti omassa kaupungissa toimiva seura myös antoi innokkaille suomalaisuusmiehille mahdollisuuden paljon aktiivisempaan toimintaan aikaisempaan verrattuna.

Oman seuran perustamishanketta ei katsottu Helsingissä erityisen suopeasti, koska sen katsottiin jakavan ja näin heikentävän suomalaisuustyön jo muutenkin vähäisiä voimavaroja. Asiasta käytiin lehdistössä ajan oloon nähden varsin kiivasta keskustelua.¹²¹ Ståhlbergin on täytynyt olla varsin hankalassa asemassa keskustelun aikana, sillä todennäköisesti SKS:n jäsenet Helsingissä ottivat yhteyttä juuri häneen tapauksen johdosta selitystä vaatien, olihan Ståhlberg vielä muutama vuosi sitten ollut SKS:n sihteerinä.

Seuran perustamiskokous pidettiin 4.9.1845, jolloin perustamisasiakirjan allekirjoitti 15 henkilöä. Seuralle valittiin viisi henkilöä asianvalvojiksi, joiden mukana myös Ståhlberg, toimittamaan tieto seuran perustamisesta kuvernöörille sekä muodostamaan

¹²⁰Teperi 1965, s.54-56.

¹²¹Teperi 1965, s.55, 102-105.

seuralle omat asetukset.¹²² Asianvalvojien aikaansaamia asetuksia seura ei kuitenkaan hyväksynyt ja hovioikeuden asessori Johan Erik Bergbom (s.1796) muokkasi seuralle uudet, liki pitäin Helsingin seuran sääntöjä vastaavat asetukset. Alkuperäistenkin asetusten malli oli otettu Helsingistä, mutta joukkoon oli lisätty ” *tämän paikkakunnan vaatimuksia ja tarpeita*”.¹²³ Teperi on esittänyt, että Bergbom piti seuran alkuperäisiä asetuksia liian radikaaleina ja pelkäsi, että seura kiellettäisiin niiden vuoksi ja poisti alkuperäisestä ehdotuksesta juuri nuo radikaalit paikkakunnan tarpeet.¹²⁴ Ainoana Vanhan Suomen ulkopuolelta tulleena ja maltillisempaa helsinkiläistä suuntausta edustavana sääntöjä muokkaamassa ollut Ståhlberg piti todennäköisesti Bergbomin asiaan puuttumista tervetulleena. Seuraavan vuoden puolella tuli tieto siitä, ettei keisari ollut nähnyt mitään estettä sellaisen seuran perustamiselle, jonka tavoitteena oli ”*Suomen kielen ja kirjallisuuden kartutus*.”¹²⁵ Paikkakunnan vaatimista erityistoimenpiteistä tuskin oli mainittu keisarille mitään.

Seuran toisessa kokouksessa toimitetussa virkamiesten vaalissa esimieheksi valittiin Jaakko Juteini, mutta tämä kieltäytyi samoin kuin seuraavaksi ehdotettu ja jo varaesimieheksi valittu Ståhlberg. Asia jäi pöydälle seuraavaan kertaan, jolloin esimieheksi valittiin asessori Bergbom.¹²⁶ Juteini oli vuonna 1845 jo ikämies, joten hänen kieltäytymisensä syy on ymmärrettävä. Sen sijaan Ståhlbergin motiivi on epäselvempi. Ståhlbergillähan oli jäsenistä eniten kokemusta ja lisäksi hänen suomen kielen taitonsa, myös tieteellisessä mielessä, oli erinomainen. Se, mitä Ståhlberg luultavasti katsoi itseltään puuttuvan, oli kuitenkin arvovalta. Ståhlberg halusi esimieheksi henkilön, joka jo pelkällä olemassaolollaan toisi turvaa seuralle virkavaltaa vastaan. Tällainen henkilö löytyi Viipurin hovioikeudesta. Ståhlbergilla oli mitä ilmeisimmin hyvät suhteet hovioikeuden virkamiehiin. Hän oli jo vuonna 1843, siis kaksi vuotta ennen seuran perustamista, laittanut toivonsa hovioikeuden presidentin vaikutusvaltaan:

”Meillä on täällä yhtä humaani kuin vaikutusvaltainen hovioikeuden presidentti (Geh. Rüdel Haartmanin lanko), ehkä sitä kautta saavutetaan

¹²²VSKS 4.9.1845.

¹²³VSKS 21.9.1845.

¹²⁴Teperi s. 67-68.

¹²⁵VSKS 17.1.1846. Ks. Ignatiuksen, A.Keldanin ja Alopaeuksen taustoista Teperi 1965, s.33-34.

Jaakko Juteini oli syntyjään hämäläinen, mutta oli asunut Viipurissa jo vuodesta 1813 asti.

¹²⁶ VSKS 21.9.1845; 12.10.1845. Bergbomin, Ståhlbergin ja Ignatiuksen lisäksi seura sai virkamiehikseen vielä lehtori Ahrenbergin rahastonhoitajaksi ja lehtori Bernerin kirjastonhoitajaksi. Näin ollen Bergbomia lukuun ottamatta seuran johtohenkilöt tulivat kymnaasin piiristä.

*jotain hyvää suomalaiselle kirjallisuudelle. Yrittämättä häntä ei päästetä; en vain tiedä, miten aloittaa.”*¹²⁷

Seuran ensimmäinen, hovioikeuden piiristä tullut esimies oli varmastikin Ståhlbergin toiveiden mukainen. Myös Bergbomin ajama varovainen ja SKS:n suuntainen linja olivat hänelle enemmän mieleen kuin vanhasuomalaisten radikaalit kannanotot. Tähän viittaa myös se, että myöhemminkin Ståhlberg oli huolissaan siitä, ettei lohkokunnissa olisi yhtä paljon hämäläisiä kuin karjalaisia.¹²⁸ Lienee syytä jo tässä yhteydessä mainita, että lainauksessa mainitusta hovioikeuden presidentistä, kreivi C.G. Mannerheimista, tuli seuran esimies Bergbomin jälkeen.

Uuden seuran kaikista radikaaleimmat jäsenet joutuivat perääntymään jo alussa, osin juuri Ståhlbergin vaikutuksesta. Myös seuran suhteet Helsingin Kirjallisuuden Seuraan aiheuttivat päänvaivaa Ståhlbergille. Tammikuussa lähetettiin Helsingin seuralle ystävällisessä hengessä kirjoitettu kirje, josta selviäisi

*”mitä täällä on toimeen saatettu sekä myös, suosiota ja apua pyytäen, vakuutettaman tämän uuden seuran tahtovan voimansa ja varainsa mukaan olla vanhemmalle avullinen molempain yhteistä tarkoitusta edustellessa”.*¹²⁹

Pöytäkirjassa ei mainita nimiä, mutta todennäköisesti kirjeen takana olivat Ståhlberg ja Ignatius, joilla oli ollut jo aiemmin läheiset suhteet Suomalaiseen Kirjallisuuden Seuraan. He olivat ystävyysuhteidensa ansiosta parhaiten tietoisia Helsingin suomalaisuuspiirien mielialoista ja todennäköisesti joidenkin tahojen loukkaantumisesta. Ehkä molemmat olivat henkilökohtaisesti yrittäneet tasoitella tilannetta, mutta se ei vielä tuntunut riittävältä, vaan oli laadittava virallinen kirje seuralta toiselle. Käytännössähän seura päätti kirjeessä ilmaista ensinnäkin sen, että molempien seurojen päämäärä ja näin ollen myös resurssit olisivat yhteiset. Toinen ja vieläkin merkittävämpi asia oli se, että seura käytännössä tunnusti alemmuutensa suhteessa Helsingin seuraan nähden. Näin pyrittiin osoittamaan, että Viipurin seura ei suinkaan ollut perustettu Helsingin seuralle kilpailijaksi ja että Helsingissä voitaisiin myös hyötyä Viipurin seurasta. Kirjeen sisältö on mielenkiintoinen sikäli, että Viipurin

¹²⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 20.12.1843; 1843 (päivämäärä tuntematon). Mainittu Haartman hallinnoi Suomen Venäjä-suhteita 1840- ja 50-luvuilla yhdessä Alexander Armfeltin ja Casimir von Kothenin kanssa. Ks. Huumo 2004, s.141.

¹²⁸ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1847.

¹²⁹ VSKS 17.1.1846.

Suomalaisen kirjallisuusseuran vuosikertomuksen muotoilu viittaa siihen, että viipurilaiset kokivat nimenomaan olevansa Helsingin itsenäinen ja tasa-arvoinen veliseura.¹³⁰ Seuran sisällä näyttääkin olleen poikkeavia tulkintoja seurojen välisestä suhteesta. SKS käsitteli Viipurista saapunutta kirjettä maaliskuisessa kokouksessaan. Varsinaisen kirjeen liitteenä olivat Viipurin seuran säännöt, jotka olivat, kuten aiemmin on kerrottu, SKS:n sääntöjen kanssa miltei identtiset sekä sihteeri Ignatiuksen kertomus vuosikokouksesta. Virallisen hyväksyntänsä SKS osoitti lähettämällä Viipurin seuralle kirjan lahjaksi.¹³¹

Viipurin seura oli näin tunnustettu, mutta välit säilyivät viileinä: SKS:n kokouksessa luettiin pian jälleen Viipurista tullut kirje, jossa tällä kertaa toivottiin, että seurat jatkuvasti ja *molemminpuolisesti* tiedottaisivat tärkeimmistä toimistaan päällekkäisyyksien välttämiseksi, ajoivathan molemmat seurat samaa hyvää asiaa.¹³² Sinänsä viattomalta ja luonnolliselta vaikuttavan toiveen taustalla oli juuri sattunut ikävä episodi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Viipurissa oli nimittäin asettanut maaliskuussa kirjoituskilvan Suomen Kieliopin kirjoittamiseksi, palkintosummana 100 ruplaa. Vain muutamia viikkoja myöhemmin Helsingin emoseura päätti niin ikään julistaa kilvan Suomen Kieliopin kirjoittamiseksi, palkintosummana 200 ruplaa.¹³³

Yhtä pahoilta ristiriidoilta vältyttiin tulevaisuudessa ja SKS otti mitä ilmeisimmin ainakin pikkuveljensä avuntarjouksen tosissaan, sillä seuraavina vuosina Viipurissa autettiin SKS:aa sekä taloudellisesti että myös käsikirjoitusten kielenhuollossa. Irma Sulkusen mukaan Helsingin Suomalainen Kirjallisuuden Seura oli huolestunut omasta oikeudestaan oikean suomen kielen määrittämiseen ja Helsingin asemasta kansallisen ideologian keskuksena. Kun muistetaan, kuinka hyvältä suomen kielen tilanne Viipurissa näytti 1840-luvulla suhteessa kovin ruotsinkieliseen helsinkiläiseen sivistyneistöön, oli huoli varmasti aiheellinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura reagoi kilpailutilanteeseen muuttamalla sekä jäsenpohjaansa että toimintaansa kansanläheisemmäksi Viipurin esimerkin mukaisesti. Seuran tavoitteeksi tuli kansalle suunnatun kirjallisuuden julkaiseminen, aivan kuten Viipurin seurallakin. Toisaalta Sulkunen kuitenkin muistuttaa, että SKS:n linjanmuutos oli osa laajempaa sisäistä muutosta sivistyneistössä, jota edesauttoi se, että seuran johdossa oli 1840-luvulla

¹³⁰ Viipurin Suomalaisen Kirjallisuus-Seuran vuosikertomus 1846.

¹³¹ SKS 4.3.1846.

¹³² SKS 6.5.1846.

¹³³ VSKS 2.3.1846; SKS 16.3.1846; Teperi 1965, s.115.

useita itäsuomalaisia.¹³⁴ Joka tapauksessa tilanne oli Viipurin seuralle ja eritoten Ståhlbergille kiusallinen. Teperin mukaan Ståhlberg huomautti SKS:n viipurilaiselle esimiehelle Gabriel Reinille vielä vuosien 1849 ja 1850 vaihteessa siitä, että helsinkiläiset painoivat sellaista kirjallisuutta, mikä olisi kuulunut Viipurin seuran toimialaan.¹³⁵ Myös kirjeessään Elias Lönnrotille Ståhlberg kirjoitti samasta aiheesta:

” ...Viipurin seura on alusta pitäen ottanut päätarkoitukseksensa puolustaa rahvaan ja koulujen hengellistä hyötyä, jättäen Helsingin Seuralle huoleksi mitä tehtävää lienee sivistyneemmän kansan vetämiseksi rahvaan puoleen. Sentähden olisi hyvin sopinut sinun lähettää Suomalainen lukukirjasi Viipurin Seuralle painettavaksi.”¹³⁶

Vaikka Ståhlberg edelleen tunsii sympatiaa Helsingin pyrintöjä kohtaan, oli hän selvästi valinnut puolensa ja ajoi Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran asiaa. Hänelle oli varmasti kiusallista joutua kilpailemaan jopa hyvän ystävänsä Lönnrotin hengentuotteista SKS:aa vastaan. Kiusallisuutta oli omiaan lisäämään se, että hänet oli valittu SKS:n asiamieheksi Viipurissa vain vuotta aikaisemmin.¹³⁷ Helsingissä luotettiin Ståhlbergin sympatioihin ja arveltiin yhteistyön viipurilaisten kanssa olevan hänen kauttaan helpompaa.

Toisaalta Viipurissa Ståhlbergilla oli vastassaan ”karjalaiset” P. Hanénin eli Pietari Hannikaisen johdolla, jotka ajoivat Ståhlbergin makuun liian radikaalia linjaa.¹³⁸ Ståhlberg olisi halunnut tukea kansanperinnettä ja kielen variaatioita kerääviä ylioppilaita ja tutkijoita, mutta seuran radikaalisiipi halusi mieluummin tukea rahvaan kouluttamista. Niinpä Elias Lönnrot kirjoitti 1847 Karjalan matkaa suunnittelevalle David Emanuel Daniel Europaeukselle: *Wiipurin Seuralle ei vielä kuulu paljo liikeneviä rahoja olevan, kirjoittaa Ståhlberg ja seura ei mene mielellään päätöksestään vaan rahvaan tarpeeksi, ei ymmärtäväisempien työskennellä.*¹³⁹ Erityisesti talonpojat, jotka olivat seurassa tasa-arvoisia, tuntuivat vastustavan vähäisten rahojen antamista matka-avustuksiksi.¹⁴⁰ On huomattava, että Ståhlbergilla

¹³⁴ Sulkunen 2004, s. 94-95.

¹³⁵ Teperi 1965, s.133.

¹³⁶ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.3.1847.

¹³⁷ Kuusi 1962, s.207.

¹³⁸ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1847.

¹³⁹ Elias Lönnrot D.E.D Europeaukselle 6.6.1847.

¹⁴⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1847.

ei ollut mitään seuran toiminnan lähtöajatus, kansan aseman parantamista vastaan. Itse asiassa Ståhlberg odotti innolla sitä, että kansan keskuudesta nousisi uusi oppineisto.¹⁴¹ Sen sijaan hänet erotti monista seuran jäsenistä se, ettei hän nähnyt kielen kehittämistä ja tutkimista vastakkaisena asiana kansan olojen parantamiselle. Sinänsä on hyvin ymmärrettävää, että vähävaraisen seuran rahvaan edustajat näkivät asian juuri päinvastoin.

4.2.3. Toiminnan vuodet

Kauko Kyyrö, joka on tehnyt historiikin Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran vuosista sen perustamisesta aina vuoteen 1965 asti, on nimennyt 1840-luvun loppupuoliskon seuran ensimmäiseksi suureksi nousukaudeksi, kun taas vuodet 1850-1856 hän on nimennyt seuran ensimmäiseksi suureksi lamaksi.¹⁴² Koska Ståhlberg toimi seuran varaesimiehenä aina sen perustamisesta vuonna 1845 vuoden 1857 syksyllä tapahtuneeseen Pielavedelle muuttoon saakka, tarkasteltava ajanjakso osuu pääpiirteittäin ensimmäiseen nousu- ja laskukauteen.

Kun seuran toiminta pääsi alkuun vuoden 1846 alussa, seura ryhtyi heti pohtimaan, minkälaista julkaisutoimintaa se alkaisi harjoittaa ensimmäiseksi. Ilmeisen yksimielisiä oltiin siitä, että seuran tulisi ensinnäkin toimittaa Suomen kansan lapsille sekä koteihin että sunnuntai- ja pitäjäkouluihin soveltuvia aapisia ja lukutauluja, toiseksi haluttiin myös saada aikaan suomen kielioppi pitemmälle opiskeleville. Tarkemmin asiaa pohtimaan perustettiin ns. ensimmäinen lohkokunta, jonka puheenjohtaja Ståhlberg oli.¹⁴³ Seuraavassa kokouksessa Ståhlberg esitteli lohkokunnan mietinnön. Aapisen painaminen nähtiin ensimmäiseksi tehtäväksi ja valmis pohjakin sille oli jo olemassa. Seuran sihteeri ja ko. lohkokunnan jäsen Ignatius oli jo vuonna 1840 julkaissut aapisen nimeltään 'Tarpeellinen Lasten-Kirja'. Lohkokunta oli asettanut Ståhlbergin muokkaamaan tämän pohjalta tulevan aapisen. Toiseksi valmisteltavaksi työksi lohkokunta oli määrännyt erityisesti kouluille ja kymnaaseille tarkoitettun suomen kielen kieliopin, jonka kohtaamista vaikeuksista on mainittu ja edellisessä luvussa.¹⁴⁴ Huomautettakoon, että kielioppihanke ei lopulta saavuttanut menestystä sen paremmin Viipurissa kuin Helsingissäkään.¹⁴⁵

¹⁴¹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.3.1847.

¹⁴² Kyyrö 1966, s.9, 52.

¹⁴³ VSKS 3.2.1846.

¹⁴⁴ VSKS 2.3.1846; Teperi 1965, s.115.

¹⁴⁵ Sulkunen 2004, s.93-94.

Aapisen valmistuminen sujui hieman paremmin. Syyskuussa Ståhlberg ilmoitti saaneensa aapisen kutakuinkin valmiiksi ja toimittavansa sen jäsenille luettavaksi piakkoin. Samalla hänen ehdotuksestaan päätettiin lähettää käsikirjoitus Helsinkiin Suomalaiselle Kirjallisuuden Seuralle tarkistettavaksi.¹⁴⁶ Ståhlberg oli niin erinomainen suomen kielen tuntija, ettei varsinaista tarvetta epäillä käsikirjoituksen laatua ei ollut, vaan Ståhlberg halusi olla esimerkkinä niin viipurilaisille kuin helsinkiläisillekin sovitun yhteistyön toteuttamisessa. Samalla saatiin kirjan menekin kannalta tärkeät Helsingin sivistyneistön piirit sen taakse. Aapisen tie kansan käsiin ei kuitenkaan ollut ollut aivan yksinkertainen. Kirjeessään Lönnrotille seuraavan vuoden maaliskuussa Ståhlberg valitteli niitä monia vastoinkäymisiä, mitä kirja oli kokenut ja toivoi sen onnen pikkuhiljaa kääntyvän, sillä yli puolet seuran rahoista oli mennyt sen painattamiseen. Riittävän hyvää ja halpaa paperia ei ollut saatu Viipurista, leikattu kirjoituskaava ei onnistunut seuran mielen mukaisesti ja lisäksi painatus kesti liian kauan.¹⁴⁷

Näiden vastusten jälkeen aapinen kuitenkin saatiin myyntiin ja se sai erinomaisen vastaanoton. Suomettaressa siitä sanottiin näin; ”

*...Uusi Aapiskirja tuli kewäillä kirjapainista, 48 siwuisena ja myödään nidottuna 4 kpkaan hpssa. Tämä huokea hinta, kirjan kauniit puustawit ja selkeät tawuut tekevät sen erittäin otolliseksi... on tämä ”Uusi Aapiskirja” monta vertaa parempi kuin entinen tawallinen.”*¹⁴⁸

Kehujen lisäksi aapinen meni myös kaupaksi, jo seuraavassa joulukuussa päätettiin ottaa toinen, 20 000 kappaleen painos, ensimmäisen 10 000 kappaleen jo ollessa melkein loppunut.¹⁴⁹ Uudesta Aapiskirjasta sukeutuikin oman vuosisatansa bestseller; kirjasta otettiin kaikkiaan 16. painosta, viimeinen vuonna 1903. Kaiken kaikkiaan aapista painettiin 450 000 kappaletta.¹⁵⁰ Edellisessä lainauksessa on lueteltu niitä avuja, mitkä mahdollistivat moisen suosion. Näiden lisäksi keskeinen suosioon vaikuttanut tekijä näyttää myös olleen selvä tilaus uudelle aapiselle. Edellinen varteenotettava aapinen oli Suomettaren mukaan vuodelta 1819, joten on

¹⁴⁶ VSKS 1.9.1846.

¹⁴⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.3.1847; VSKS 2.6.1846; 6.4.1847.

¹⁴⁸ Suometar 7.12.1847 nro 49.

¹⁴⁹ VSKS 1.12.1847; Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847.

¹⁵⁰ Teperi 1965, s.116.

ymmärrettävää, että tulokas otettiin vastaan innolla.¹⁵¹ Toinen tärkeä seikka oli edullinen hinta, joka mahdollisti aapisten saamisen entistä useampaan kotiin. Seuraavaan painokseen hinta tosin nostettiin 4 kopeekasta 5 kopeekkaan Ståhlbergin suureksi mielipahaksi.¹⁵² Siitä huolimatta hinta oli edelleen edullinen. Ståhlberg sen paremmin kuin Ignatiuskaan eivät pyytäneet saatikka saaneet aapisesta mitään korvausta, vaan kaikki tulot tulivat seuralle, mikä myös mahdollisti edullisen hinnan. Tekijöiden nimiä ei myöskään mainittu aapisessa missään kohdassa, joten kyse oli puhtaasti pyyteettömästä vapaaehtoistyöstä.

Uuden aapiskirjan suosio oli vuosikymmenen lopun ajan jatkuvaa ja muodostui seuran ensimmäisen nousukauden suurimmaksi saavutukseksi. Nopeasti ryhdyttiin miettimään, mitä seura voisi seuraavaksi julkaista. Linjansa mukaisesti seura piti tärkeänä sellaisten kirjojen painamista, jotka helpottaisivat tavallisen kansan elämää. Niinpä esitettiin kirjoitettavaksi kansalle tarkoitettu yleiskirja, jossa olisi kaikkea kansalle olennaista tietoa, samaten haluttiin tehdä kirkollisiin toimituksiin uusi toimituskäsikirja, koska vanhaa suomennosta pidettiin huonona. Hankkeita valmistelleet ensimmäinen ja toinen lohkokunta, joissa molemmissa Ståhlberg oli mukana keskeisessä asemassa, kuitenkin hylkäsivät hankkeet.¹⁵³

Seura ja erityisesti Ståhlberg, näyttävätkin olleen varsin varovaisia kirjahankkeissaan, mikä oli ymmärrettävää seuran vähäisten varojen ja resurssien vuoksi. Ståhlberg oli myös erityisen tarkka kieliasun oikeellisuudesta, eikä ollut valmis hyväksymään julkaistavaksi käsikirjoitusta, jonka kieliasu ei ollut riittävän hyvä.¹⁵⁴ Käsikirjoituksia hylättiin yleensä kieliasun heikkouteen tai vaikeaselkoisuuteen vedoten. Niinpä aapisen lisäksi ”suurena nousukautena” päätettiin julkaista vain yksi teos, vuonna 1850 ilmestynyt, Viipurin kansakoulun opettajan A. Rädyn Lauluja Suomen neitosille.¹⁵⁵

Keskeinen käännekohta seuran historiassa oli, kun yksi seuran perustajista, Adam Wilke, kuoli vuonna 1847 ja testamenttasi huomattavan omaisuutensa seuralle suomenkielisen koulun perustamista varten. Kouluhanke eteni kuitenkin hitaasti.

¹⁵¹ Suometar 7.12.1847 nro 49.

¹⁵² Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847.

¹⁵³ VSKS 3.2.1847; 2.3.1847 ja 6.4.1847.

¹⁵⁴ Tästä esimerkkinä P. Hanénin eli Pietari Hannikaisen suomenkielinen lainopillinen käsikirja, jota Ståhlbergin johtama lohkokunta piti liian keskeneräisenä seuralle lunastettavaksi. Koska tällaisen kirjan olemassaoloa kuitenkin pidettiin tärkeänä, seura lainasi Hannikaiselle painamiseen tarvittavat rahat. VSKS 3.6.1847.

¹⁵⁵ VSKS 6.11.1849; 7.5.1850.

Tätäkin hanketta valmistelevassa lohkokunnassa mukana ollut Ståhlberg valitteli Lönnrotille, että perintö oli liian pieni täyttääkseen Wilken alkuperäisen tarkoituksen. Siksi pääomaa pyrittiin kasvattamaan ja hanketta lykättiin. Valmistelutyö ei kuitenkaan edennyt millään tavalla. Lehtoreille Ståhlberg ja Ahrenberg määrättiin koulun sääntöjen ”haamujen” valmistelu, mutta Ståhlberg totesi ettei hänellä yksinkertaisesti ollut aikaa siihen. Ilmeisesti myös muut olivat kiireisiä, sillä sääntöjä ei ollut olemassa vielä vuonna 1858.¹⁵⁶

Heti alkuvuosista lähtien Helsingin kirjallisuusseura haki niin tiedollista kuin taloudellistakin apua Viipurista. Uusi Aapiskirja oli lähetetty Helsinkiin tarkastettavaksi, joten sikäläinen sivistyneistökin innostui yhteistyöhön. Viipurin seura sai merkittävän aseman Helsingin kirjallisuusseuran julkaisujen tarkastajina ja korjaajina. Näin tapahtui 1840-luvulla Elias Lönnrotin Lukemiston ja Tulkin kohdalla Lönnrotin nimenomaisesta pyynnöstä.¹⁵⁷ Lönnrot luotti erityisesti Ståhlbergin mielipiteeseen ja tämä ilmoittikin lohkokuntien korjauksista ja mietinnöistä Lönnrotille henkilökohtaisesti. Kovin kovalla kädellä Lönnrotin kirjoituksia ei kuitenkaan kohdeltu. Ståhlbergin mukaan jokin virhe korjattiin, mikäli kaikki lohkokunnassa olivat asiasta samaa mieltä. Koska korjauksia ei tullut kovin paljon, yksimielisyyttä ilmeisesti saavutettiin harvoin ja toisaalta joskus lohkokunta ei keksinyt itse parempaa ehdotusta virheen tilalle.¹⁵⁸

Lohkokuntatyöskentelyssä vaikuttaakin olleen jonkin verran ristiriitaisuuksia. Kun Lukemisto, joka Ståhlbergin mukaan olisi kuulunut Viipurin seuralle painettavaksi, lähetettiin Viipuriin tutkittavaksi, oli Ståhlberg hyvin harmistunut siitä, että lohkokuntaan oli tullut valituksi Pietari Hannikainen:

*”Lukemistoasi tutkimaan määräsi Seura 1) Judénin, joka kuitenkin on siitä epäytynyt niin kuin jo ennen yhdestä toisestakin lohkokunnasta, ja niin kuin sitä peljättiin, ja sen varaksi määrättiin Hanéni. Koska Judéni on ainoa täällä oleva hämäläinen, joka siihen työhön kykenisi, aivon minä koetella, eikä häntä voisi vielä asiaan suositella.”*¹⁵⁹

¹⁵⁶ VSKS 1.12. 1847; VSKS 2.3.1858. Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847; 20.4.1848.

¹⁵⁷ VSKS 1.11.1846; 6.4.1847.

¹⁵⁸ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.12. 1846; VSKS 2.3. 1847. Ståhlberg oli toiminut Lönnrotin vakio-oikolukijana mm. Mehiläistä tehdessä. Ks. esim. Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.1.1839.

¹⁵⁹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1847.

Muita lohkokunnan jäseniä vastaan Ståhlbergilla ei sitä vastoin ollut mitään sanomista. Hannikaisesta hän jatkaa:

*”Sekä sentähden, että Hanéni niin kuin Judénikin on yksipuolinen ja itsipäinen, ettei myös sentähden, että Hanénin lohkokunnassa jo on kaksi karjalaista, olisin suonut Coranderin Hanénin siaan. Toki on lohkokunnalla valta kutsua avukseen kenenkä tahtoo”*¹⁶⁰

Jo Lönnrotin Tulkkia tarkistettaessa Ståhlberg oli käyttänyt tätä oikeutta hyväkseen ja kutsunut lohkokuntaan tuekseen Coranderin ja Relanderin.¹⁶¹ Ståhlbergin purkaus kertoo selkeistä ristiriidoista suomen kieltä koskevissa näkemyksissä. Ståhlberg halusi ei-karjalaisia myös Lukemistoa tutkimaan, eikä syyttä. Myöhemmin hän kertoi kirjeessään Lönnrotille, kuinka viipurilaiset olisivat karsineet pois kaiken Pohjois-Suomen murteen, ellei hän olisi sitä ollut puolustamassa.¹⁶² Ilmeisesti erityisesti puukhollareilla oli vaikeuksia hyväksyä Vanhan Suomen murteesta poikkeavia kielen variaatioita. Nähtävästi monet muut seuran jäsenet, joita Ståhlberg tässä yhteydessä kutsuu karjalaisiksi, eivät olisi pitäneet kieliopillista oikeellisuutta niin tärkeänä kuin Ståhlberg piti.¹⁶³

Kuten kaikesta edellä mainitusta on huomattavissa, Ståhlbergin jo valmiiksi merkittävä asema varaesimiehenä muuttui varsin nopeasti todelliseksi johtajuudeksi. Asessori Bergbom aloitti kylläkin innokkaasti seuran johdossa, mutta joutui pian virkansa puolesta viettämään pitkiä aikoja Helsingissä. Jo syksyllä 1846 Bergbom oli useasta kokouksesta poissa, jolloin Ståhlberg johti puhetta ja vastasi käytännössä muutenkin seuran toiminnasta, joskin miehet varmasti neuvottelivat asioista kirjeitse. Virallisesti Bergbom erosi virastaan syksyllä 1847 muutettuaan Helsinkiin ja hänen tilalleen esimieheksi tuli hovioikeuden presidentti kreivi Mannerheim. Jouko Teperi on nimennyt Mannerheimin suosittelijaksi asessori Bergbomin. Todennäköisesti

¹⁶⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1847.

¹⁶¹ VSKS 2.3.1847.

¹⁶² Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 20.4. 1848.

¹⁶³ Karjalaiset ja hämäläiset viittaavat todennäköisesti heimon lisäksi myös suomen kielen murrekiistaan. Lounaismurteiden ja itämurteiden kannattajat kävivät kiistaa suomen kirjakielen pohjasta. Pikku hiljaa kompromissiksi muodostui hämäläinen pohja kirjakielelle, joka pohjautui länsimurteisiin, mutta sisälsi myös itämurteiden piirteitä. Ståhlberg itse oli kotoisin Hyrynsalmelta ja kuului opiskeluaikanaan pohjalaiseen osakuntaan. Ks. kielikiistasta tarkemmin Lauerma 2004, s.136–176.

Mannerheim ei kuitenkaan juuri kaivannut suositteluja. Jo aikaisemmin on mainittu, että Ståhlberg arvosti hovioikeuden presidenttiä ja piti häntä merkittävänä henkilönä suomen kielen edistämistyössä. On siis varsin luonnollista, että seura, joka oli aiemmin hakenut turvaa hovioikeuden asessorista, haki sitä nyt hovioikeuden presidentistä. Vaikka ko. kokouksesta puuttui sekä Ståhlberg että Ignatius, tehtiin päätös Mannerheimin kutumisesta esimieheksi siitä huolimatta. Päätös oli siis täysin itsestäänselvyys.¹⁶⁴

Vuoden 1848 Mannerheim oli suhteellisen aktiivisesti mukana toiminnassa ainakin pöytäkirjojen perusteella, mutta viran aiheuttamat matkat toivat poissaoloja. Niinpä vuosikokouksessa 3.2.1849 Mannerheim ilmoitti eroavansa tehtävästä vedoten työhönsä ja heikkoon terveyteen.¹⁶⁵ Mannerheim kuitenkin suostui jatkamaan tehtävässään, kun häntä yksimielisesti anottiin näin tekemään, koska hänen ”*nimensä suojelus ja valaistu holhouksensa olisivat entistä tarpeellisemmat*”.¹⁶⁶ Vuonna 1849 poliittinen tilanne oli muuttumassa entistä huolestuttavammaksi suomen kielen kannalta, eikä Mannerheimin kaltaisesta suojelijasta haluttu luopua. Kaikille lienee kuitenkin ollut kyseisen vuosikokouksen jälkeen selvää, että Mannerheim tarjosi nimensä ja arvovaltansa tuoman suojan seuralle, mutta käytännössä seuraa tulisi johtamaan tästä eteenpäin Carl Henrik Ståhlberg.

4.2.4. Elämää sensuuriasetuksen varjossa

Kauko Kyyrö on ajoittanut lamakauden alkamisen vuoteen 1850,¹⁶⁷ mutta muutos ei tapahtunut aivan yhtä äkkiä. Euroopan hullu vuosi 1848 sai viranomaiset varovaiseksi myös Venäjällä ja Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toiminnan ylle alkoi kasautua tummia pilviä jo vuosikymmenen lopussa. Keisarin silmissä suomalaisuusliike alkoi muodostua epäilyttäväksi. Suomessa älymystön suhtautuminen Euroopan tapahtumiin vaihteli: nuorempi akateeminen aines otti tapahtumat vastaan ilolla ja positiivisten odotusten vallassa. Vanhempi sukupolvi suhtautui asiaan paljon tynnemmin.¹⁶⁸ Euroopan tapahtumat tuntuivat kuitenkin vielä keväällä 1848

¹⁶⁴ VSKS 7.9.1847; 2.11.1847; 7.9.1847; Teperi 1965, s.139.

¹⁶⁵ VSKS 3.2.1849. Teperin mukaan eron taustalla olisi myöskin ollut ristiriitoja, koska Mannerheim olisi pitänyt seuran toimintaa liian radikaalina. Pöytäkirjat eivät luonnollisestikaan moisesta kerro, mutta ottaen huomioon Mannerheimin korkean aatelistaustan, on varsin uskottavaa, että erityisesti puukhollareiden yhteiskunnallinen radikaalius ei olisi ollut kreivin mieleen. Teperi 1965, s.147.

¹⁶⁶ VSKS 3.2.1849.

¹⁶⁷ Kyyrö 1966, s.52.

¹⁶⁸ Paasivirta 1978, s.137, 144.

Ståhlbergista kaukaisilta: ”*Mitäs Kajaanissa sanotaan maailman menosta? Ei siellä tai ’a Etelän tuulet ja myrskyt tuntua sen enempi kuin täälläkään.*”¹⁶⁹

Reilun vuoden kuluttua myräkkä ulottui jo Viipuriinkin. Keisari antoi kesäkuussa käskyn, jonka mukaan kaikkien sellaisten seurojen, joilla ei ollut keisarin lupaa toiminnalleen, piti sellaista anoa senaatilta. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura kuitenkin oli vuonna 1845 Bergbomin kaukonäköisestä aloitteesta hankkinut itselleen keisarin hyväksynnän, joten seura katsoi olevansa turvassa. Tästä huolimatta päätettiin lähettää seuran asetukset senaattiin hyväksyttäväksi.¹⁷⁰

Tällainen ilmapiiri ei voinut olla vaikuttamatta seuran toimintaan jo 1840-luvun loppupuolella. Kehitys huonompaan suuntaan tapahtui vähitellen, mutta vuoden 1850 sensuuriasetus oli täystyrmäys Viipurin Suomalaiselle Kirjallisuuden Seuralle. Ennen asetuksen antamista huhut siitä levisivät myös Ståhlbergin korviin, mutta ne olivat hänestä niin mielettömiä, ettei niihin voinut uskoa.¹⁷¹ Huhut kuitenkin osoittautuivat oikeiksi; tästedes sallittiin vain uskonnollisen ja taloudellisen kirjallisuuden levittäminen suomen kielellä. Seuralle, jonka päätavoitteena oli ollut kansan olojen parantaminen ja suomen kielen aseman kohentaminen opetus- ja virkakielenä sekä Wilken koulun perustaminen, jäi tämän jälkeen hyvin vähän toiminnan mahdollisuuksia. Asetuksen suurin vaikutus ja seuraus oli täydellinen henkinen lamaannus, sillä seuraavalla kerralla päätettiin, että päätösten tekemiseen vaadittaisiin enää 4 henkilöä entisen 7 sijaan.¹⁷² Tämä kertoo siitä, että kokouksiin osallistuivat enää vain tärkeimmät viranhaltijat. Vuonna 1850 pidettiin vain 3 kokousta, kun ennen niitä oli pidetty kesää lukuun ottamatta miltei joka kuukausi. Väen vähenemiseen vaikutti sekin, että talonpojat, käsityöläiset, ylioppilaat ja naiset eivät saaneet enää osallistua kokouksiin.¹⁷³

1840-luvun innostunut ilmapiiri siis katosi kuin tuhka tuuleen. Kokouksissa ei käyty, saksalainen väestö alkoi uudestaan kiinnostua saksan kielestä ja kulttuurista, myös ruotsin kielen asema alkoi kohota.¹⁷⁴ Seura jäi muutaman innokkaan aktiivin, lähinnä Ståhlbergin, Ignatiuksen ja Bernerin hoitoon. Ståhlberg toimi Viipurin kymnaasin

¹⁶⁹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 20.4.1848.

¹⁷⁰ VSKS 21.11.1848; 13.12.1849; Teperi 1965, s.149-152.

¹⁷¹ Teperi 1965, s.162.

¹⁷² VSKS 4.12.1850.

¹⁷³ Sulkunen 2004, s.104.

¹⁷⁴ Teperi 1965, s.175-177.

rehtorina, aikaa veivät lisäksi omat kouluhankkeet ja yksityiselämä: Ståhlberg oli mennyt 1842 naimisiin ja oli nyt perheellinen mies. Omien lastensa elatuksen lisäksi hän oli appensa kuoltua vastuussa langostaan, joka tuntui tuottavan Ståhlbergille huolta.¹⁷⁵ Myös Ignatius ja Berner olivat ylityöllistettyjä ja lisäksi Ignatius sairasteli jatkuvasti. Ei siis ole ihme, että miesten innostus laantui ja seuran saavutukset jäivät vähäisiksi.

Jälkipolvet, mm. Teperi, ovat varsin voimakkaasti arvostelleet aikalaisia ja erityisesti seuran johtoa, passiivisuudesta. Kritiikki on ehkä perusteltua vuoden 1854 jälkeen, jolloin sensuuriasetusta lievennettiin ja jonka jälkeen myös aikalaiset alkoivat esittää kritiikkiä toiminnan passiivisuudesta erityisesti Wilken kouluasiassa.¹⁷⁶ Viipurilaisten puolustukseksi on kuitenkin sanottava, että tilanne Viipurissa oli varsin erilainen kuin esimerkiksi Helsingissä. Historia Venäjän vallan alla teki alueen asukkaat paljon epävarmemmiksi tulevaisuuden suhteen. Esimerkiksi 1820-luvulla oli väläytelty Vanhan Suomen alueen takaisin Venäjään liittämistä.¹⁷⁷ Sensuuriasetus sai aikaan lamaannusta ja pelkoa tulevasta. Helsingissäkin innostusta yllä pitivät lähinnä opiskelijat, joilla oli positiivinen suhtautumistapa käynnissä oleviin muutoksiin. Sen sijaan keski-ikäistynyttä ”suomiliikkeen” ensimmäistä sukupolvea vaivasi pessimismi: vuosikymmenien kova työ oli poikunut useita vastoinkäymisiä ja vain rajoitetusti onnistumisia.¹⁷⁸

Tässä vaikeassa tilanteessa vastuu seuran toiminnasta oli Ståhlbergilla. Mannerheim oli poissa ja hänen kuolemansa jälkeen seuran esimiehenä toiminut hovioikeuden raati- ja tähtimies Munck (1854-57) ei ottanut ohjia käsiinsä. Sensuuriasetus oli ollut Ståhlbergille suuri järkytys ja viipurilaisten takinkääntäminen varmasti melkoinen pettymys, erityisesti verrattuna Helsingissä samalla aikaa vaikuttaneeseen henkeen, joka ilmentyi niin ylioppilaiden kuin vanhemmankin polven suomalaisuusmiesten taloudellisilla lahjoituksilla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle.¹⁷⁹ On myös huomattava, että Ståhlberg oli jo 1840-luvun hyvinä vuosina ajanut maltillista linjaa, joten intoa esivallan vastustamiseen ei löytynyt nytkään. Kaiken tämän perusteella ei ole ihme, ettei Ståhlberg käynyt 1850-luvulla yksinäiseen taisteluun suomalaisuuden

¹⁷⁵ Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 8.4.1854; Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.5.1852.

¹⁷⁶ Teperi 1967, s.21, 239, 241.

¹⁷⁷ Sihvo 1994, s.218.

¹⁷⁸ Paasivirta 1978, s.138.

¹⁷⁹ Sulkunen 2004, s.106.

puolesta, jonka hän varmastikin näki taisteluna tuulimyllyjä vastaan. Ståhlbergin tunteita kuvaa hyvin hänen vuodatuksensa Lönnrotille vuodelta 1852:

”... toiveissani oli kauan jonkin mieleltään uskonnollisen (=moraaliteologisen) taloudellisen luettavan julkaiseminen tavalliselle rahvaalle...mutta sen jälkeen kun tietoisuus itseni ja muiden täkäläisten vanhempien fennomaanien kyvyttömyydestä saada propriis viribus sellaista aikaan, tai valaa sellaista henkeä rehvaseteleviin nuoriin fennomaaneihin, on syvän huolen ohella jo murskannut kaiken toivon minkään sen suuntaisen toteutumisesta ja aiheuttanut jonkinlaista epämiellyttävää välinpitämättömyyttä...”¹⁸⁰

Tätä taustaa vasten on hyvä tarkastella, mitä seurassa tehtiin. Sensuuriasetushan oli kieltänyt juuri sen toiminnan, minkä seura oli katsonut tehtäväkseen. Seura ei kuitenkaan lähtenyt muuttamaan linjaansa vaan jatkoi mahdollisuuksien puitteissa eteenpäin. Vuoden 1851 suurin saavutus oli neljännen painoksen ottaminen aapiskirjasta ja opettaja Innaisen kääntämä Naturen bok för skolan och hemmet. Vuoden lopussa seuralla oli vielä varaa auttaa rahavaikeuksissa olevaa sisarseuraa, jolloin siltä tilattiin 200 ruplalla ruotsi-suomi-sanakirjaa, joka muuten olisi jäänyt painamatta.¹⁸¹ Seuraavien kolmen vuoden aikana seura otti julkaistavakseen vielä kaksi muuta kirjaa. Pöytäkirjojen mukaan seuran aktiivit, joihin 50-luvulla oli liittynyt uusina Axel Gabriel Corander (s. 1827) ja Innainen, eivät olleet toimettomina, mutta silti kirjaprojektit kestivät useita vuosia. Muokkaustyöt jäivät entistä useammin yhden ihmisen harteille entisen lohkokunnan sijasta.¹⁸² Kirjojen julkaisun ohella vaikeiden vuosien suurimpia saavutuksia oli August Ahlqvistin ja hänen apunaan toimineen maisteri Slöörin tukeminen näiden keruumatkalla Karjalassa.¹⁸³

Vuonna 1854 tiukkaa sensuuriasetusta lievennettiin ja toiminnan aktivoituminen olisi periaatteessa ollut mahdollista. Seuraa pystyssä pitänyt johto ei kuitenkaan päässyt irti lamaantumisestaan. Toimintaa vaikeutti myös paraikaa riehunut Krimin sota, mikä sai suomalaisuustyön pysähdyksiin muuallakin Suomessa.¹⁸⁴ Suomessa oli totuttu rauhanaikaan, joka oli kestänyt pitkään. Nyt puhjennut sota toi epävarman ilmapiirin

¹⁸⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.5.1852.

¹⁸¹ VSKS 1.4.1851; 6.5.1851 ja 2.12.1851.

¹⁸² Katso esim. VSKS 5.10.1852.

¹⁸³ VSKS 2.5.1854; 6.9.1854.

¹⁸⁴ Sulkunen 2004, s.121.

niin poliittisesti kuin taloudellisestikin. Pelkoa kasvatti englantilaisen laivaston hyökkäykset rannikkokaupunkeihin.¹⁸⁵ Viipurissakin oltiin huolissaan rahojen ja erityisesti seuran kirjaston kohtalosta, mikäli sota ulottuisi Viipuriin asti. Jotakin seuran lamaanuksen tilasta kertoo se, että kun rauhan palattua kirjat päätettiin purkaa matka-arkuista pois, ei tätä ollut tehty vielä puolentoista vuoden päästäkään.¹⁸⁶

Tätäkin oireellisempaa lamaanuksesta kertovat orastavat rahavaikkeudet. Vielä vuonna 1854 Ståhlberg ilmoitti, että aapisista oli tulossa niin paljon rahaa, että matka-avustus Ahlqvistille oli mahdollinen. Itse asiassa Ståhlberg oli luvannut jo ennen päätöksen tekemistä Ahlqvistille 50 ruplaa, sillä kokouksessa, missä asiasta piti päättää, oli hänen lisäksi vain yksi ihminen. Seuraavassa kokouksessa Ståhlberg vielä runnoi avustussumman 75 ruplaan. Kuitenkin jo seuraavana vuoden lopussa hän oli huomannut, että useiden samanaikaisten kirjahankkeiden vuoksi rahat eivät riittäneet kaikkeen ja ehdotti lainan pyytämistä Wilken koulun rahastosta.¹⁸⁷ Mielenkiintoista on se, että juuri Ståhlberg esitteli kaikki nämä asiat rahastonhoitaja Ahrenbergin tai seuran kirjakaupasta huolehtineen Ignatiuksen sijasta. Vaikuttaa siltä, että seuran käytännön asioiden pyörittäminen oli hyvin pitkälti Ståhlbergin vastuulla. Ståhlberg tuntuu kantaneen vastuun myös raha-asioista, tosin olematta niistä kovin hyvin perillä. Ståhlbergin toiminta ilmeisesti perustui hänen Ahrenbergilta ja Ignatiukselta saamaansa käsitykseen seuran rahavaroista. Ahrenberg puolestaan ei ollut tietoinen seuran kirjakaupan tuloista. Ståhlbergilla ja Ahrenbergilla ei voinut olla realistista käsitystä tulevista tuloista, koska sairastavalla Ignatiuksella itselläänkään ei ilmeisesti enää ollut. Ståhlbergin olisi pitänyt ensimmäisten rahavaikkeuksien paljastuttua vaatia molemmilta ja erityisesti Ignatiukselta tarkkaa selontekoa taloudellisesta tilanteesta, mutta näin hän ei tehnyt ja meneillään olevia kirjaprojekteja jatkettiin Wilken kassasta myönnetyn lainan turvin.¹⁸⁸

Kun Ignatius kuoli vuoden 1856 lopulla, paljastui, että hänen hoitamansa kirjakaupan tositteet eivät olleet minkäänlaisessa järjestyksessä, eikä kellään ollut enää mitään käsitystä siitä, paljonko kirjoja oli myyty tai myymättä, puhumattakaan siitä, paljonko seuralla oli saatavia kirjakauppiailta.¹⁸⁹ Ignatius oli sairastellut jo pitkän aikaa ja ollut sen lisäksi täysin ylityöllistetty, joten hän ei todennäköisesti enää vuosiin ollut kyennyt

¹⁸⁵ Paasivirta 1978, s.164, 171-172.

¹⁸⁶ VSKS 2.5.1854; 1.5.1855; 3.2.1855; 1.4.1856; 6.10.1856.

¹⁸⁷ Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 8.4.1854; VSKS 2.5.1854; 4.12.1855.

¹⁸⁸ VSKS 8.1.1856; VSKS 7.4.1857.

¹⁸⁹ VSKS 7.4.1857.

hoitamaan seuran asioita täysipainoisesti. Miksi Ståhlberg ja Ahrenberg eivät olleet puuttuneet asiaan, on arvoitus. Ilmeisesti he olivat luottaneet Ignatiuksen hoitavan asiat ja myynnin väheneminen oli ollut helppo uskoa vallitsevassa lamaannuksen tilassa. Seura oli nimittäin jo aapisten ensimmäisten painosten yhteydessä omaksunut käytännön, jossa kirjakauppiat maksoivat kirjoista vasta sitten kun ne oli myyty. Näin rahantulo ja sitä myöten myös kirjanpito laahasi vuosia perässä.¹⁹⁰ Vahingosta viisastuneena tästä tavasta luovuttiin vuonna 1857.¹⁹¹

Ståhlberg nautti seuran varaesimiehenä suurta arvostusta, eikä hänen johtotapaansa ollut helppo arvostella. Samaa sukupolvea edustanut sivistyneistö ei ehkä tuntenutkaan siihen suurta tarvetta. Ståhlbergille näyttää olleen tärkeää toiminnan vapaaehtoisuus ja niinpä jäljellä olevat harvat luottamusmiehet saivat toimia kukin aikansa, voimiensa ja omatuntonsa mukaan. Nuoremmalla sukupolvella oli kuitenkin uudenlaiset tavoitteet ja intoa niiden toteuttamiseen. Nuoret kykenivät reagoimaan suotuisammiksi muuttuneisiin olosuhteisiin vanhempia suomalaisuusmiehiä nopeammin. Aleksanteri II vuonna 1856 lupaamat uudistukset vain lisäsivät optimismia.¹⁹² Kuten aiemmin siteeratusta Ståhlbergin kirjeestä Lönnrotille vuodelta 1852 selviää, Ståhlberg havaitsi jo tuolloin oman sukupolvensa kiusallisen lamaannustilan ja nuorempien innon, mutta kovinkaan suurta arvoa hän ei antanut noille ”rehvasteleville nuorille”.¹⁹³ Ståhlbergin viisi vuotta myöhemmin kirjoittamasta kirjeestä paljastuu, ettei hän vielä pitkään aikaan uskonut nuoren sukupolven kykenevän seuran hoitoon:

*”...jonka tähden olisinki jo aikoja mainitusta virasta eron ottanut, jos olisin nähnyt siitä jotakin suurempata hyötyä Seuralle lähtevän; vaan Viipurissa ei ole ollut monta, jotka täydestä sydäimestä ovat suomalaista kirjallisuutta suosineet...”*¹⁹⁴

Lainaus kuvaa hyvin sitä, kuinka yksinäiseltä ja toivottomalta työ seuran johdossa oli Ståhlbergista 1850-luvun vaikeina vuosina tuntunut. Luultavasti innokkaita vapaaehtoisia astumaan seuran johtoon ei ollut juuri saatavilla. Vapaaehtoisesta työstä oli tullut raskas velvollisuus. Kuitenkin on sanottava, että Ståhlbergin pitkä johtajuus ja vastuunkanto sekä hänen nauttimansa arvostus aiheuttivat sen, että vaikka

¹⁹⁰ Ks. esim. VSKS 1.4.1851.

¹⁹¹ VSKS 3.11.1857.

¹⁹² Paasivirta 1978, s.138, 199.

¹⁹³ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.5.1852.

¹⁹⁴ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 12.10.1857.

potentiaalisia ehdokkaita varaesimiehen paikalle olisi ilmaantunutkin, he eivät todennäköisesti olisi täyttäneet Ståhlbergin asettamia kriteerejä. Ainakin nuoret rehvasetelevat fennomaanit olivat Ståhlbergin ja monen muun vanhemman polven suomalaisuusmiehen mielestä kelvottomia seuran johtoon. Kuitenkin juuri tästä ryhmästä nousi esiin mies, joka kiinnitti huomionsa seuran toiminnan tehottomuuteen ja haastoi Ståhlbergin sekä koko seuran perustajasukupolven.

4.2.5. Uudet tuulet

Haminalaisen kirkkoherran poika Carl Immanuel Qvist (s. 1827) kuului kiistatta siihen ryhmään, jonka pyrintöjä Ståhlberg ei arvostanut. Qvist oli tullut tunnetuksi yliopiston radikaalien johtajana, moraalittomana hurjastelijana ja tieteen ylivaltaa suhteessa uskontoon korostavana henkilönä, jolle suomen kielen kehittäminen oli vain yksi monista tavoitteista.¹⁹⁵ Qvist edusti kaikkea sitä, mikä Ståhlbergille ja vanhemmalle sukupolvelle yleensä oli vierasta. Tästä huolimatta Qvistin Wiborg-lehdessä seuran johdolle esittämä kritiikki sai aikaan suurten muutosten sarjan seurassa. Qvist kohdisti kritiikkinsä seuran tehottomuuteen helmikuussa 1857 esitellessään seuran vuosikertomusta. Hän ihmetteli, ettei Wilken koulun perustamiseksi oltu vielä kukaan tehty juuri mitään paria alkuvuosien kokousta lukuun ottamatta, vaikka perinnön saamisesta oli kulunut aikaa jo kymmenen vuotta ja koulun rahastossa oli yli 17 000 ruplaa.¹⁹⁶

Vastuu koulun valmisteluista oli ollut sitä varten vuonna 1847 perustetun komitean harteilla ja siellä työt oli sysätty kiireesti tuolloin poissaolleelle Ståhlbergille:

”Ahrenberg kirjoittaa, että sikäläinen Suomalainen Kirjallisuusseura on asettanut komitean laatimaan ehdotusta Wilken koulun perustamiseksi, ja että minun pitäisi olla sen ainoa työjäsen. Siitä tulee hankala juttu.”¹⁹⁷

Ongelmana oli alusta asti se, etteivät Wilken testamenttaamat rahat riittäneet yksin koulun perustamiseen. Jotta koulu voitaisiin perustaa Wilken tarkoittamalla tavalla, päätettiin rahat laittaa kasvamaan korkoa ja lykätä koulun perustamista. Myös Wilke itse oli ymmärtänyt testamenttinsa riittämättömyyden, mistä syystä hän oli toivonut muiden varakkaiden suomen kielen ystävien osallistuvan kouluhankkeeseen omilla

¹⁹⁵ Teperi 1967, s.14, 24.

¹⁹⁶ Wiborg 24.2.1857 no 15.

¹⁹⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847.

lahjoituksillaan.¹⁹⁸ Ilmeisesti tämä nähtiin kuitenkin mahdottomaksi toteuttaa ja seurassa katsottiin paremmaksi valmistella asiaa rauhassa ja antaa varojen kasvaa korkoa. Kymmenen vuoden kuluttua Qvistin tarttuessa asiaan kouluhanke oli edelleen samassa tilassa. Qvistin kysymys siitä, miksi seura ei ollut saanut aikaan alkeellisintakaan ehdotusta koulun järjestämiseksi, oli varsin perusteltu. Oman selityksensä antaa tietysti sensuuriasetus, mikä teki koulun perustamisen mahdottomaksi ja sitä seurannut lamaannuksen tila. Edellä käsitelty Ståhlbergin ja Ignatiuksen sekä muutaman muun henkilön hankala asema ainoina vastuunkantajina ei ilmeisesti jättänyt tilaa ylimääräisille hankkeille.

Sen sijaan hankkeen hitauteen ei varmasti ollut syynä se, etteivätkö Ståhlberg ja Ignatius olisivat pitäneet asiaa tärkeänä. Molemmat olivat olleet 1840-luvun lopussa perustamassa kansakoulua, jota Ståhlberg sittemmin johti, miehillä oli yhteinen yksityiskoulu, joka tunnettiin Ståhlbergin kouluna.¹⁹⁹ Kouluhankkeet siis olivat lähellä seuran johdon sydäntä. Ilmeisesti ongelmana oli se, ettei päästy yksimielisyyteen siitä, minkälainen koulu loppujen lopuksi olisi perustettava.²⁰⁰

Qvistin puuttuminen koulukysymykseen ei sekään saanut seuraa kiinnostumaan hankkeen henkiin herättämisestä, ainakaan seuran pöytäkirjojen mukaan. Ståhlberg, joka oli saanut Pielaveden kirkkoherran paikan jo vuonna 1855, ei ehkä tuntenut siihen enää kovin suurta kiinnostustakaan. Muuttoa Pielavedelle oli hidastanut Krimin sota ja muutenkin irtautuminen monista toimista ei käynyt yhtäkkiä, eikä Ståhlberg vaikuttanut pitävän suurta kiirettä muutenkaan: vielä maaliskuussa 1857 hänet valittiin toukokuusta vuodeksi eteenpäin kymnaasin lehtorin virkaansa.²⁰¹ Muuttopäätös tapahtui kuitenkin viimeistään heinäkuussa, jolloin Ståhlberg ilmoitti muutostaan Viipurin maistraattiin.²⁰² Tieto Ståhlbergin muutosta vapautti Qvistin vieläkin avoimempaan kritiikkiin: olihan seuran pitkäaikainen patriarkka poistumassa näyttämöltä ja seura kaipasi vahvaa johtajaa. Niinpä jo elokuussa Qvist suomi Wilken koulun sääntökomiteaa kovasanaisesti ja ivallisesti: kaupungissa nimittäin liikkui huhu, että sääntöehdotelma olisi viimeinkin saatu valmiiksi. Qvist kiitti komiteaa siitä, että ehdotuksen täytyi olla kymmenen vuotta kestäneen pitkän ja kypsän harkinnan jälkeen täydellisin, mitä ihmismieli ylipäänsä kykeni tuottamaan. Qvist myös otti

¹⁹⁸ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847.

¹⁹⁹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 3.3.1843; Nissilä 1981, s. 446; Teräsvuori 1913, s.22.

²⁰⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847; Teperi 1965, s.239.

²⁰¹ Wiborg 24.4.1857 no 31.

²⁰² Kunniakirja Viipurin maistraatilta Carl Henrik Ståhlbergille 12.9.1857

kantaa Åbo Underrättelsenin salaseuroja käsittelevään kirjoitukseen, jossa Viipurin Kirjallisuuden Seura oli laskettu sellaiseksi. Qvistin mukaan se, että seuran toimintaa verhosi mystisyys, ei johtunut niinkään toiminnan salaamisesta, vaan siitä, ettei sitä ollut.²⁰³

Voimakas iva ja kärjistys selittyvät sillä, että kirjoituksellaan Qvist ilmoittautui seuran seuraavaksi johtajaksi ja halusi herättää näin huomiota. On kuitenkin tarpeen tarkastella, kehen kirjoituksen kärki kohdistui. Qvist osoitti selkeästi kritiikkinsä seuran johdolle ja Wilken komitealle, mikä oli käytännössä sama asia. Ståhlberg kuitenkin oli jo väistymässä, joten häntä Qvistin ei tarvinnut haastaa. Sen sijaan kirjoitus oli myrskyvaroitus muille Wilken komitean jäsenille ja Ståhlbergin luottomiehille. Suorasanaisesti Qvist ilmoitti sääntökomitean jäsenille, että he eivät tulisi varmasti jatkamaan Wilken koulun johdossa asetusten vahvistamisen jälkeen, kun uusi komitea valittaisiin.²⁰⁴ Ståhlbergin lähtö tulisi siis olemaan pelkästään komea alkusoitto seurassa jatkuville mullistuksille.²⁰⁵

Muutamaa viikkoa myöhemmin seuran seuraavassa kokouksessa Ståhlberg ilmoitti muuttavansa pian Pielavedelle ja kehotti seuraa valitsemaan uuden varaesimiehen muistuttaen, että ”*nuoria ja uusia voimia tarvittaisiin antamaan seuran toimeliaisuudelle suuremman ketteryyden ja vireyden.*” Kiitossanat lausui kukapa muukaan kuin tohtori Qvist, joka hetkeä myöhemmin valittiin Ståhlbergin seuraajaksi.²⁰⁶ Valinta oli itsestäänselvyys. Seura kaipasi voimakasta johtajaa sekä toimintaa ja sitä Qvistiltä oli lupa odottaa. Millä mielillä Ståhlberg sitten lähti seurasta ja Viipurista? Voimistuva kritiikki vaikutti hänen haluunsa luopua seuran johdosta, vaikkakin muutto olisi ollut edessä joka tapauksessa. Aiemmin on jo siteerattu kirjettä, jossa Ståhlberg kertoo, että hän olisi luopunut paikasta jo aiemmin, mikäli olisi arvellut siitä olevan jotakin hyötyä seuralle. Aikaisemmin hän ei ollut valmis luottamaan nuoreen polveen, mutta nyt hän oli muuttanut kantaansa. Samassa kirjeessä hän jatkaa:

²⁰³ Wiborg 21.8.1857.

²⁰⁴ Wiborg 21.8.1857.

²⁰⁵ Pian Ståhlbergin muuton jälkeen seurasta lähti eri syistä johtuen myös Relander, Ahrenberg ja H.K. Corander. Ståhlberg ei 1850-luvun vaikeina vuosina ollut halunnut luottamustoimien palkattomuudesta ja pitkäaikaisuudesta johtuen vaatia keltään enempää kuin kukin oli valmis tekemään. Qvist ei hyväksynyt moista ja Ståhlbergin leppoisaan johtamistapaan tottuneet luottamushenkilöt eivät olleet valmiita sopeutumaan uuteen toimintakulttuuriin. VSKS 6.4.1858. Ks. myös Teperi 1967, s.23-25.

²⁰⁶ VSKS 1.9.1857.

”Kuitenki on Viipurissa nuorisosta nouseva hyvä toivo, jos vaan sinne kotoutuvat kaikki sieltä lähteneet, mutta vielä Helsingissä eli muualla oppia etsiväiset nuoret miehet, joiden seassa erittäin mainitsen studentin Julius Krohnin ja magisterin Carl Slöörin... Asiamiehen virkaa toimittaissa minulle karttuneet vähät paperit jätin minä Viipurista lähtiessäni Viipurin Kirjall. Seuran sihteerille, lehtorille Axel Gabr. Coranderille, joka sopisi Helsingin Seuran asiamieheksi, jos ei hänellä jo ennestään olisi liiaksiki virkoja...”²⁰⁷

On silmiinpistävää, että Ståhlberg ei mainitse Qvistia sen paremmin tulevaisuuden toivona kuin potentiaalisena SKS:n asiamiehenäkään, vaikka olisi ollut luontevaa, että Viipurin seuran varaesimies olisi toiminut sisarseuran asiamiehenä entiseen tapaan. Ståhlberg mitä ilmeisimmin näennäisestä tyyneydestä huolimatta pahoitti mielensä Qvistin voimakkaasta kritiikistä hänen johtamistapaansa kohtaan ja ylipäänsä häntä ärsytti Qvistin kaltaisen miehen asema seuran johtajana. Todennäköisesti välit olivat viileät molemminpuolisesti, mitä antaa aihetta epäillä Qvistin ”lyhyet vaan sydämelliset” kiitossanat seuran puolesta, jotka olivat varsin vaatimattomat verrattuna sihteerin Coranderin kaunopuheisuuteen Ståhlbergia kuvatessa. Jäsenistön Ståhlbergia kohtaan tuntemaa kiitollisuutta ja arvostusta kuvaa seuran siihen astisessa historiassa poikkeuksellinen ele, kun jäsenet muistivat häntä kultaisella sormuksella, johon oli kaiverrettu ”Kultoa on kallihimpi miehen muisto toimistansa 21.p. Syysk. 1845 - 1.p. Syysk. 1857”²⁰⁸

Ståhlbergista oli tullut Viipurissa merkittävä kulttuurivaikuttaja ja kansanopetuksen kehittäjä.²⁰⁹ Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toiminnassa hän oli ollut mukana alusta lähtien ja ollut tietotaitonsa vuoksi yksi merkittävimmistä seuran johtohenkilöistä. Ståhlberg oli luotsannut seuran läpi vaikeiden 1850-luvun vuosien, jolloin innokkaita vastuunkantajia ja –jakajia ei ollut liiemmin tarjolla. Jälkeenpäin on helppo sanoa, että ehkä joku toinen henkilö olisi ollut tiukempi esimies ja saanut kenties enemmän tulosta aikaan seuran johtajana. Toisaalta on kuitenkin muistettava, että Ståhlberg kumppaneineen piti seuran hengissä kaikista pahimpina vuosina, silloinkin kun monet muut viipurilaiset olivat jo valmiita antamaan periksi.

²⁰⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 12.10.1857.

²⁰⁸ Sanan-Lennätin 10.10.1857 no 41.

²⁰⁹ Viipurin maistraatin kunniakirja Carl Henrik Ståhlbergille 12.9.1857.

Kuudentoista Viipurin vuoden jälkeen Ståhlberg muutti Pielavedelle, jossa hänestä tuli seurakuntansa hengellinen paimen ja myös maallinen johtaja. Viipurissa koettu ja opittu näkyi vahvasti Ståhlbergin toiminnassa. Hän jatkoi uudella paikkakunnalla samoilla linjoilla kuin Viipurissakin. Paikkakunnan sivistyselämä oli olematonta Viipuriin ja Helsinkiin verrattuna, vaikka Iisalmi ja Kuopio eivät kaukana olleetkaan. Sen sijaan kansan hyväksi tehtävää työtä riitti yllin kyllin. Viipuriin tullessaan Ståhlberg oli ollut voimakkaasti kielen tutkimiseen ja kehittämiseen orientoitunut ja käsitys kansastakin oli kenties hieman Runebergin romanttisen sävyn värittävä. Vuodet Viipurissa radikaalien suomalaisuusmiesten ajatusten ja kansan todellisen kurjuuden keskellä muuttivat Ståhlbergin käsityksen suomalaisuustyöstä aiempaa monivivahteisemmaksi ja käytännönläheisemmäksi. Pielaveden kirkkoherralla tuli olemaan käyttöä tälle tietämykselle.

5. SUOMEN KIELEN ASIANTUNTIJA

5.1. Keräilijä

Ståhlberg ehti tehdä monipuolisesti töitä suomen kielen hyväksi. Yksi tapa oli tuohon aikaan niin yleinen kansan parissa vaeltelu ja muistitiedon kerääminen. Ståhlbergin keräysmatkat osuivat 1830- ja 40-lukujen taitteeseen. Ensimmäiselle matkalleen hän lähti monen vuoden unelmoinnin jälkeen vuonna 1838:

”Ensimmäisistä opiskeluvuosista alkaen on ajatus vaelluksesta ympäri maata herkeämättä kutkuttanut mieltäni, suureksi vahingoksi muille mietteille ja toimille.”²¹⁰

Ståhlberg oli seurannut läheltä ystävänsä Elias Lönnrotin keräysmatkoja useiden vuosien ajan ja ajatus mukaan lähtemisestä oli varmasti käynyt usein mielessä. Keskeisin syy siihen, miksi matkasta ei ollut aikaisemmin tullut mitään, oli luultavasti raha. Ståhlberg oli vähävarainen opiskelija ja leipähuolet eivät lakanneet vaivaamasta valmistumisen jälkeenkään.²¹¹ Vastaus Lönnrotin kutsuun seurata kesällä 1838 tätä vaellukselle Karjalaan olisi kenties saanut tälläkin kertaa kieltävän vastauksen, ellei yliopiston suomen kielen lehtorin ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerin, Keckmanin kuolema olisi saanut Ståhlbergia toisiin ajatuksiin. Hän aikoi hakea vapautunutta virkaa ja siihen suunnitelmaan sopi hyvin kesän vietto suomenkielisen

²¹⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 10.5.1838.

²¹¹ Ks. esim. Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 29.2.1836.

rahvaan parissa kielitaitoa kohentaen. Ståhlberg laski matkustelusta koituvan taloudellisen haitan korvautuvan, mikäli hän saisi lehtorin paikan. Hyrynsalmelaisen nimismiehen poikana Ståhlberg puhui suomea, mutta luonnollisesti suomen kielen lehtorilta vaadittiin erinomaista kielitaitoa. Ståhlbergin tarkoituksena näyttää matkustusalueen laajuuden perusteella olleen erityisesti eri murteisiin tutustuminen. Ehkä hän myös toivoi löytävänsä sopivaa aineistoa, jota voisi käyttää hyväksi viranhakuun tarvittavia näytteitä kirjoittaessaan. Lisäksi Ståhlberg oli sopinut, että hän ennen Kajaaniin saapumistaan kulkisi Runebergin kanssa Viipurin, Mikkelin ja Kuopion lääneissä tämän tarkastusmatkoilla.

Tuolta matkalta on säilynyt hauska tarina Ståhlbergista. J.L.Runebergilla oli nimittäin tapana pilailia ystävänsä kustannuksella. Matka sujui Runebergin mielestä turhan hitaasti, sillä sujuvasti suomena puhuneella Ståhlbergilla oli tapana ajautua kyytimiesten kanssa syvällisiin keskusteluihin, jolloin hevonen kulki käymäjalkaa ja matka taittui verkkaisesti. Niinpä eräässä kestikievarissa Runeberg kävi salaa sanomassa seuraavalle kyytimiehelle, että kyytiin tuleva herra on sekaisin päästään ja jos tämä jotain kysyy, kannattaa vain vastata ”häh?”. Tämän kertomuksen Runeberg kävi kertomassa joka kestikievarissa ja matka eteni sujuvasti. Ståhlberg ei puolestaan saattanut lakata ihmettelemästä kansan typeryyttä niillä seuduilla.²¹² Erityisen huvittavana Runeberg piti Ståhlbergin suhtautumista kirjallisuuteen: hän luki ensimmäisen sivun huolellisesti ja jos se miellytti, hän luki kirjan loppuun. Jos ensimmäinen sivu puolestaan ei vakuuttanut, Ståhlberg heitti kirjan sohvan taakse ja sinne se myös jäi.²¹³

Runebergin jätettyään Ståhlberg jatkoi matkaansa Kainuuseen Lönnrotin luo. Kyseessä oli Lönnrotin kahdeksas matka, josta ei ole jäänyt jälkipolville kovinkaan paljon tietoa. Tarkoituksena oli kerätä lisäaineistoa lyyristen laulujen, balladien ja romanssien kokoelmaan, mistä Lönnrot muokkasi Kantelettaren.²¹⁴ Ilmeisesti miehet aloittivat matkan heinäkuun alkupuolella ja kiertelivät aluksi Kajaanin ympäristössä, jota Lönnrot piti maan puhtaimpana kielialueena. Matka jatkui Nurmekseen, jossa Lönnrot vieraili todennäköisesti kirkkoherra Aron Wenellin sairauden vuoksi. Ståhlbergin kannalta matkan suurin anti olikin se, että hän todennäköisesti juuri tuolloin tapasi

²¹² Talvio 1929, s.160-161; Ståhlberg Elias Lönnrotille 10.5.1838.

²¹³ Havu 1945, s.58; Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 29.2.1836.

²¹⁴ Anttila 1985, s.255-256.

ensimmäistä kertaa tulevan vaimonsa, kirkkoherran tyttären Anna Sofian (Sofie).²¹⁵ Matkan aikana miehet myös käyttivät yhteistä aikaa hyväkseen ja neuvottelivat Lönnrotin painoon menevän käsikirjoituksen kieliasusta. Miehet erosivat Honkavaarassa elo-syyskuussa ja Lönnrot jatkoi vielä kohti Ilomantsia ja Koiteretta, mistä löytyivät matkan mielenkiintoisimmat runonlaulajat. Näitä runoja Lönnrot käytti hyväkseen Kanteletarta kootessaan.²¹⁶

Syksyllä Ståhlberg sairastui vaikeasti ja lisäksi hän seuraavana vuonna hävisi kilpailun suomen lehtoraatista C.A. Gottlundille.²¹⁷ Vaikka edellisesäisestä matkasta ei näin viranhaussa ollutkaan hyötyä, oli matkustuskokemus ilmeisesti ollut yksinomaan miellyttävä. Niinpä seuraavana kesänä Ståhlberg keskittyi paitsi terveytensä hoitoon terveysvesikuureilla, myös Lönnrotin kanssa vaelteluun. Ståhlberg saapui Kajaaniin elokuun lopussa ja sieltä miehet lähtivät neljä viikkoa kestäneelle matkalleen Hyrynsalmelle, Kiantoon ja osiin Arkangelia, josta miehet lopulta matkustivat Helsinkiin.²¹⁸ Siitä, oliko Ståhlberg mukana koko matkan ajan, on olemassa kahdenlaista tietoa: toisaalta Lönnrot matkakertomuksessaan kertoo eronneensa Ståhlbergista jo Tahkonsaaressa,²¹⁹ toisaalta Lönnrotin kirjeestä Frans Johan Rabbelle saa sen käsityksen, että miehet olisivat tehneet koko neljän viikon matkan yhdessä.²²⁰ Ehkä nämä eroavaisuudet selittyvät sillä, että miehet välillä kulkivat yhdessä ja välillä erikseen, kuten oli toimittu ilmeisesti jo edellisenä kesänä saavutusten maksimoimiseksi.²²¹ Yksi keskeinen tavoite matkalla ainakin tuntuu olleen:

*” Ståhlbergin terveys on päivä päivältä parantunut, ja luulenpa, että hän kolmekin viikkoa valettuansa tämän läänin erämaissa on koko Herkules. ”*²²²

Reippaalla ulkoilmaelämällä näyttää olleen Ståhlbergin terveydentilalle positiivinen vaikutus. Miesten yhteiselo ja läheinen työtoveruus jatkui vielä seuraavan talven ajan, jolloin Lönnrot oli virkavapauden saatuaan Helsingissä ja jakoi asunnon Ståhlbergin kanssa.²²³

²¹⁵ Elias Lönnrot Carl Henrik Ståhlbergille 23.5.1838; 3.7. 1838; Koistinen 1927, s.32.

²¹⁶ Elias Lönnrot Carl Henrik Ståhlbergille 23.5.1838; 12.10.1838; Anttila 1985, s.256.

²¹⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 22.10.1838; 21.6. 1839.

²¹⁸ Carl Henrik Ståhlberg Elais Lönnrotille 19.7.1839; Elias Lönnrot Frans Johan Rabbelle 11.10.1839.

²¹⁹ Lönnrotin matkakertomus 23.10.1839.

²²⁰ Elias Lönnrot Frans Johan Rabbelle 11.10.1839.

²²¹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 29.5.1838.

²²² Elias Lönnrot Frans Johan Rabbelle 6.9.1839.

²²³ Elias Lönnrot Frans Johan Rabbelle 6.9.1839; 11.10.1839.

Muista Ståhlbergin mahdollisesti tekemistä vaelluksista ei ole jäänyt jälkipolville tietoa. Todennäköisesti vuodet Viipurissa ja myöhemmin Pielavedellä mahdollistivat kansanperinteen ja runojen keräämisen pienemmässä mittakaavassa. Ainakin viimeiset vuosikymmenet Pielaveden kirkkoherrana ovat tarjonneet hyvän mahdollisuuden siihen. Vaikka pitkille vaelluksille Ståhlberg ei enää lähtenyt, hän avusti ja neuvoi muita kerääjiä ja ajoi Viipurin Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa matka-avustusten myöntämistä, vaikka seuran monet talonpoikaisjäsenet sitä vastustivatkin.²²⁴

Merkittävin todiste ja saavutus Ståhlbergin kansanperinteen keruusta ovat jälkipolville säästyneet Optatus Lyytisen runot. Ståhlberg tutustui Lyytiseen ilmeisesti kesällä 1855 Rautalammilla. Kenties Ståhlberg oli tuolloin käynyt Pielavedellä pitämässä kirkkoherranvaalisaarnansa ja pysähtyi matkalla myös Rautalammilla. Tuskinpa sattumalta, sillä Lönnrot oli jo 1820-luvun lopulla merkinnyt muistiin Rautalammilla Pentti Lyytisen ja Paavo Korhosen runoja. Näiden miesten saamasta huomiosta ja arvostuksesta kertoo jotakin se, että professori J.J. Tengström piti Lyytisen kuvaa huoneensa seinällä.²²⁵ Ståhlberg siis varmasti tiesi mitä haki, kun yhytti Korhosen synnyinseudulla asuvan Pentti Lyytisen veljenpojan Optatuksen.²²⁶

Ståhlberg oli saanut haltuunsa runojen käsikirjoitukset ja luvan niiden julkaisemiseksi. Niinpä hän päätti lähettää ne Suometarta toimittavalle August Ahlqvistille seuraavana syksynä. Hänelle Ståhlberg ihasteli Lyytisen lahjakkuutta, sillä tämä oli vain 22 vuoden ikäinen ja erityisesti Ståhlberg ihaili runojen ”puhtaita loppuja”. Joskin myös harmittavia kieliopillisia virheitä Ståhlberg runoista löysi.²²⁷ Vielä samassa kuussa Suometar julkaisi Lyytisen runon ’Kantelettaren luettua’ ja esitteli hänet tulevaisuuden toivona ja harvinaisena valopilkkuna muuten rappeutuvassa kansanrunoudessa. ’Linnun laulu’ julkaistiin seuraavan vuoden alussa.²²⁸

Ståhlberg ei tyytynyt pelkästään keräämään runoja kansalta, vaan pyrki oppimaan heiltä heidän kieltään. Niinpä useat talonpojat pääsivät Ståhlbergin kielenhuoltajaksi. August Ahlqvistille Ståhlberg mainitsi asiasta kertoessaan käännöstyöstään:

²²⁴ Ks. esim. VSKS 25.5.1847.

²²⁵ Anttila 1985, s. 84, 549.

²²⁶ Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 14.11.1855.

²²⁷ Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 14.11.1855.

²²⁸ Suometar 30.11.1855 no 48; 11.1.1856 no 2.

”...ainoana ohjenuoranani ovat olleet korvani... sillä on sietämätöntä lukea kaunista runoa, joka muistuttaa sanakirjaa tai kielioppia. Tarkoituksenani on siis ollut tehdä ne niin helpoksi ja luontevaksi, että jokainen talonpoika voisi ymmärtää niitä. Mitä ei voi sanoa kaikista muista suomen kääntäjistämme... on syy, joskaan ei ainoa, siihen, että vain harvat heidän tuotoksistaan ovat saaneet vastakaikua rahvaassa. Mitä kyseessä oleviin runoihin tulee, olen lausunut ne talonpoikaisväelle ja he ovat ymmärtäneet ne.”²²⁹

Lainauksen mukaan Ståhlberg käänsi parhaillaan runoja. Syksyn 1855 aikana Ståhlberg Pietarissa ollessaan kävi Ahlqvistin kanssa kirjeenvaihtoa ja kysyi yksityiskohtaisia neuvoja ja mielipiteitä käännökselleen. Kirjeistä ei selviä mitä Ståhlberg käänsi, mutta kyseessä oli laajempi runokokoelma, jota Ståhlberg valmisteli kirjoituskilpailuun. Kyse oli kenties Raamatun otteista tai virsien käännöksistä. Ståhlberg kaipasi käännöstyölleen Ahlqvistin tukea, sillä urakka oli hänelle ensimmäinen laatuaan.²³⁰

Tämä huomioon ottaen vaikuttaisi siltä, että Irma Sorvali olisi erehtynyt esittäessään, että Saimassa vuonna 1845 ilmestynyt runo ’Talvi Suomessa’ olisi Ståhlbergin kirjoittama. Toki runon isänmaallinen sanoma, samoin kuin nimimerkki –rg sopii hyvin yhteen Ståhlbergin kanssa.²³¹ Lisäksi Ståhlberg saattaa kirjeessään Ahlqvistille tarkoittaa ensimmäistä *käännös*projektia, ei runojen kirjoittamista itsessään. Kuitenkaan esimerkiksi Ståhlbergin ja Lönnrotin välisessä kirjeenvaihdossa ei puhuta runosta mitään, vaikka kirjeitä vaihdettiin tuolloin usein. Yksi kuitenkin on varmaa: Ståhlberg rakasti runoja. Runojen kääntämisessä häntä puolestaan viehätti haaste vangita niiden kauneus myös suomen kielellä.²³²

5.2. Millaista suomen kielen kuuluu olla?

Ståhlbergin tieteellisenä pääjulkaisuna voidaan pitää neljäosaista kirjoitussarjaa ’Mietteitä suomalaisesta kirjakeinosta’, jossa hän esitti oman käsityksensä siitä, miten suomea tulisi kirjoittaa. Aihe oli kirjoitussarjan ilmestyessä Kanawassa vuonna 1846

²²⁹ Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 28.10.1855. Käännös kirjoittajan.

²³⁰ Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 28.10.1855; 14.11.1855.

²³¹ Sorvali 2005, s. 38-40.

²³² Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 14.11.1855.

Ståhlbergille hyvin ajankohtainen. Valmistelihan hän samanaikaisesti Viipurin Suomalaiselle Kirjallisuuden Seuralle Uutta Aapiskirjaa.²³³ Ståhlberg näki sen hetkisen suomen kielen tilanteen toivoa herättävänä. Hän näki parhaillaan vallitsevan suomen kielen innostuksen päätarkoituksena kielen puhdistamisen vieraista vaikutteista. Nämä vaikutteet tarkoittivat ruotsinkielisen sivistyneistön vuosisatojen ajan aiheuttamaa kielen turmeltumista. Puhdistustoimenpiteet eivät kuitenkaan olleet helppoja, sillä sivistyneistön piirissä oli useita eri näkökantoja siitä, miten tämä puhdistaminen olisi pitänyt tehdä, mitä piirteitä piti suosia ja mitä taas karsia pois. Tähän oli sanansa sanottavana myös Ståhlbergilla.²³⁴

Murrekiista oli ollut kovimmillaan jo 1810-luvulla. Sen jälkeen suomen kielestä kiinnostunut sivistyneistö oli pikku hiljaa päässyt, pitkälti Lönnrotin työn ansiosta, konsensukseen siitä, että suomen kirjakieltä alettiin muodostaa hämäläismurteiden pohjalle. Kyse oli kompromissiratkaisusta, sillä sen pystyivät hyväksymään sekä lounais- että itämurteiden kannattajat. Keskustelu ei kuitenkaan suinkaan ollut vielä ohi ja soppaa hämmentämään liittyi myös Ruotsista palannut Gottlund, joka oli lähtenyt Suomesta juuri murrekiistan ollessa kiivaimmillaan.²³⁵ Niinpä Ståhlberg kykeni helposti erottamaan kolme erilaista (ja väärässä olevaa) suomen kieltä kehittävästä ryhmästä. Ensimmäiseksi hän mainitsee ne, jotka ”takovat uusia sanoja”. Sellaista Ståhlberg ei voinut hyväksyä, sillä kirjoitetun kielen tuli hänen mielestään ehdottomasti pohjautua kansan käyttämään kieleen ja myös oltava sellaista, että kansa sitä ymmärtäisi. Tätä Ståhlberg piti myös omissa käännöstöissään ohjenuoranaan.²³⁶ Hän oli siis selvästi Lönnrotin kanssa samoilla linjoilla kielen muodostamisesta. Lönnrothan yhdisteli kieleen sekä läntisiä että itäisiä murteita, mutta niin, että pahimmat murteellisuudet karsittiin pois, jotta ne eivät häiritse kielen ymmärtämistä ympäri Suomen.²³⁷

Sitä vastoin Gottlundin käsitys oli erilainen. Vaikka Ståhlberg ei mainitsekaan nimiä, koskee seuraava ryhmä nimenomaan Gottlundia: hyvänä Ståhlberg piti sitä, että tämä ryhmä sentään haki kielelleen perustan umpisuomalaisten joukosta, mutta ongelma oli siinä että, tämä ryhmä kuvitteli kaiken kansan suusta ulostulevan olevan puhdasta kieltä. Niinpä sitten he, ja tämä koskee erityisesti Gottlundia, valitsivat kielensä

²³³ VSKS 2.3.1846.

²³⁴ Kanawa 25.2. 1846 no 8.

²³⁵ Sulkunen 2004, s.68.

²³⁶ Kanawa 25.2. 1846 no 8; Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 28.10.1855.

²³⁷ Sulkunen 2004, s.68.

pohjaksi kaikista rumimmat ja virheellisimmät puheenparret ja sepittelivät vielä joukkoon omiaan lisää.²³⁸ Kuvaus sopii eittämättä hyvin savon murteen käyttäjänä tunnetuksi tulleeseen Gottlundin. Kieltämättä hän osasi savon murteen varsin huonosti, mikä selittää omat sepitykset joukossa.²³⁹ Ståhlberg siis yhtyi Lönnrotin ja käytännössä koko Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ydinryhmään Gottlundia arvostelleessaan. Itse asiassa Gottlundin tavoitteena ei ollut tehdä savon murteesta kielen pohjaa, vaan hänen mukaansa kieltä oli kirjoitettava niin kuin sitä puhutaan, kukin oman murteensa mukaan. Tämäkin tavoite kuitenkin soti Ståhlbergin ja Lönnrotin käsityksiä vastaan, sillä silloinhan mitään yhtenäistä kirjakieltä ei olisi ollut olemassakaan. Tämänkin suhteen Gottlund oli väärinymmärretty; ilmeisesti hän oletti, että lopulta vahvin murre voittaisi ja kirjakieli pääsisi muodostumaan näin luonnollisesti, toisin kuin Lönnrotin muokkaama keinotekoinen kirjakieli.²⁴⁰

Objektiivisen tutkijan on ihmeteltävä, millä perusteella Ståhlbergin ja kumppaneiden mielestä kielen alkuperäiset ja puhtaimmat osat oli kielestä valittava. Tähän Ståhlberg ei anna Kanawassa mitään vastausta, mutta ilmeisesti tässäkin hän piti päämääränsä kansan ymmärtämistä. Lönnrot oli nimittäin jo ensimmäisillä matkoillaan lukenut kansalle sekä Gottlundin kirjoituksia että Topeliuksen yleiskieliseksi muokattuja tekstejä. Hieman yllättäen savolaisten oli ollut helpompi ymmärtää Topeliusta kuin Gottlundia ja tällä perusteella Lönnrot teki oman valintansa keinotekoisesta yleiskielen hyväksi.²⁴¹ Ståhlbergin näkemykset lienevät myös pohjautuneet näihin Lönnrotin suorittamiin kokeisiin.

Kolmantena väärällä tavalla suomen kieltä muokkaavana ryhmänä Ståhlberg mainitsee ryhmän, jonka mukaan vanha ”pipliasuomi” on kaikista puhtainta. Ei liene yllätys kenellekään, että juuri pipliasuomi oli Ståhlbergin mukaan kaikista pahiten ruotsin kielen ja kielirakenteiden turmelemaa ja siis kauimpana puhtaasta suomen kielestä.²⁴²

Vaikuttaa vahvasti siltä, että Ståhlberg oli omaksunut ystävänsä Lönnrotin näkemyksen suomen kielestä, eikä 1840-luvulla tämän näkemyksen hallitsevaa asemaa tarvinnutkaan epäillä. Sen sijaan kirjoituksen varsinaisen tarkoituksen oli ottaa kantaa

²³⁸ Kanawa 1.4.1846 no 12.

²³⁹ Sulkunen 2004, s.68.

²⁴⁰ Lauerma 2004, s.154-155.

²⁴¹ Lauerma 2004, s.155-156.

²⁴² Kanawa 1.4.1846 no 12.

suomen kielen kirjoittamiseen ja siitä erityisesti vieraisiin kirjaimiin, joiden käytöstä käytiin keskustelua. On ymmärrettävää, että aihe kiinnosti Ståhlbergia, olihan hänen ratkaistava, mitä kirjaimia aapisessa esiteltäisiin. Kielenhuolto ja oikeinkirjoitus, tai kuten Ståhlberg itse ilmaisee: kirjakeino, oli Ståhlbergin ominta alaa muutenkin. Olihan hän toiminut Lönnrotin apuna juuri tässä tehtävässä jo pitkään.

Ståhlbergin mukaan oli saavutettu yksimielisyys siitä, ettei suomen kieltä tullut kirjoittaa ”muukalaisilla” kirjaimilla. Sen sijaan erimielisyyttä oli siitä, mitkä kirjaimet olivat ”muukalaisia”. Esimerkiksi Castrén oli epäillyt, että mikäli suomen kieleen hyväksyttäisiin vieraita kirjaimia, kävisi sille yhtä huonosti kuin monille sukulaiskielilleen Venäjällä ja Siperiassa.²⁴³ Ståhlberg oli Castrénin kanssa erimieltä; hänen mielestään suomen kieli ei voinut kuolla, sillä Suomessa oli lait, uskonto, kirjallisuus, jumalanpalvelus ja saarnat suomeksi, toisin kuin monilla sukulaiskansoilla. Olennainen virhe, minkä monet tekivät, piili siinä, että vieraat kirjaimet ja äänteet sotkettiin keskenään. Yleisesti ottaen ”kiellettyjä kirjaimia” olivat B,C,F,Q,X,Z,Å ja lisäksi joillakin myös D ja G. Näistä Ståhlbergin mukaan C,Q,X,Z,Å olivat äänteellisesti suomalaisille täysin tuttuja. Siksi Ståhlbergin mukaan niiden käyttämisestä ei ollut mitään haittaa. Sen sijaan B ja F kirjaimiin suomalaisen kielen ei Ståhlbergin mukaan taipunut. Niin ollen hän ei nähnyt niiden voivan aiheuttaa mitään vahinkoakaan suomen kielelle.²⁴⁴ Ainoina aidosti ongelmallisina kirjaimina Ståhlberg pitää D ja G kirjaimia, jotka eivät olleet suomen eri murteissa tyystin outoja jos eivät oikein tuttujakaan. Kaikista pahimpana vieraista kirjaimista johtuvana kielen rappiona Ståhlberg pitikin sitä, että jotkut talonpojat olivat ryhtyneet herrasväen kanssa muuttamaan vaikean d-kirjaimen t-kirjaimiksi (teidän = teitän, ei teiän).²⁴⁵ Nämä samat Kanawassa esitetyt periaatteet olivat myös Ståhlbergin luoman Uuden Aapiskirjan perustana.

5.3. “Pränttivirhein ojentaja”

5.3.1. Lönnrotin oikea käsi

Suurimman panoksen suomalaisen kirjallisuuden kehitykselle ja tutkimukselle Ståhlberg lienee antanut oikolukijana, millä alalla hän olikin omimmillaan. Hänellä oli erinomainen kielitaito ja kieliopin osaaminen, johon erityisesti Lönnrot luotti.

²⁴³ Kanawa 1.4.1846 no 12.

²⁴⁴ Kanawa 6.5.1846 no 17.

²⁴⁵ Kanawa 20.5.1846 no 19.

Ståhlberg myös piti kieliasun oikeellisuutta hyvin suuressa arvossa: kun Kanawa-sanomalehden toimittaja oli lisännyt virheitä hänen omaan lehtikirjoitukseensa, valitti Ståhlberg siitä harmistuneena, kuinka ”*Harmittaa hiiden lailla, ett’ ei sitäkään vähää, jonka voimat ja aika sallisivat paperille saada, saa häpiämättä präntättynä luki.*”²⁴⁶ Kun Kanawassa sitten arvosteltiin samana vuonna kovin sanoin ’Koranterin kieliopin’ kirjoitusvirheitä, ei Ståhlberg malttanut olla kirjoittamatta vastinetta, jossa kertoi löytäneensä kielioppia suomivasta vajaan 50 rivin pituisesta kirjoituksesta yli 40 kielioppivirhettä.²⁴⁷

Jo 1830-luvulla Ståhlberg toimi Lönnrotin oikolukijana ja auttoi muutenkin kieliopillisissa kysymyksissä. Yhteistyö oli tiivistä erityisesti Mehiläisen kohdalla, jonka painoa ja hinnoittelua Ståhlberg yhdessä Rabben kanssa hoiti, Lönnrothan asui tuolloin Kajaanista, josta hän lähetti Ståhlbergille materiaalia lehteen.²⁴⁸ Ståhlbergin kädenjälki ei Mehiläisen sivuilla juuri näy, hän hoiti korrehtuurin, eli luki läpi oikovedoksen ja korjasi mahdolliset virheet. Lähinnä hän korjaili kirjoitusasua ja joskus myös itse tekstiä, jos katsoi sen olevan liian epäselvä.²⁴⁹ Vaikka Ståhlbergin panos ei suoraan näy lehden sivuilta, on tärkeää huomata kuinka tärkeää työtä tämä oli, erityisesti siksi, että Lönnrot itse ei voinut valvoa Mehiläisen painamista ja julkaisua paikan päällä.

Yhteistyö jatkui myös Ståhlbergin muutettua Viipuriin. Mehiläistä ryhdyttiin julkaisemaan uudestaan 1840-luvulla, mutta sen toimittajaksi Ståhlberg ei enää muiden kiireiden vuoksi ryhtynyt.²⁵⁰ Lönnrot luotti Ståhlbergin kykyihin myös latinassa. Kun Lönnrotin jälkien seuraaja Mathias Alexander Castrén toi Lönnrotille nähtäväksi käsikirjoituksensa tseremissien kieliopista, hälyytti Lönnrot Ståhlbergin avukseen latinankielistä kieliasua korjaamaan, toiveenaan, että Ståhlberg voisi opettaa Castrénin puhumaan vähän paremmin latinaa. Kieliasua paranneltiin Nurmeksessa, mutta kielikoulua ei pidetty, sillä Castrén ei osallistunut operaatioon.²⁵¹

²⁴⁶ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 24.5.1846.

²⁴⁷ Kanawa 8.7.1846 no 25.

²⁴⁸ Ks. esim. Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.1.1839.

²⁴⁹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 27.12.1838; 28.3.1839; Elias Lönnrot, Valitut teokset 2: Mehiläinen.

²⁵⁰ Elias Lönnrot Wolmar Styrbjörn Schildtille 24.11.1843.

²⁵¹ Elias Lönnrot Frans Johan Rabbelle 6.8.1845; Elias Lönnrot Mathias Alexander Castrénille 4.9.1845.

Vuonna 1845 perustettu Suomalainen Kirjallisuuden Seura Viipurissa antoi yhteistyölle uuden väylän. Seurassa nimittäin, Lönnrotin nimenomaisesta pyynnöstä, oikoluettiin hänen käsikirjoituksiaan. Seuraava lainaus Ståhlbergin kirjeestä paljastaa, että oikoluvussa oli tuolloin kyse paljosta muustakin kuin kirjoitus- ja pilkkuvirheiden korjaamisesta. Oikoluvussa luotiin suomen kieltä:

*”Sen tähden esim. beundran on minusta käännetty väärin sanoilla ihmetelmä, kummitsema, joista sanoista edellinen näyttää tarkoittavan ihailun objektia, sitä joka on tehty ihailun kohteeksi; sitä vastoin saadaan verbeistä ihmettelen, kummaksin, kummastelen substantiivit ihmetteleminen, kummaksiminen, kummasteleminen, jotka jokainen suomalainen varmasti ymmärtää ja joita kukaan ei voi käsittää väärin.”*²⁵²

Edellä mainitun ehdotuksen Tulkkiin, eli sanakirjaan, Lönnrot hyväksyiikin, samoin kuin muutamat korjaukset ulkomaisiin paikannimiin. Sen sijaan hän ei suostunut muuttamaan järjestystä aakkoselliseksi, eikä luopumaan joistakin latinan ja kreikan käännöksistä, vaikka viipurilaiset olivat sitä Ståhlbergin johdolla ehdottaneetkin.²⁵³

Kaiken kaikkiaan Ståhlbergin muutosehdotukset olivat kuitenkin varsin varovaisia. Tämä lienee johtunut osittain siitä, että hän jakoi varsin samanlaisen käsityksen suomen kielestä kuin Lönnrot. Toisaalta Ståhlberg piti Lönnrotia ehdottomana suomen kielen auktoriteettina, jonka käsityksiä hän ei halunnut haastaa, ellei ollut asiastaan aivan varma. Vaikka Kalevala ei ilmestyessään 1830-luvun puolivälissä ollut saanut varauksetonta ihastusta osakseen, oli se ja Lönnrot kuitenkin nopeasti päässeet sivistyneistön keskuudessa korkeaan arvostukseen. Ståhlberg kylläkin oli kuulunut alusta asti Lönnrotin uskolliseen tukijoukkoon. 1830-luvun lopulla ja 1840-luvulla arvostus sivistyneistön keskuudessa vain kasvoi ja Lönnrotin asema suomen kielen ylimpänä auktoriteettina vahvistui, joten Ståhlberg varovaisessa kritiikissään toimi yleisen käsityksen mukaisesti.²⁵⁴

Julkisesti Ståhlberg otti kantaa Lönnrotin Suomen Kansan Sananlaskuja – kokoelmaan vuonna 1842 Helsingfors Morgonbladissa. Muita arvosteluja kirjasta ei tuona vuonna tehtykään, tosin Gottlund esitti siitä kyllä mielipiteensä: kirja oli roskalaatikko, johon

²⁵² Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.12.1846.

²⁵³ Anttila 1985, s.313-314; Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.12.1846.

²⁵⁴ Sulkunen 2004, s.62, 72.

Suomen kansan kalleimmat aarteet oli tungettu.²⁵⁵ Ståhlberg lähestyi sananlaskuja hieman toiselta kantilta. Arvostelu oli pikemminkin puheenvuoro suomalaisten salaisen ja hiljaisen viisauden puolesta. Ståhlbergille sananlaskukokoelmalla oli suuri merkitys: kaikki sivistyneet kansat olivat arvostaneet omia sananlaskujaan. Arvostelun pääviesti olikin saada sivistyneistö kansanviisauksille myötämieliseksi, ei Lönnrotin arvosteleminen. Suomalaiset sananlaskut peittosivat Ståhlbergin mukaan viehättävyydessään ja naiiviudessaan menen tullen ruotsalaiset kilpailijat. Eivätkä suomalaisten sananlaskut kalvenneet itse Salomoninkaan viisauksien rinnalla. Ståhlberg kehitteli sananlaskujen merkitystä myös vielä pitemmälle: kansanomaisen viisauden lisäksi ne näyttivät myös totuuden suomen kansan kohtaloista maailmannäyttämöllä.²⁵⁶

Ståhlbergin viestiä voi pitää lähes tulkoon poliittisena, vaikka päätavoite olikin herättää sivistyneistö arvostamaan aiemmin yksinkertaisina pidettyjä talonpoikia. Merkittävää kuitenkin on se, että Ståhlberg oli jo valmis nostamaan kansan muiden sivistyskansojen joukkoon, sivistyneistö oli vain saatava huomaamaan sama asia. Luonnollisesti Ståhlbergin intomielinen suhtautuminen Lönnrotin tuotokseen oli tarkoitettu myös pönkittämään Lönnrotin auktoriteettiasemaa. Nimenomaan Lönnrot toi esille Kalevalassa, Kantelettaressa ja nyt sananlaskukokoelmassa esille suomalaisista jotakin sellaista mitä kukaan aiemmin ei ollut tehnyt: Lönnrot oli kansan tulkki.²⁵⁷ Koska kyseessä oli kuitenkin arvostelu, oli jotakin huomautettavaakin keksitty. Lönnrot ei ollut halunnut valtavan työmäärän vuoksi ryhmitellä sananlaskuja aakkosittain, joten nyt Ståhlbergin mukaan tarvittaisiin asiasanahakemisto hakua helpottamaan. Ståhlberg arvosteli myös joidenkin mitättömien sanontojen mukanaoloa. Tämä perustui kylläkin väärinkäsitykseen, Ståhlberg nimittäin piti kaikkia sananlaskujen yhteydessä mainittuja variaatioita omina sananlaskuinaan. Tämän väärinkäsityksen seurauksena kuitenkin syntyi kenties ensimmäinen julkisesti lausuttu määritelmä sille, mikä on sananlasku: Hänen mukaansa sananlaskulla täytyy olla jokin kekseliäs tarkoitus, joka sisältää joko pohdinnan elämästä tai opetuksen siitä.²⁵⁸ Huomattuaan erehdyksensä Ståhlberg suhtautui siihen leikkisästi:

²⁵⁵ Anttila 1985, s.297.

²⁵⁶ Helsingfors Morgonblad 29.12.1842 no 99.

²⁵⁷ Helsingfors Morgonblad 29.12.1842 no 99; Sulkunen 2004, s.72.

²⁵⁸ Anttila 1985, s.296-297. Helsingfors Morgonblad 29.12.1842 no 99.

”Luettuani nyt vielä kerran, mitä sanot tästä Sananlaskujen esipuheessa, häpeän huomautustani, mutta toivottavasti et ajattele siitä sen pahempaa kuin että on paljon helpompi huomautella ja arvostella kuin aikaansaada jotain merkittävää...”²⁵⁹

5.3.2. Gottlundin ”kotahuksia” vastaan

Ståhlbergin intohimoinen suhtautuminen kirjakeinoon selittää osaltaan myös hänen suhteitaan vaimonsa enoon, Carl Axel Gottlundiin. Periaatteessa miehet olivat monista asioista samaa mieltä: heidän mielestään oikeaa suomen kieltä tuli etsiä suomea äidinkielenään puhuvan kansan keskuudesta ja kansan puhuma kieli oli molempien ylin auktoriteetti kieltä muodostettaessa.²⁶⁰ On myös huomattava, että molemmat tuntuvat pitäneen murteita suurella arvossa, eivätkä olleet valmiita hävittämään niitä yhteisen kielen kustannuksella.²⁶¹ Miesten käsityksissä oli kuitenkin ratkaiseva ero. Siinä missä Ståhlberg näki tarpeellisena yhteiset säännöt ja yhtenäisen kirjakielen olemassaolon, Gottlund käytti ja kehotti käyttämään kieltä samoilla tavoin kuin sitä puhuttiin. Ståhlberg näki Gottlundin rehevän kielenkäytön vain tukkuna virheitä. Ironista on, että molemmat uskoivat toistensa käsityksien pikemminkin vieraannuttavan kielen kansasta. Ståhlberg kannatti Lönnrotin tekemää kielenyhdistelytyötä, jossa Lönnrot poisti suurimmat murrepiirteet yleiskielestä, jotta kaikkien olisi sitä helppo ymmärtää. Gottlund taas uskoi siihen, että kun kaikki puhuisivat omaa kieltään, syntyisi luonnollisesti ajan kanssa kielten sekamelskasta yhteinen yleiskieli.²⁶²

Ståhlbergin ja Gottlundin käsitysero oli niin suuri, että yksimielisyyden saavuttaminen oli liki mahdotonta, mutta se ei estänyt miehiä käymään keskustelua aiheesta. Erityisesti vuonna 1846 miehet olivat ahkerassa kirjeenvaihdossa ja sanoja säästelemättä kiistelivät suomen kielen perusteista:

”Se hyvä lienee ensimmäisestä kirjastani (G:dille) lähtenyt, että on ottanut tavu- ja pranttivirhein oikasiaksi (corrector) muutaman studentin (lehtori Coranderin veljen); jonka tähden jo onki semmoisia virheitä Suomalaisessa paljon harvemmalta kuin

²⁵⁹ Ståhlberg Elias Lönnrotille vuonna 1843 (päivämäärä tuntematon).

²⁶⁰ Carl Henrik Ståhlberg August Ahlqvistille 28.10.1855; Lauerma 2004, s.154.

²⁶¹ Lauerma 2004, s.154-155; Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 20.4.1848.

²⁶² Sulkunen 2004, s.68; Lauerma 2004, s.155.

alkuvuodesta. Mutta vähän on siitäkkin oikasiasta hyvää, koska kuulu olevan kovasti kielletty koskemasta taivutus- ja sovitteluvirheihin.”²⁶³

Ilmeisesti Gottlundin oli pitänyt jossakin määrin myöntää Ståhlbergin olleen oikeassa kielioppi- ja kirjoitusasiasioissa, koska oli palkannut Ståhlbergin ystävän veljen kieliasua korjaamaan. Liian paljon omista periaatteistaan ja puhumansa savon murteen erityispiirteistä hän ei kuitenkaan ollut valmis luopumaan. Kiista ei suinkaan ollut miesten väliltä lopussa: ”...*mutta samalla kiistin minä häntä taisteluun näistä asioista, mutta siistiin, ei ruokottomaan taisteluun (hyglig polemik), luvaten mielelläni poikkeavani luuloista, jotka hän on vääriksi näyttävä, vaan myös voimiani myöten puoltavani mitä totuudeksi voin näyttää. Sillä kannalla nyt ovat asiat. Tuprakka sieltä on tulossa.*”²⁶⁴

Vaikka Ståhlbergin kirjoituksista näkyy selvästi hänen ylemmydentuntonsa ”tarkkakorvaisempana maanmiehenä”, ei taistelua käyty aivan totisin naamoin. Ainakin Ståhlberg nautti jokaisesta hetkestä. Ståhlbergin kuvaus ankarasta taistosta muuttuu koomiseksi, kun hän muutaman päivän päästä jatkaa kirjettään ja toteaa pettyneenä: ”...*on toivo tuprakasta, josta edelläpäin olen puhunu, kokonansa kadonnut.*”²⁶⁵

Koska Ståhlbergin ja Gottlundin välistä kirjeenvaihtoa ei ole säilynyt, on miesten keskinäisistä suhteista vaikea sanoa mitään varmaa. 1840-luvun alussa syntynyt sukulaisuussuhde on ehkä pakottanut pitämään välit ainakin siedettävänä ja kukapa tietää vaikka miehet olisivat tulleet hyvinkin toimeen, kunhan puheenaiheena vain ei ollut suomen kieli. Joka tapauksessa on varmaa, että Ståhlbergin avoin kritiikki ja kiistely ei varmasti loukannut Gottlundia niin paljon kuin Lönnrotin ylimielinen käytös. Toisin kuin ystävänsä Ståhlberg, Lönnrot ei katsonut voivansa alentua edes käymään keskustelua Gottlundin kanssa.²⁶⁶ Ståhlberg sen sijaan tuntui pitävän kaikkia näkemyksiä suomen kielestä hyödyllisenä ja huomioonottamisen arvoisena Lönnrotin kielen kehitystyössä, vaikka ne sitten olisivat huonompiakin. Tästä Ståhlberg yritti, ilmeisesti menestymättä, myös Lönnrotille muistuttaa.²⁶⁷

²⁶³ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 24.5.1846.

²⁶⁴ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 24.5.1846.

²⁶⁵ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 24.5.1846.

²⁶⁶ Sulkunen 2004, s.70.

²⁶⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 9.4.1842.

6. OPETTAJA

6.1. Opetusuran alkutaipaleet

Kosketuksen opetusuraan Ståhlberg sai jo opiskeluvaiheessa. Heikon taloudellisen tilanteen vuoksi hän joutui hankkimaan lisäansioita kotiopettajana. Ylioppilastutkintoa oli uudistettu vuonna 1828, jonka jälkeen yksityisesti opiskelu oli yleistynyt. Yleinen syy tälle oli se, että yksityisopettajan johdolla eli ns. ylioppilasleipomoissa opiskelleiden tarvitsi todistaa kykynsä vain viidessä aineessa, kun taas lukiolaiselta kuulusteltiin kaikki. Tämä tarjosi mahdollisuuden myös monille lukiossa heikosti menestyneille, jotka jättivät koulunsa kesken ja muuttivat Helsinkiin opiskelemaan ylisopiston vaatimuksista perillä olleiden opiskelijoiden ja dosenttien johdolla. Vuosina 1833-1839 lukion käyneiden osuus ylioppilaista oli vain 29%.²⁶⁸ Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkelin mukaan Ståhlberg antoi kaikkiaan 23 nuorelle miehelle yksityistodistuksen.²⁶⁹ Kun otetaan huomioon vielä ne, jotka eivät tulleet hyväksytyksi yliopistoon tai joita Ståhlberg on opettanut vain vähän aikaa, on luku suurempi. Tosin yksityisopettajana oleminen ei suinkaan loppunut maisteriksi valmistumiseen, vaan Ståhlberg kirjoitti yksityistodistuksia vielä myöhemminkin 1830-luvulla. Ståhlbergin tiedetään toimineen kotiopettajana myös neiti Augusta Charlotta Lundahlille, joka oli kauppaneuvoksen tytär ja Fredrika Runebergin ystävätär. Hänestä tuli myös Lauantaiseuran jäsen.²⁷⁰

Keskeinen syy siihen, että Ståhlbergin oli toimittava yksityisopettajana vielä valmistumisen jälkeenkin, oli se, että yliopiston kirjaston amanuenssin virka ei suinkaan ollut suuripalkkainen toimi. Samassa tukalassa tilanteessa olivat myös monet Ståhlbergin lauantaiseuratoverit, jotka olivat saaneet dosentin arvon ja kärkeivät akateemiselle uralle. Tästä syystä perustettiin vuonna 1831 Helsingin yksityislyseo, jonka tarkoituksena oli elättää sen perustajat: Axel Adolf Laurell (s.1801), Nils Abraham Gylden (s.1805), Johan Jacob Nervander (s.1805), J.L. Runeberg, B.O.Lille ja Ståhlberg.²⁷¹ Helsingin kouluolot olivat varsin alkeelliset verrattuna siihen, että kyseessä oli uusi yliopisto- ja pääkaupunki. Kaupungissa toimi vain triviaalikoulu. Nyt perustettu Helsingin lyseo oli yhdistetty triviaalikoulu ja lukio. Sen ensimmäiseksi rehtoriksi tuli Laurell. Koulu oli uudenaikainen: ulkolukua ja ruumiillisia rangaistuksia

²⁶⁸ Kaarninen 2002, s.52.

²⁶⁹ Ylioppilasmatrikkeli 1640 -1852.

²⁷⁰ Havu 1945, s.85.

²⁷¹ Klinge 1989b, s.433; Kaarninen 2002, s.54.

ei käytetty muuten kuin poikkeustapauksissa. Muuten oppilaita rangaistiin arestilla. Kouluun oli korkea oppilasmaksu, joten oppilaskunnaksi valikoituivat ylemmän keskiluokan ja aateliston pojat. Uudenaikaiset opetusmenetelmät ja korkeatasoiset opettajat takasivat opetuksen laadun: vuosina 1835-45 koulun 47 ylioppilaasta 45 sai arvonsanan laudatur ja kaksi cum lauden.²⁷² Koulussa opetettiin koko joukko uusia kieliä: ranskaa, venäjää, saksaa ja englantia. Uudenaikaista oli myös opetusohjelmaan lisätty voimistelu. Koulussa oli ensimmäistä ja toista luokkaa lukuun ottamatta aineopettajajärjestelmä luokanopettajuuden sijasta. Koulun tarkoituksena oli tarjota yhtenäinen pohjakoulutus niille, joiden tavoitteena oli ura hallinnon, tieteen ja kirkon parissa.²⁷³

1800-luvun alkupuolella Suomessa käytiinkin keskustelua oppikouluopetuksen sisällöstä ja tavoitteista. Valistuksen ihanteiden mukaisesti kouluissa haluttiin lisätä reaaliaineiden ja uusien kielten opetusta klassillisten kielten sijaan. Samalla haluttiin luoda yhtenäinen pohjakoulutus niin yliopistoon kuin työelämään suuntaaville. Käytännössä tämä oli hyvin vaikea tehtävä ja 1830-luvulla vanha kouluihanne alkoi jälleen tulla muotiin.²⁷⁴ Helsingin lyseo ja sen nuoret innokkaat opettajat kuitenkin edustivat hyödyn näkökulmasta rakennettua opetustapaa, joka näytti myös tuottavan tuloksia. Uudenaikaisista menetelmistä ja korkealaatuisesta opetuksesta huolimatta koulun opettajakunta riitautui keskenään, lähinnä siitä syystä, että koulun rehtori Laurell alkoi pitää koulua omanaan. Niinpä vuonna 1836 osa koulun opettajista lähti omille teilleen.²⁷⁵ Lars Islak Ahlstubbe antoi kirjeessään Carl Backmanille 27.8.1836 kuvauksen lyseossa vallitsevasta kriisistä:

*”[Laurell] sanoi [Nervanderille], että, koulu on niin kokonaan hänen, että hän voisi myydä sen kenelle haluaa. Seurauksena on, että N[er]v[ande]r ja Gylden jo ovat vetäytyneet kokonaan pois; R[une]b[er]g tekee sen pian; Lille on matkoilla, ja Ståhlberg tarttuu aivan varmasti lähimpään pelastumistilaisuuteen. Vanhemmista opettajista Snellman on jo eronnut; Aminoff tekee saman tämän lukukauden kuluttua, ja Ahrenberg on myös vetäytynyt pois ja hakee historian lehtorin viransijaisuutta Viipuriin.”*²⁷⁶

²⁷² Kaarninen 2002, s.54-55; Luukkanen 2000, s.31; Havu 1945, s.34.

²⁷³ Luukkanen 2000, s.31; Finlands Allmänna Tidning 30.11.1830 no 140; Havu 1945, s.34.

²⁷⁴ Iisalo 1988, s.124-125, 132.

²⁷⁵ Luukkanen 2000, s.31; Kaarninen 2002, s.55.

²⁷⁶ Havu 1945, s.35.

Myös Ståhlbergin aikomuksena oli siirtyä urallaan eteenpäin. Hän oli jo aiemmin hakenut lehtorin toimea Turussa ja samana vuonna myös yliopiston saksan kielen lehtoraattia, mutta jäänyt kisassa toiseksi.²⁷⁷ Seuraavaksi hän haki suomen kielen lehtoraattia, mutta yliopiston ovet eivät auenneet silloinkaan. Kärkkyessään uraa yliopistossa Ståhlberg jäi vielä lyseoon muiden lähtiessä. Hän viitanee kirjeessään Lönnrotille vuonna 1840 juuri tähän kertoessaan hakeneensa Viipurin kymnaasiin: ”*Neljä ja puoli vuotta sitten hylkäsin viran, jonka saatoin ottaa kuin hyllyltä, ja nyt kelpaa toinen samanlainen.*”²⁷⁸ Ståhlberg oli lyseon rehtori Laurellin erottua 1840-41,²⁷⁹ mutta kun usko yliopistouran edistymiseen petti, ei hänellä ollut enää mitään syytä jäädä lyseoon pidemmäksi aikaa. Viipuriin Ståhlbergia kehottivat muuttamaan hänen siellä asuvat tuttavansa, todennäköisesti ainakin Ahrenberg, joka oli siirtynyt lyseosta Viipuriin jo aiemmin.²⁸⁰

6.2. Opettaja ja rehtori Viipurissa

Helsingistä lähdettyään Ståhlberg vietti hetken aikaa Porvoon lukiossa viransijaisena ja jatkoi sieltä Viipuriin.²⁸¹ Ståhlberg valittiin Viipurin kymnaasin tilapäiseksi yliopettajaksi vuonna 1841 ja seuraavan lukukauden alussa hän aloitti työnsä Viipurissa.²⁸² Samana vuonna hänestä tuli teologian 1. lehtori.²⁸³ Ståhlbergin Viipuriin tullessa kymnaasi oli vielä saksankielinen. Tämä johtui siitä, että Vanhan Suomen koululaitos oli liitetty vuonna 1804 Tarton yliopiston opetuspiiriin. Muuttuneen poliittisen tilanteen vuoksi, sekä siitä syystä, että saksalaisen väestön osuus oli laskenut niin, että kymnaasissa oli vuonna 1840 vain 20 oppilasta, kymnaasi muutettiin vuonna 1841 kuusiluokkaiseksi ruotsinkieliseksi kymnaasiksi.²⁸⁴ Neljä alinta luokkaa vastasivat ns. yläalkeiskoulua ja kaksi ylintä lukiota. Neljä ylintä luokkaa oli jaettu lisäksi käytännölliseen ja tieteelliseen linjaan.²⁸⁵ Edelliseen kuuluvat tähtäsivät pappisuralle, jälkimmäiset puolestaan siviilivirkaan tai ylipäänsä maalliseen ammattiin.²⁸⁶ Näistä tieteellinen linja oli selvästi suosittu: esimerkiksi vuonna 1849

²⁷⁷ Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 23.5.1836.

²⁷⁸ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.10.1840.

²⁷⁹ Rein 1895, s.124. Reinin mukaan lyseo joutui rappiolle vasta Laurellin erottua, mutta rappioitumisen keskeisin syy lienee ollut sisäisten erimielisyyksien vuoksi korkeatasoisessa opettajakunnassa käynyt kato vuodesta 1836 lähtien.

²⁸⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.10.1840.

²⁸¹ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

²⁸² Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 9.2.1841; 13.10.1841.

²⁸³ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

²⁸⁴ Uusi Viipurin ruotsinkielinen kymnaasi aloitti toimintansa 3.2.1842.

²⁸⁵ Nissilä 1981, s.439.

²⁸⁶ Heikkinen 1983, s.126.

yhteensä 61 oppilaasta 23 oli valinnut tieteellisen linjan ja vain 4 käytännöllisen linjan, suurin osa, 34 oppilasta ei ollut vielä valinnut linjaansa.²⁸⁷

Vuoden 1849 oppilasmäärästä päätellen kymnaasin muuttaminen ruotsinkieliseksi näyttää lisänneen sen suosiota. Ståhlbergin ollessa rehtorina vuonna 1853 kymnaasissa oli 96 oppilasta ja 1854 86 oppilasta.²⁸⁸ Tästä huolimatta Vilho Nissilän mukaan koulua pidettiin epäsuosittuna, mikä osaltaan saattoi johtua siitä, että kymnaasissa jouduttiin määräysten mukaan opettamaan Venäjän historiaa, maantietoa, tilastoja ja kirjallisuutta venäjäksi, mikä ei houkuttanut opiskelijoita Vanhan Suomen ulkopuolelta.²⁸⁹ Tähän epäkohtaan Ståhlberg kiinnitti huomiota rehtorina ollessaan. Viipurin kymnaasi oli kuitenkin 1840-luvulla huomattava suomenmielisyyden keskus, jonka opettajakunnan piiristä vuonna 1845 perustettu Suomalainen Kirjallisuuden Seura Viipurissa sai keskeisimmät toimijansa.

Vaikka 1840-luvun alun muutokset kasvattivat koulun oppilasmäärää, ei Ståhlberg ollut muutoksiin tyytyväinen. Vuonna 1841 hän ei luottanut ollenkaan tuomiokapitulin kykyyn ratkaista eri oppiaineiden tuntijakoa:

*”... mutta jos tuomiokapitulit, joiden on suunniteltava jako, tekevät sen samassa hengessä kuin asetus on laadittu, tapahtuu pikemminkin järjettömin kuin todennäköisin.”*²⁹⁰

Vuonna 1843, keisarin vahvistettua uuden koulujärjestyksen, Ståhlberg luonnehti koko muutostyötä seuraavasti:

”Viipurin kymnaasissa on toki varsinkin ylemmillä luokilla vain kelvollisia opettajia, mutta sellaisesta sekasotkusta, josta kymnaasin henkilökunta on koottu, kun koko entinen piirikoulu vuoden 1842 alussa tuomiokapitulin määräyksestä yhdistettiin kymnaasiin ja sen kolmannet luokat ilman mitään tutkintoa muutettiin kymnaasin ensimmäiseksi, toiseksi ja kolmanneksi luokaksi, samaten kun kymnaasin kolmannet luokat uuden kymnaasin neljänneksi, viidenneksi ja kuudenneksi luokaksi, sellaisesta sekasotkusta ei muutamassa vuodessa voi tulla mitään kunnollista, varsinkin kun

²⁸⁷ Program öfver förändringarne vid Gymnasium i Wiborg under Läse-åren 1849-50, 1850-51, 1851-52.

²⁸⁸ Sammandrad utvisande Antalet af eleverne vid Wiborgs Gymnasium under läse-året 1853-54.

²⁸⁹ Nissilä 1981, s. 439-440.

²⁹⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 13.10.1841.

*Viipurin kymnaasia koskeva asetus sisältää joitakin järjettömyyksiä, joita vastaan on mahdollisuuksien mukaan taisteltava.*²⁹¹

Näitä järjettömyyksiä vastaan Ståhlberg aloitti taistelun tultuaan kymnaasin rehtoriksi vuonna 1849.²⁹² Jo seuraavana vuonna hän selvityksessään ilmoitti tuomiokapitulille, että useissa aineissa ei ollut ehditty käydä läpi riittävän perusteellisesti tärkeimpiä kohtia, sillä tuntimäärä oli liian pieni. Ståhlbergin mukaan kymnaasiin jouduttiin paikallisista surkeista olosuhteista johtuen ottamaan oppilaita, joiden ruotsin kielen taito oli puutteellinen. Tästä syystä edistyminen raamatunhistoriassa ja katekismuksessa oli hidasta. Myös heti ensimmäisenä vuonna alkava latinan (10 tuntia viikossa) ja venäjän (6 tuntia viikossa) opiskelu, joka nielaisi suuren osan koko viikosta, oli omiaan vain tappamaan kiinnostuksen kyseisiin kieliin sekä historiaan ja maantietoon, jota opetettiin venäjäksi. Näihin perusteisiin vedoten Ståhlberg lopulta päätyi ehdottamaan, että kaiken kaikkiaan ensimmäisellä luokalla venäjän kielen tuntimäärä tippuisi kuudella, kolmannella luokalla yhdellä, neljännen luokan käytännöllisessä osassa yhdellä ja tieteellisessä osassa kolmella sekä viidennellä luokalla yhdellä tunnilla.²⁹³ Tämän pohjalta ei jääne kenellekään epäselväksi, mikä oli asetuksen järjettömyyksistä se, joka kaiveli Ståhlbergin mieltä eniten. Venäjän kielen mahtiaseman vastustaminen oli toki hyvin luonnollista, kun otetaan huomioon Ståhlbergin pyrintöet suomen kielen hyväksi.

Kuitenkin on huomattava, että aika ei ollut vielä kypsä suomen kielen aseman ajamiselle tuomiokapitulille menevissä selvityksissä. Suomea opiskeltiin kaksi tuntia viikossa kolmella ylimmällä luokalla. Tuntimäärän korotusta Ståhlberg ei kuitenkaan lähtenyt ajamaan, ainoastaan viidennellä luokalla yksi venäjältä vapautuva tunti olisi voitu Ståhlbergin mielestä käyttää suomen kielen opiskeluun, mutta samassa yhteydessä hän mainitsi muitakin sopivia aineita. Aiheen arkaluontoisuudesta kertoo sekin, että Ståhlberg katsoi tarpeelliseksi korostaa, ettei venäjän kielen taito suinkaan heikentyisi tuntimäärän vähentyessä vaan opiskelu vain tehostuisi. Samaten hän vakuutti, että kaikki, sekä oppilaat että vanhemmat, kyllä ymmärsivät millainen etu niin yksilölle kuin kansalle oli, että hallitsi kauniin ja laajan kielialueen sen osaajalle

²⁹¹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.7.1843.

²⁹² Helsingin yliopiston opettaja- virkamiesmatrikkeli 1640-1917.

²⁹³ Förslag till Läro-kurser och Läromethoder till Wiborgs Gymnasium 15.3.1850; Nissilä , s.439.

avaavan venäjän kielen.²⁹⁴ Ståhlbergin vastarinta kymnaasin rehtorina oli siis varsin maltillista, eikä niinkään taistelua suomen kielen puolesta vaan venäjän kieltä vastaan.

Jonkinlainen ongelma näyttää Ståhlbergin mukaan olleen myös oppilaiden vanhemmat ja huoltajat, jotka eivät aina kasvattaneet holhottaviaan kunnolla. Nähtävästi holhoojat olivat ajoittain kymnaasin opettajien ja myös rehtorin kanssa törmäyskursilla opetuksen suhteen. Ståhlbergin mukaan 90 oppilaan joukkoon mahtui niitä, joiden vanhemmat olivat kevytmielisesti ja välinpitämättömästi laiminlyöneet uskonnollisen ja siveellisen pohjan luomisen lastensa mieliin. Tästä huolimatta Viipurin kymnaasin oppilaat eivät Ståhlbergin mukaan olleet sen kurittomampia kuin muidenkaan paikkakuntien lapset. Sen sijaan haittaa oli niistä vanhemmista ja holhoojista, jotka kuvittelivat tietävänsä kymnaasin henkilökuntaa paremmin, mikä oppilaalle oli hyväksi. Jotkut holhoojat arvostelivat tieteellisen linjan vähäistä reaaliaineiden määrää, vaikka virhe oli siinä, että oppilasta ei ollut ohjattu käytännölliselle linjalle. Samaten Ståhlbergia ärsyttivät ne vanhemmat, jotka vielä kymnaasin ollessa kesken lähettivät oppilaan Helsinkiin ylioppilastutkintoa suorittamaan.²⁹⁵ On ymmärrettävää, että Ståhlbergin mielestä tällainen kehitys oli huolestuttavaa, asettihan se koko kymnaasin tarkoituksen kyseenalaiseksi, varsinkin jos yliopiston ovet sattuiivat nuorille kokelaille avautumaan. Ironisen Ståhlbergin purkauksesta tekee se, että Ståhlberg elätti itsensä 1830-luvulla pitämällä ”ylioppilasleipomoa” niille nuorille miehille, jotka eivät jostain syystä halunneet lukiossa opiskella. Ståhlbergilla lieneekin ollut ensi käden kokemusta siitä, että yksityisopettajien taso saattoi vaihdella suuresti.²⁹⁶

Vuoden 1843 koulujärjestys sääti koulukurista. Lievempien nuhteluiden, varoitusten ja lähinnä nolaavien rangaistusten lisäksi sallittiin myös ruumiillisen rangaistukset: lievän ruumiinrangaistuksen sai antaa opettaja, ankaramman taas rehtori. Lievempi ruumiinrangaistus tarkoitti lyöntiä vitsalla ojennetuille käsille korkeintaan kuusi kertaa.²⁹⁷ Viipurinkin kymnaasissa käytettiin vitsaa, ”klobbaa”, lisäksi jotkut opettajat saattoivat antaa rajuja tukkapöllyjäkin. Ruumiillisten rangaistusten käyttäminen riippui opettajasta ja ilmeisesti koulun johdon taholta ei kunkin opettajan toimenpiteitä juurikaan valvottu.²⁹⁸

²⁹⁴ Förslag till Läro-kurser och Läromethoder till Wiborgs Gymnasium 15.3.1850.

²⁹⁵ Förslag till Läro-kurser och Läromethoder till Wiborgs Gymnasium 15.3.1850.

²⁹⁶ Ks. Kaarninen 2002, s.52.

²⁹⁷ Heikkinen 1989, s.130.

²⁹⁸ Lounasmaa 1910,s.18-19.

6.3. “Tuskaksi tulee, kun päivä menee puupäisiä ja laiskoja luettaissa ja kurittaissa”

Aluksi paikka Viipurin kymnaasin vt. yliopettajana ei miellyttänyt kunnianhimoisen miehen mieltä. Ståhlbergin tavoitteet olivat olleet yliopistollisella uralla, mutta tässä hän ei ollut onnistunut. Taloudellinen tilanne ei sallinut odottelua, joten Viipurin paikka oli riittävän houkutteleva. Houkuttelevana asiana Viipurissa oli korkeintaan kymnaasissa vallitseva suomenmielinen ilmapiiri opettajiston keskuudessa.²⁹⁹ Aivan heti hän ei kuitenkaan kotiutunut Viipuriin, vaan haaveili Kuopioon muutosta. Tästä huolimatta Ståhlberg asetti heti Viipuriin saavuttuaan tavoitteekseen jalansijan saamisen kaupungissa.³⁰⁰ Olennaisesti Ståhlbergin viihtymistä lienee parantanut teologian 1.lehtorin virka, jonka hän sai nopeasti Viipuriin muutettuaan.³⁰¹ Viran saaminen oli Ståhlbergille merkityksellinen muutenkin kuin uran kannalta. Avioituminen ei ollut 1800-luvulla mahdollista, ennen kuin mies oli onnistunut saavuttamaan riittävän vakaan taloudellisen aseman.³⁰² Lehtoriksi tultuaan Ståhlbergin talous oli ensimmäistä kertaa niin vakaalla pohjalla, että hän pystyi elättämään paitsi itsensä, myös perheen. Niinpä Ståhlberg avioitui vuonna 1842 Nurmeksen pappilassa vuonna 1838 tapaamansa Anna Sofia Wenellin kanssa.³⁰³ Jo 1843 Ståhlberg olikin kotiutunut Viipurin kansainväliseen elämänmenoon niin hyvin, että Kuopio näytti vaatimattomalta kyläpahaselta:

”... elämä Viipurissa ei ole yhtä pikkukaupunkimaista kuin Kuopiossa, joten täällä voi paljon vapaammin ja kenenkään puuttumatta puuhata mitä haluaa.”³⁰⁴

Vaikka virka kymnaasissa mahdollisti perheen perustamisen ja suhteellisen vakaan taloudellisen aseman, vaivasi Ståhlbergia opettajana ainainen ristiriita. Opettaminen vei aikaa varsinaiselta intohimolta; suomen kieleltä. Toki Ståhlbergin mittava toiminta Viipurin Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa osoittaa, että tyystin suomen kielen harrastus ei jäänyt leipätyön jalkoihin, mutta usein Ståhlberg kirjeissään valitti Lönnrotille, kuinka eri julkaisuihin tarkoitetut kirjoitukset olivat jääneet kirjoittamatta sen vuoksi, että opetustyö oli vienyt liikaa aikaa.³⁰⁵ Toki asiaan vaikutti myös Ståhlbergin tunnollisuus työssään ja hänen hankkimansa sivutyöt, kuten hänen ja

²⁹⁹ Kyyrö 1966, s.15.

³⁰⁰ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 13.10.1841.

³⁰¹ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

³⁰² Wirilander 1974, s.247-248.

³⁰³ Koistinen 1927, s. 32; Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

³⁰⁴ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 3.3.1843.

³⁰⁵ Esim. Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 3.3.1843; 19.9.1844.

Ignatiuksen yhteinen koulu, ns. Ståhlbergin koulu.³⁰⁶ Esimerkiksi vuonna 1844 Ståhlbergilla oli ”luettavaa” kymnaasissa 18 tuntia viikossa ja lisäksi em. yksityiskoulussakin toistakymmentä tuntia viikossa.³⁰⁷ Ståhlberg oli myös perustamassa Viipurin kansakoulua.³⁰⁸ Tämä ja monet muut tehtävät niin opetustoiminnan kuin suomen kielenkin parissa aiheuttivat sen tosiasian, että aika ei usein riittänyt kaikkeen. Silloin varsinainen leipätyö tuntui rasitteelta: ” *Helpolta se näyttää päältä kattoen, koulumiehen virka...vaan ilman sitä, että se luku-aikana (under läsetermina) siihen hupenee aika, niin on se opetustyö vähän sielulle rasittavaista ja kadottaa kirjotus-, vaikka ei luku-, -taidon.*”³⁰⁹ Huomattavaa on, että samassa yhteydessä Ståhlberg kehottaa Lönnrotin unohtamaan aikeensa siirtyä koulu-uralle, ellei hänellä ole suunnitelmassa naimisiinmeno. Kenties Ståhlbergikin oli luopunut yliopistounelmistaan juuri perheen perustamisen vuoksi.³¹⁰

Opettajan ura ei ollut Ståhlbergin kutsumus. Tästä syystä ei ole ihme, että kun hän vuonna 1847 suoritti pappis- ja pastoraalitutkinnon erinomaisin arvosanoin, hän alkoi suunnitella poismuuttoa Viipurista. Vaikka opetusvirka ei Ståhlbergia sitonut, oli siinä ainakin yksi hyvä puoli: pitkä kesäloma. Toisaalta myös ”*hautautuminen korpiseudulle*” kirkkoherraksi arvelutti häntä.³¹¹ Valinta kymnaasin rehtoriksi lienee hetkeksi vienyt ajatukset muutosta, mutta jo 1852 hän pohti tulevaisuuttaan; ”*Minun kolmas rehtorinkauteni päättyy tähän lukukauteen ja olen kahden vaiheilla, mitä minun pitäisi tehdä jos minut valitaan uudelleen.*”³¹² Kolme vuotta myöhemmin Ståhlberg valittiin Pielaveden kirkkoherraksi, mutta vaikka muuttoaikheet olivat pitkään häilyneet mielessä, ei muuton kanssa pidetty kiirettä. Todennäköisesti ammatinvaihto ja muutto syrjäiselle Pielavedelle ja epäilyttivät häntä edelleen. Lopulta vuonna 1857 kuitenkin koitti muuton hetki. Tähän vaikutti selvästi kaksi eri kehityskulkua. Toisaalta Ståhlbergin johtajuus ja vahva asema Viipurin Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa oli tullut tiensä päähän. Toisaalta muuton hetki oli ajankohtainen myös siksi, Viipurin koululaitos oli jälleen kerran muutoksen kourissa. 1.9.1857 aloitti toimintansa uusi

³⁰⁶ Lounasmaa 1910, s.15.

³⁰⁷ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.9.1844.

³⁰⁸ Nissilä 1981, s.446.

³⁰⁹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 20.12.1843.

³¹⁰ ”Että sais vaimon Paltamon pappi”. Ks. Ståhlbergin jäähyväislaulu s.30-31.

³¹¹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847.

³¹² Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.5.1852.

Kasimir von Kotherin toimesta perustettu kolmiluokkainen siviililukio ja neljaluokkainen yläalkeiskoulu, jotka korvasivat Viipurin kymnaasin.³¹³

6.4. Muut kouluprojektit Viipurissa

Ståhlberg perusti yhdessä kymnaasinapulainen Ignatiuksen kanssa yksityisen koulun, jota kutsuttiin Viipurissa Ståhlbergin kouluksi. Nimestä huolimatta miehet hoitivat koulun opetusta ja asioita kaikitenkin tasa-veroisesti ja toimivat vuorotellen koulun rehtoreina.³¹⁴ Ignatiuksen sairastelun vuoksi vastuu kuitenkin lankesi enimmäkseen Ståhlbergin harteille.³¹⁵ 1840-luvulla oppikoulujärjestelmä oli järjestetty seuraavanlaiseksi: ala-alkeiskoulut olivat vaatimattomia, perustiedot antavia oppikouluja, yläalkeiskoulut puolestaan olivat neliluokkaisia, vanhojen triviaalikoulujen vastineita, jossa opetusta annettiin enemmän. Viimeiseksi olivat vielä lukiot, joita sijoitettiin vain suurimpiin kaupunkeihin ja joihin pääsivät vain yläalkeiskoulun käyneet pojat.³¹⁶ Ståhlbergin koululla oli erikoinen asema tässä koulujärjestelmässä; periaatteessa se oli lähinnä ala-alkeiskoulu, mutta sen suorittamalla oppilas pääsi suoraan kymnaasin toiselle luokalle. Ståhlbergin koulua kävivät paremman väen lapset, joiden pelättiin muuten joutuvan huonoon seuraan. Ylellisyydestä ei siitä huolimatta voi puhua. Koulussa oli 1850-luvulla noin 30 oppilasta ja koulun käytössä oli yksi huone, jossa oli ahdasta ja tunkkaista. Opetus koostui lähinnä läksyjen ulkoluvusta, eikä opettaja juurikaan selittänyt lukukappaleiden sisältöä tai tarkoitusta. Varoituksena seinällä riippui kädensijallinen rottinki, jota ei kuitenkaan ilmeisesti tarvinnut kovin usein käyttää.³¹⁷ Kovin modernina ei tätä koululaitosta kuitenkaan voi pitää.

Ståhlberg oli mukana myös Viipurin kansakoulun perustamisessa. Anomuksen maistraatille kansakoulun perustamiseksi tosin jätti 22.3.1849 konttoristi Juho Pynninen, jonka talossa koulu myöhemmin toimi ja jonka mukaan koulua nimitettiin

³¹³ Nissilä 1981, s.440. Ståhlberg oli vastustanut lukion ja yläalkeiskoulun erottamista toisistaan. J.V. Snellman siteerasi vuonna 1856 hänen lausuntoaan aiheesta:

”...siirtyminen koulusta lukioon tapahtuu tavallisesti yhdessä elämän tärkeimmistä vaiheista, nimittäin juuri murrosiässä eli niin sanottuina nulikkavuosina, jolloin useasti yksilön siveellinen suuntautuminen määräytyy koko elämän ajaksi... eikä kenenkään ennakkoluulottomasti ajattelevan ihmisen voi olla vaikea ymmärtää, miten vahingollista on yhtäkkiä leikata poikki ne siveelliset siteet, joilla tuleva nuorukainen on ollut kiedottuna oppilaitoksessa, johon hän on tullut...viattomana lapsena...”

Litteraturblad 1856 nro 1. Snellmanin siteerauksesta selviää, että Ståhlbergilla oli paitsi pedagogista myös psykologista osaamista.

³¹⁴ Lounasmaa 1910, s.15; Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.9.1844.

³¹⁵ Esim. Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 20.4.1848.

³¹⁶ Iisalo 1988, s.132.

³¹⁷ Lounasmaa 1910, s.15-16.

Pynnisen kouluksi. Saman vuoden heinäkuussa jättivät Ståhlberg ja Pynninen August Relanderin ja Rafael Tavastin kanssa maistraatille kirjelmän ”Kansakoulu työväen lapsille Viipurissa”. Koulu aloitti toimintansa vielä samana vuonna ja sen opettajat löytyivät Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran piiristä.³¹⁸ Vaikka Ståhlberg ei ollut suinkaan ainoa kansakoulun perustaja, oli hän mitä ilmeisimmin hankkeessa hyvin merkittävässä asemassa. Tämä on hyvin luonnollista, sillä Ståhlberg oli ollut rehtorina jo aikoinaan Helsingin lyseossa ja kansakoulun perustamisen aikoihin hänet valittiin myös Viipurin kymnaasin rehtoriksi.³¹⁹ Ståhlbergilla oli kansakoulun perustamiseen kokemusta ja näkemystä sekä riittävästi arvovaltaa. Ståhlbergin muuttaessa pois Viipurista vuonna 1857 muisti maistraatti häntä kunniakirjelmällä, missä käytettiin aikakaudelle ja tilaisuuden juhlavuudelle sopivaa korukieltä, mutta selvää kuitenkin on, että Ståhlbergin merkitys oli suuri, toimihan hän koulun esimiehenä koulun hoitokunnassa. Maistraatti kiitteli Ståhlbergin asettamaa vankkaa perustustyötä koulun perustamisvaiheessa sekä siitä eteenpäin jatkunutta asioiden kaitsemista ja johtamista. Verrattiinpa kansakoulua Ståhlbergin istuttamaksi puuksi, jonka hedelmällisyydestä luvattiin jatkossakin huolehtia. Jo menneet kahdeksan vuotta olivat osoittaneet koulun saavutukset hyväksi ja Ståhlbergin johdolla monet työtä tekevän kansan lapset oli pelastettu ”sivistystä rikkovasta laiskuuttamisesta” ja kansalle oli annettu uskoa ”siwiämpään kasvattamisen”.³²⁰

6.5. Uusi aapiskirja

Suomalainen Kirjallisuuden Seura Viipurissa päätti ensi töikseen vuonna 1846 julkaista aapiskirjan. Tätä hanketta valmistelemaan määrättiin erillinen lohkokunta. Lohkokunta tuli siihen tulokseen, että kaikkein johdonmukaisinta olisi muokata seuran sihteerin ja lohkokunnan jäsenen Ignatiuksen vuonna 1840 julkaisemasta Tarpeellisesta Lasten=Kirjasta aapinen. Lohkokunta ei kuitenkaan valinnut tämän työn tekijäksi Ignatiusta itseään, mikä olisi ollut loogisinta, vaan seuran varaesimies Ståhlbergin.³²¹ Pöytäkirjat eivät kerro, miksi juuri Ståhlberg valittiin kirjan tekijäksi, mutta kenties Ignatiuksen alati oikkuileva terveys vaikutti asiaan. Ståhlberg tarttui

³¹⁸ Nissilä 1981, s.446.

³¹⁹ Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640-1917.

³²⁰ Viipurin maistraatin kunniakirja 12.9.1857.

³²¹ Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura pöytäkirjat 3.3.1846.

toimeen viivyttelemättä ja aapinen valmistui vuoden 1846 kuluessa, tosin Ståhlbergin itsensä mukaan aapisen teko oli ollut täynnä vastoinkäymisiä.³²²

Ståhlberg pysyi varsin uskollisena Ignatiuksen alkuperäiselle käsikirjoitukselle aapista tehdessään. Lähinnä Ståhlberg teki Uuteen Aapiskirjaan joitakin tärkeinä pitämiään lisäyksiä. Esimerkiksi kirjan alkuun on lisätty *neuvoja lasten luettajalle*, mitkä lienevät suoraan Ståhlbergin omia pedagogisia käsityksiä. Ståhlberg neuvoo opettajaa aloittamaan ensin ääntävistä puustaveista eli vokaaleista ja siirtymään sitten ääntyviin puustaveihin eli konsonantteihin. Ensimmäisenä tuli opetella tuntemaan suomalaiset puustavit, lukuun ottamatta d- ja g-kirjaimia. Huomattavaa on, että vasta sen jälkeen kun suomalaiset kirjaimet tunnustettiin ja osattiin ääntää, aloitettiin tavausharjoitukset.³²³ Aapista valmistellessaan Ståhlberg joutui esittämään oman kantansa ajoittain kiihkeänä vellovaan keskusteluun suomalaisten ja ulkomaalaisten kirjainten välisestä suhteesta. Ståhlbergin oma ratkaisu näkyy aapisessa ja hän esitteli näkemyksensä myös Kanawa-lehdessä vuonna 1846. Siinä hän muistutti, että suomen kielelle vieras kirjain ei välttämättä ollut suomalaiselle äänteellisesti vieras. Näin ollen vieraista kirjaimista ei ollut haittaa. B ja F olivat siitä ongelmallisia, ettei aidon suomalaisen kieli voinut näihin äänteisiin taipua (ne siis olivat myös äänteellisesti vieraita), mutta koska ne olivat mahdottomat lausua, ei Ståhlberg uskonut niistä olevan ongelmaakaan. Sen sijaan jo aiemmin mainitut D ja G olivat ongelmallisia siksi, että osassa suomen murteista ne olivat käytössä, osassa ne taas olivat vieraita.³²⁴

Näin ollen Ståhlbergin muokkaamassa Uudessa Aapiskirjassa esiteltiin kaikki kirjaimet. Koska Ståhlberg piti yhdestä pahimmista suomen kieltä uhkaavista rappion merkeistä sitä, että jotkut d-kirjainta osaamattomat muuttivat sen t-kirjaimeksi,³²⁵ antoi Ståhlberg aapisessa lausuntaa varten ohjeita. Jos siis d osoittautuisi mahdottomaksi lausua, tulisi se jättää pois, kuten savolaiset tekivät (esim. peto- peon, ei peton). Jos g-kirjain taas kuulostaisi itsepintaiseksi k-kirjaimelta, tulisi se korvata nge-äänteellä (äng-äänne). Kirjainluettelossa annettiin muistakin kirjaimista ääntämisohjeita, esimerkiksi vieras f-kirjain tuli lausua ”*melkein niin kuin w tai wh, vaikka jäykemmästi*”.³²⁶ Näitä ääntämisohjeita myös arvosteltiin Suomettaren muuten

³²² Carl Henrik Ståhlberg ja Elias Lönnrot 19.3.1847.

³²³ Uusi Aapiskirja 1847, s.2.

³²⁴ Kanawa 6.5.1846 no 17; Kanawa 20.5.1846 no 19.

³²⁵ Kanawa 20.5.1846 no 19.

³²⁶ Uusi Aapiskirja 1847, s2, 4.

ylistävässä arvostelussa täysin hyödyttömiksi yksinkertaisille maalaisopettajille.³²⁷ Kritiikki on kenties perusteltua, mutta toisaalta äänten lausumisen ohjaamista on varsin vaikea tehdä kirjallisesti ylipäänsä. Ståhlbergin lisäämät ohjeet antoivat kuitenkin opettajille jonkinlaisia suuntaviittoja siitä, miltä kirjaimen tulisi kuulostaa.

Ohjeeksi Ståhlberg antoi myös sen, ettei minkäänlaista ulkolukua aloitettaisi, ennen kuin lapsi olisi oppinut sisäluvun, sekä ymmärtänyt sydämessään Raamatun sanoman. Aapisen lukuharjoitukset nimittäin olivat Raamatun tekstejä. Samaten Ståhlberg ohjeisti opettajaa opettamaan lasta vähitellen ja houkuttelemalla, että lapsi ei kyllästyisi koko asiaan. Lopuksi Ståhlberg myös huomautti, että opettaja voisi opettaa lapselle jatkossa selitettävät lukemiseen liittyvät asiat siinä laajuudessa kuin näkisi tarpeelliseksi.³²⁸ On todennäköistä, että esimerkiksi ”vieraat” kirjaimet jätettiin usein käsittelemättä ja muutenkin monen rahvaan lapsen lukutaito jäi varsin pintapuoliseksi keskittyen, ohjeista huolimatta, ulkolukuun. Lukutaito oli kuitenkin rahvaalle vielä 1840-luvulla monin paikoin tarpeeton ylellisyshyödyke, mutta sen sijaan keskeisimmät uskon pääkohdat oli osattava. Usein ensimmäisenä opettajana toimi äiti, joka opetti lapselleen kirjaimia ja tavausta sekä sisälukua, sen jälkeen kinkereillä opeteltiin ulkoa katekismus, sitten evankeliumi- ja virsikirja. Tämän seurauksena yksilö saavutti yleensä välttävän sisälukutaidon ja kristinopin selitykset muistettiin ulkoa.³²⁹

Uuden Aapiskirjan lukuharjoitukset koostuivat keskeisemmistä Raamatun opetuksista. Suometar moitti tekstejä huonosti valituiksi, sillä ne olivat sen mielestä liian ankaria tekstinkohtia lapsille luettavaksi.³³⁰ Tekstit olivat pääasiallisesti peräisin Ignatiuksen Tarpeellisesta Lastenkirjasta, joskin Uudessa Aapiskirjassa lukuharjoituksia oli suuremmasta sivumäärästä johtuen paljon enemmän. Molemmista löytyi myös kymmenen käskyä, uskontunnustus, Isä meidän-rukous sekä muut keskeisimmät rukoukset.³³¹ Uuteen Aapiskirjaan oli lisäksi lisätty kertomus Jeesuksen Kristuksen maallisesta elämästä, mihin Ståhlberg on tiivistänyt koko kristillisen uskon sisällön aina Aatamista ja Eevasta alkaen. Oikeastaan ainoa asia, jossa Ståhlberg oli tyytynyt Lastenkirjaa suppeampaan esitykseen, on laskuoppi. Ståhlberg esitteli takakannessa suomalaiset ja latinalaiset numerot sekä neljä tärkeintä laskumerkkiä, mutta ei

³²⁷ Suometar 7.12.1847 no 49.

³²⁸ Uusi Aapiskirja 1847 s.3.

³²⁹ Tiimonen 2001, s.287.

³³⁰ Suometar 7.12.1847 no 49.

³³¹ Uusi Aapiskirja 1847; Tarpeellinen Lastenkirja 1840.

käsitelty asiaa sen enempää.³³² Ignatiuksen Lastenkirjassa sen sijaan oli numerot sekä kirjoitettuna että numeroina, lisäksi Ignatius oli liittänyt kirjaan ”*kertomus ja jakamus taulun*” sekä ohjeet sen käyttämiseksi.³³³ Tämä eroavaisuus selittyy sillä, että Ignatius teki Lastenkirjan, eräänlaisen yleisteoksen, missä piti olla kaikki, mitä rahvaan lapsen tuli tietää. Ståhlbergin tehtävänä taas oli tehdä pelkästään aapinen, laskuoppia käsittelevä oppikirja seuran toimesta suunnitelmissa myöhemmin.

Kaiken kaikkiaan Ståhlbergin Uusi Aapiskirja pohjautui varsin voimakkaasti Ignatiuksen aiemman työn pohjalle. Ståhlbergin pedagogiset lisäykset sekä kirjainten ääntämisohjeet kuitenkin kertovat jotakin Ståhlbergista opettajana. Hänen antamissaan ohjeissa pyrittiin ottamaan huomioon lapsi ja turvaamaan suotuisa kehitys. Ohjeet kertovatkin siitä, miten Ståhlbergin mielestä lapsia tuli opettaa. Sen sijaan sitä, pystyikö hän aina itse toteuttamaan ohjeita käytännössä, ei voi tämän perusteella tietää. Tämän lisäksi on huomattava, että ohjeet koskivat varsin pieniä, lukemaan opettelevia lapsia. Ståhlbergin käsitys opetusmetodeista kymnaasitasolla ovat jo voineet olla erilaiset.

Ståhlbergin toimet opettajana olivat moninaiset. Hän oli paitsi opettaja, myös johtaja ja koulun perustaja. Hän ei tyytynyt pelkästään opettamaan, vaan uutteruudellaan myös pystyi koulutoimien ohella edistämään sitä aatetta, mitä hän itse edusti ja tarjoamaan yhä useammille mahdollisuuden sivistykseen. Toisaalta hän Viipurin koulun rehtorin ominaisuudessa myös osallistui koulutuspoliittiseen keskusteluun ja pyrki estämään liiallista venäläistä vaikutusta kymnaasissa. Kuitenkin hänen mieltään painoi alati sovittamaton ristiriita intohimon ja työn välillä. Iän karttuessa koulutyö alkoi käydä Ståhlbergille liian raskaaksi kuten monille muillekin opettajille.³³⁴ Muuttaminen Pielavedelle kirkkoherraksi ei kuitenkaan päättänyt Ståhlbergin koulumiehen uraa, päinvastoin. Uudelle paikkakunnalle tultuaan hän havaitsi nopeasti, että työtä kansan sivistämiseksi riitti yllin kyllin. Oli luonnollista, että tuore kirkkoherra jatkoi samalla linjalla kuin Viipurissakin. Ståhlbergin panosta Pielaveden koulumaailmaan käsitellään Ståhlbergin muiden kirkkoherran toimien yhteydessä.

³³² Uusi Aapiskirja 1847, s.44-45, 46.

³³³ Tarpeellinen Lastenkirja 1840, s.26.

³³⁴ Wirilander 1974, s.257.

7. KIRKKOHERRA

7.1. Ståhlberg saapuu Pielavedelle kirkkoherraksi

Pielavedelle muuttaminen ei ollut Ståhlbergille mikään itsestään selvyys. Pielavesi tuntui Viipurin vilkkaaseen seuraelämään tottuneesta korpikylältä, mitä se tietysti monessa mielessä olikin. Ståhlbergilla oli myös suuri perhe huollettavanaan, jonka hyvinvoinnista hän tunsi vastuuta. Jo vuonna 1847 edesmenneen appensa paikkaa Nurmeksesta haettuaan Ståhlberg pohti Viipurista muuttamisen varjopuolia:

”Viipurissa minulla on varmat tulot ja virka, johon olen tottunut, josta on minulle enemmän iloa kuin mielipahaa ja joka sen lisäksi jättää minulle usean kuukauden vapaa-ajan vuodessa: Nurmeksessa tulot sen sijaan riippuvat monista seikoista: virantoimitus on sen laatuista, etten vielä tiedä, miten sen vastuullisesti pystyisin hoitamaan, ja pitää minut sidottuna koko vuoden. Sitä paitsi on myös arveluttavaa hautautua korpiseudulle, jossa lasten on vaikea saada sielun ja ruumiin hoitoa.”³³⁵

Samat epäilykset varmasti painoivat Ståhlbergin mieltä myös Pielavedelle muutettaessa ja todennäköisesti osaltaan aiheuttivat sen, että Ståhlberg lopulta saapui Pielavedelle vasta kolme vuotta valintansa jälkeen. Pielaveden kirkkoherran virassa toki oli myös selkeitä etuja. Pielaveden leimaaminen korpikyläksi ei kerro paikkakunnasta koko totuutta. Entistä emäpitäjä Iisalmea isännöi mahtava kirkkoherra, ja sen pappila oli tunnettu kulttuurikeskus.³³⁶ Myöskään Kuopioon ei ollut toivottoman pitkä matka. Kaiken lisäksi Pielaveden pitäjä oli laaja ja väkimäärältään runsas. Itse asiassa vuonna 1865 Pielavesi oli väkimäärältään Suomen kahdeksanneksi suurin paikkakunta 12 998 asukkaallaan.³³⁷ Mistään metropolista ei tietenkään voi puhua, koska ihmiset olivat levittäytyneet hyvin laajalle alueelle ja kirkonkylä oli lähinnä yksi kylä muiden joukossa. Siitä huolimatta väkimäärän paljous ei ollut mitenkään merkityksetön seikka kirkkoherralle, se nimittäin vaikutti suoraan hänen elantoonsa. Papit saivat osan palkastaan viljana, osan virkatalonsa tuottona ja osan ns. pikkusaatavina eli toimitusmaksuina. Asukasmäärä olisi toki ollut sitäkin merkittävämpi tekijä palkanmäärittäjänä, jos käytössä olisi ollut henkilövero

³³⁵ Ståhlberg Elias Lönnrotille 21.12.1847.

³³⁶ Klinge 2006, s. 11, 372.

³³⁷ Suomen virallinen tilasto 6 : Väestö 1-4 1865-74. Väkimäärä kasvoi runsaasti 1860-luvun alussa, mutta koska kyseessä oli yleinen trendi, voimme olettaa, että Pielavesi on ollut väestömäärältään samoilla sijaluvuilla jo Ståhlbergin saapuessa Pielavedelle edellisellä vuosikymmenellä.

maaomaisuuteen kohdistuvan manttaaliveron sijasta.³³⁸ Väkimäärä kuitenkin vaikutti kirkkoherrantuloihin näinkin ja kymmenyksiä sekä pienempiä toimitusmaksuja kertyi sitä enemmän, mitä enemmän seurakuntalaisia oli.

Pielaveden pappien palkkauksesta oli sovittu pitäjänkokouksessa 14.4.1845 ja senaatti oli vahvistanut sopimuksen päätöksellään saman vuoden lokakuussa. Sen mukaan veroa maksettiin viljana kutakin koko manttaalia kohden yksi tynnyri ja 20 kappaa. Kustakin lehmästä veroa maksettiin voina yksi naula³³⁹, kultakin savulta ruisleipä kaksi kertaa vuodessa sekä 13 naulaa painava palvattu lapa- tai reisikappale. Niin ikään kultakin savulta kirkkoherralle tuotiin, tilan koosta riippuen, tietty määrä puhdistettua lampaan villaa, häkilöityä hamppua ja pellavaa ja kalastusta harjoittavilta suolattua kalaa. Perintöveroa maksettiin talon koosta riippuen 1 lehmä tai rahassa 48-96 kopeekkaa, palkollisista ja lapsista 24 kopeekkaa. Pääsiäisraha, kastaminen, kirkottaminen, morsiusparin kuuluttaminen, vihkiminen ja hautaaminen suoritettiin pääsääntöisesti rahalla. Esimerkiksi vihkimisestä pari maksoi kirkkoherralle 12 kopeekkaa, yhden parin villasukkia ja yhden palttinaisen nenäliinan.³⁴⁰ Palkkaussopimuksen perusteella on helppo ymmärtää, että seurakunnan väkimäärä ei ollut papin toimeentulon kannalta mitenkään yhdentekevä asia. Jos Ståhlberg olisi hoitanut itse kaikki avioliittoon vihkimiset Pielavedellä vuosina 1861-1865, olisi hän saanut noina vuosina kaikkiaan 537 paria villasukkia. Pielavedellä oli kuitenkin myös kappalainen, joka oli jakamassa samoja tuloja. Kappalaisen huomattavasti vaatimattomammista palkoista oli sovittu erikseen samassa yhteydessä kuin sopimus kirkkoherran palkoista oli tehty.³⁴¹ Siitä, minkälainen työnjako kirkkoherralla ja kappalaisella oli, ei ole säilynyt tietoa. Kenties kiireinen ja ikääntyvä Ståhlberg jätti mielellään toimituksien pitämisen vähemmälle. Kappalaiselle tämä taas olisi merkinnyt mahdollisuutta kohentaa pieniä tulojaan.

Pielavedellä oli siis tarjota uudelle kirkkoherralleen selkeitä etuja. Aivan vakuuttunut Ståhlberg ei kuitenkaan ollut Pielavedelle muuttamisen järkevyydestä vielä silloinkaan kun hän oli jo lähtenyt Viipurista. Hänen Lönnrotille esittämässään kutsussa oli varsin pessimistinen sävy: ”...ja monen muun toivon seassa on sekin, että siellä vielä saan nähdä sinuaki, ja antakoon Jumala, että sinulla vasta pohjan perille tullessasi, olisi

³³⁸ Soikkanen 1991, s.226-227.

³³⁹ 1 naula =0,425 kiloa

³⁴⁰ Pielaveden pitäjänkokouksen pöytäkirjat (jatkossa PPP)13.4.1845, Teräksinen 1936, s.146-152.

³⁴¹ PPP 13.4.1845.

ilahuttavampi asia kuin se, että opettaa jäkälä-leipää tekemään.”³⁴² Ståhlbergin pessimismi osoittautui varsin aiheelliseksi, sillä jäkälä- ym. korvikeleivät tulivat vielä myöhemmin Ståhlbergille tutuksi. Tosin Ståhlbergkaan ei varmasti osannut ennustaa sellaista hätää, mitä hän Pielavedellä joutui kymmenen vuotta myöhemmin lievittämään. Nälkävuosista kuitenkin kerrotaan enemmän omassa yhteydessään.

Jos Ståhlbergia epäilytti Pielavedelle muutto, oli Ståhlbergin valinta kirkkoherraksikin ollut kaikkea muuta kuin itsestäänselvyys. Alkuperäisessä ehdokasasettelussa Ståhlberg oli kyllä asetettu ensimmäiselle ehdokassijalle, mutta syyskuussa 1855 toimitetussa kirkkoherranvaalissa hän jäi kolmannelle sijalle. Tästä huolimatta Ståhlberg selvästi ansioituneimpana hakijana nimitettiin kirkkoherraksi.³⁴³ Ståhlbergin valintaa edesauttoi hänen huomattava virkaikänsä. Hän nimittäin ehti viimeisten joukossa nauttia opettajiston erioikeudesta kaksinkertaisiin virkavuosiin. Vuoteen 1856 opettajien virkavuodet kerrottiin kahdella, mikä tarjosi huomattavan kilpailuedun virkoja hakiessa. Monet opettajat käyttivätkin tilaisuutta hyväkseen ja siirtyivät iän karttuessa leppoisempiin töihin pois raskaaksi koetusta koulumaailmasta.³⁴⁴ Toisaalta Ståhlbergin valinta oli siinä mielessä poikkeuksellinen, että papit valittiin yleensä oman hiippakunnan sisältä. Tässä mielessä Ståhlbergin siirtyminen Porvoon hiippakunnasta vuonna 1850 perustettuun Kuopion hiippakuntaan oli harvinainen tapaus.³⁴⁵

Ståhlbergin kanssa Pielavedelle keväällä 1858 muutti vaimo Sofie ja seitsemän lasta. Näistä nuorin, Aron Gustaf, oli syntynyt talvella Kuopiossa, missä perhe vietti talven Viipurista tultuaan.³⁴⁶ Kuopiossa Ståhlberg hoiti Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran asioita kauppiaiden kanssa ja tutustui Kuopion sivistyneistöön.³⁴⁷ Varmastikin hän seurusteli ainakin piispa Robert Valentin Frosteruksen kanssa, joka oli tuttu jo pohjalaisen osakunnan ajoilta. Miehillä on riittänyt ainakin muisteltavaa, Ståhlberg oli nimittäin kuraattorina yliviivannut Frosteruksen nimen osakunnan nimikirjasta.³⁴⁸

³⁴² Ståhlberg Elias Lönnrotille 12.10.1857.

³⁴³ Kuopio Tidning 5.1.1856 no 1; 28.10.1854 no 41; 15.9.1855 no 37; Räisänen 1981, s.326.

³⁴⁴ Wirilander 1974, s.257.

³⁴⁵ Wirilander 1974, s.297.

³⁴⁶ Pielavedellä perheeseen syntyi vielä neljä lasta.

³⁴⁷ VSKS 1.6.1858.

³⁴⁸ Tapahtumasarja sai alkunsa J.A. Gadolinin väitöstilaisuudesta 1832. Gadolin ei ollut pohjalaisten ylioppilaiden suosiossa ja he alkoivat repiä väitöskirjaa ja heitellä paperipalloja ympärilleen. Ensimmäisenä vastaväittäjänä ollut Frosterus sai paperipallosta päähänsä ja tokaisi tähän: ”Niin pohjalaisten tapaista!” Osakuntalaiset loukkaantuivat kovin kunniajäsenensä sanoista ja vaativat selitystä. Kun sitä ei kuulunut, marssi Ståhlbergin lähetystö pyytämään, että Frosterus pyyhki itse

Keväällä Ståhlbergin perhe saapui viimein Pielavedelle ja asettui asumaan Hiekkaniemellä sijaitsevaan kirkkoherran pappilaan. Ståhlbergin saapuminen paikkakunnalle oli tapaus. Erityisen mieleenpainuvana kansalle jäi mieleen Ståhlbergin virkaanasettaminen. Tapahtuman johdosta Pielavedellä oli useita pappeja, jotka olivat pukeutuneet tilaisuutta varten Kuopiosta tuotuihin kullan, punaisen ja hopean väreissä hohtaviin messuasuihin.³⁴⁹

Pielavedellä Ståhlbergit tulivat olennaiseksi osaksi pientä, mutta kuitenkin olemassa olevaa ruotsinkielistä säätyläistön piiriä. Ryhmä koostui etupäässä alemmasta säätyläistöstä ja siihen kuului sellaisiakin, joilla ei kaupungeissa olisi ollut asiaa parempiin piireihin. Tähän ryhmään kuuluivat ainakin nimismies Gustaf Magnus Jack perheineen, kappalaiset Christian Joachim Åkerman ja tämän seuraaja Pehr Gustaf Ferdinand Hornborg perheineen, entisen nimismies Stenfeldtin leski lapsineen, apulaisnimismies Studd perheineen, lukkari Johan Fredrik Landgren perheineen sekä entisen lukkari Ahlénin leski perheineen.³⁵⁰ Jackin perheen kanssa Ståhlbergit olivat erityisen läheisissä väleissä: kirkkoherra oli nimismiehen tyttären kummi ja samainen kummilapsi avioitui myöhemmin Ståhlbergin pojan kanssa. Myös yksi Ståhlbergien tyttäristä meni naimisiin Jackin pojan kanssa.³⁵¹ Ståhlbergin tullessa Pielavedelle suurin osa tästä säätyläisryhmästä asui vielä Kirkkosaarella, missä kirkonkylä sijaitsi. Ståhlbergin virkatalo oli kuitenkin mantereen puolella ja tulevien vuosikymmenien aikana hänen toimintansa ratkaisevasti vaikutti siihen, että koko kirkonkylä siirtyi mantereelle. Pielaveden säätyläisten lisäksi Ståhlberg lienee ollut tekemisissä lähipaikkakuntien sivistyneistön kanssa; mainita kannattaa ainakin Iisalmen pappilan isäntä, kirkkoherra Johan Lorentz Lagus, joka oli Ståhlbergille aiemmista yhteyksistä tuttu.³⁵² Kuopiossa puolestaan vaikutti piirilääkärinä Abraham Frosterus, jonka kanssa Ståhlberg oli aikoinaan aloittanut Oulun triviaalikoulun yhtä aikaa. Frosteruksen kanssa Ståhlberg oli tiiviisti tekemisissä erityisesti vuosina 1867-68 tyyfusedepidemian aikaan.³⁵³

nimensä nimikirjasta. Lähetystä ei kuitenkaan otettu vastaan ja niinpä osakunta päätyi pyyhkimään nimen muodollisesti matrikelista pois. Havu 1945, s. 100-102; Räsänen 1981, s.331.

³⁴⁹ Huugo Kaliman muistelmat, s.12.

³⁵⁰ Huugo Kaliman muistelmat, s.9-14.

³⁵¹ Pielaveden seurakunta: syntyneet; Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640-1917. Ståhlbergin ja Jackien perheiden kohtalot ovat kietoutuneet yhteen, mistä kertoo sekin, että molempien perheiden haudat ovat vierekkäin Pielaveden hautausmaalla.

³⁵² Lagus kuului myös Viipurin kymnaasin opettajakuntaan, tosin hän siirtyi Lammin kirkkoherraksi jo vuonna 1842. Klinge 2006, s.384-385.

³⁵³ Oulun triviaalikoulun oppilasmatrikkeli; Pielaveden kirkkoherran virkakirjeiden konseptikirja 1864-68.

7.2. Uskonnollinen elämä Pielavedellä

Kirkkoherran asema 1800-luvun puolivälin jälkeen oli monella tapaa murroksessa, mutta vielä Ståhlbergin kausi Pielaveden kirkkoherrana oli sellaisena aikana, jolloin laumansa paimen on hyvin kuvaava nimitys kirkkoherralle. Kirkkoherra oli valtiovallan edustaja kansaan päin ja vastaavasti kansan edustaja valtiovaltaan päin. Kun paikallisen hallinnon näyttämöksi tulivat pitäjänkokoukset, tuli papeista itseoikeutetusti niiden esimiehiä. Lisäksi papit olivat myös pitäjänsä vaivaishoitohallituksen johtotehtävissä. Sanottiinpa, että pappi oli ”*kahdelta kolmasosalta seurakunnan kunnallinen johtaja, kuudenosalta maanviljelijä ja tuskin kuudenosalta pappi*”³⁵⁴. Maallisten tehtävien hoitaminen saattoi joissakin tapauksissa myös heikentää papin hengellistä valtaa.³⁵⁵ Moninaiset hallintotehtävät häiritsivät pahoin varsinaisen pappisammatin harjoittamista. Ehkä siitä syystä Ståhlbergin toimia kirkkoherrana tarkasteltaessa varsinainen hengellinen työ jää hämärän peittoon. Tämä toki johtuu myös lähteitten luonteesta; esimerkiksi Ståhlbergin saarnoja ei ole säilynyt jälkipolville. Joitakin tietoja vallitsevista mielentiloista ja kirkkoherran työn uskonnollisesta luonteesta voimme kuitenkin löytää.

Millaisen lauman seurakunnan uusi paimen kohtasi? Ståhlbergin saapuminen Pielavedelle osui erikoiseen ajankohtaan. Vuonna 1858 taivasta nimittäin valaisi Donatin pyrstötähti. Monin paikoin, myös Pielavedellä ilmiö herätti pelkoa kansan keskuudessa. Huugo Kalima on muistelmissaan kertonut, kuinka lapset viettivät unettomia öitä komeetan takia, jonka uskottiin ennustavan sotia, julmuuksia ja maailmanloppua. Pielavedellä useitten ihmisten uskottiin sairastuneen pelkästä pelosta.³⁵⁶ Tällaiseen maaperään saapui Ståhlberg kylvämään uskon ja sivistyksen siemeniä. Jälkipolville ei ole säilynyt Ståhlbergin kannanottoja komeetasta, mutta perin pohjin sivistyneenä miehenä ja luonnontieteellisen Pro fauna et flora fennica -seuran jäsenenä hän tuskin on pyrkinyt lisäämään kansan taikauskoo.³⁵⁷ Tosin Ståhlberg ei pitänyt kukaan seurakuntalaisia erityisen taikauskoina, vaikka oli huolestunut yleisestä välinpitämättömyydestä kristillisyyttä kohtaan. Välinpitämättömyys puolestaan aiheutti hänen mukaansa siveellistä turmelusta, varkauksia, epärehellisyyttä ja ahneutta.³⁵⁸

³⁵⁴ Juva 1950, s.157.

³⁵⁵ Juva 1950, s.158.

³⁵⁶ Huugo Kaliman muistelmat, s.16.

³⁵⁷ Ståhlberg oli liittynyt seuraan 1826. Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640-1917.

³⁵⁸ Teräksinen 1936, s.119.

Seurakunnan käyttäytyminen herran huoneessakaan ei ollut kirkkoherran silmissä aivan moitteetonta. Pitäjänkokouksessa 9.12.1860 rahvaan tapoja kuvattiin seuraavanlaisesti:

”...kaiken Jumalan palveluksen aikana käydä jyskytetään ulos ja sisään, että Jumalan palveluksen aikana pidetään kirkon ovissa, kirkon portailta ja niiden ympärillä kovaa rähinää ja siinä erinomattain syyskesällä palkollisten pestuu aikana monenlaista kevytmielistä ilvettä harjoitetaan, että rinta-lapsia viedään ylös kuoriin eli sen seutuun, josta niitä on vaikea ulos saattaa kun ne itkullansa Jumalan palveluksen hälventävät, että omin jaloin juoksevien, vaan kuitenkin niin tuhoisien lapsien, ettei heillä voi olla Jumalan palveluksesta vähintäkään ylösrakennusta, annetaan Jumalan palveluksen aikana omassa vallassaan juoksennella kirkon kongeilla ja kuorissa, eriomattain alttarin ympärillä ja sinne tehdä hyvänsä pahansa, samalla aikaa kuin vähän vauraammat lapset pitävät kovaa meteliä kirkon kentällä, että vaimo-ihmiset kiipeilevät penkistä penkkiin, ynnä muuta, jota on häpiä mainitakki.”³⁵⁹

Kun pappien nuhteet eivät auttaneet, ryhtyi kirkkoraati koviin toimiin. Sakkojen uhalla kiellettiin turhanpäiväinen kirkon ovella ja portailta seisoskelu ja hälinä sekä alle kaksitoistavuotiaiden lasten vanhempien luota juoksentelemaan päästäminen. Lisäksi rintalasten kanssa tuli jäädä sellaiseen paikkaan, josta poistuminen oli helppoa ja seurakuntalaisia kehoitettiin saapumaan jumalanpalvelukseen ajallaan sekä välttämään turhaa edestakaisin kulkemista. Varmemmaksi vakuudeksi päätettiin, että muut ovet kuin pääovi pidettäisiin lukittuina.³⁶⁰ Ilmeisesti nämä toimet myös toivat kohennusta tilanteeseen.³⁶¹

Jumalanpalvelusten lisäksi papin tehtäviin kuului toki paljon muutakin. Ennen jumalanpalvelusta suoritettiin kirjaamisia ja kirkollisia toimituksia, kuten hautaan siunaamisia. Joskus jumalanpalveluksissa pidettiin katekismussaarnoja, joista pidettiin muutamalle kinkerikunnalle kerrallaan kuulustelu. Kesälauantaisin kirkossa kirjattiin rippivieraat etukäteen ja pidettiin samalla raamatunselityshetki, jossa luettiin ja sitten papin toimesta selitettiin jokin raamatun kohta. Pielavedellä oli 38, vuodesta 1864 40, kinkerikuntaa, joissa pidettiin kinkerit tammikuun lopusta huhtikuun puoliväliin

³⁵⁹ PPP 9.12.1860.

³⁶⁰ PPP 9.12.1860.

³⁶¹ Teräksinen 1936, s.115.

ulottuvana ajanjaksona. Papit saapuivat kinkeripaikalle edellisenä iltana, jolloin saapuvilla oleva väki kirjattiin. Varsinaisena kinkeripäivänä pappien tehtäviin kuului mm. raamatunselitykset, rukoukset, kuulustelut, lukemaan opettaminen eli luettaminen sekä ehtoollisen jakaminen. Rippikoulut puolestaan kestivät kaksi viikkoa. Syksyllä rippikoulussa olivat pojat ja keväällä tytöt. Pitäjässä toimivat myös lukkarinkoulut ja sunnuntaikoulut, mutta niissä opettaminen ei kuulunut pappien velvollisuuksiin.³⁶² Pielaveden kirkkoherra ja kappalainen jakoivat työtehtävät keskenään. Edellä mainitut kirkkovuotta rytmittävät tapahtumat ja tehtävät on hyvä pitää mielessä eräänlaisena viitekehyksenä, kun siirrymme tutkimaan, miten Ståhlberg jatkoi omaa sivistysprojektiaan uudessa, tällä kertaa kirkkoherran, roolissa Pielavedellä.

7.3. Lukutaidottomutta vastaan

”Tulin tänne onnettomaan aikaan. Täällä on 140 miestä ja kymmenkunta naista, jotka eivät osaa lainkaan lukea, ja monet niistä, jotka olivat osaavinaan, lukivat joka toisen sanan väärin. Tämä on nyt korjattu.”³⁶³

Kun tuntee Ståhlbergin kiinnostuksen suomen kieltä kohtaan ja vuosien ponnistelut lukutaidon kohentamiseksi Viipurissa, ei tuoreen kirkkoherran ripeä puuttuminen lukutaidottomuuteen yllätä. Ståhlbergille ensisijainen ase kurjuutta vastaan oli sivistys. Valistuksen perinnön mukaisesti Ståhlberg näki tärkeänä sivistyksen ja tiedon viemisen niille, joilta se puuttui, eli rahvaalle.³⁶⁴ Tätä ohjenuoraa hän käytti apunaan myös kirkkoherrana Pielavedellä. Kirkkoherran huomio kiinnittyi hänelle ennestään tuttuihin asioihin: suomen kieleen, lukutaitoon ja sivistykseen. Ensimmäiseksi Ståhlberg muutti pitäjänkokousten pöytäkirjakielen suomeksi vuoden 1859 alusta. Tosin Ståhlbergin edistyksellisyyttä tässä asiassa ei tule ylikorostaa: edellisenä vuonna annettu julistus velvoitti tähän sellaisissa seurakunnissa, joiden jumalanpalveluksissa käytettiin suomea.³⁶⁵ On kuitenkin selvää, että Ståhlbergille tällainen muutos oli mieluinen.

Pitäjäkokouksessa huhtikuussa 1859 kirkkoherra puuttui mieltään vaivaavaan seikkaan:

³⁶² Teräksinen 1936, s.112-118.

³⁶³ Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1875.

³⁶⁴ Iisalo 1988, s.112.

³⁶⁵ Räisänen 1981, s.330.

”Rippi- ja sunnuntaikouluja ja erinomattain lukukinkeriä pitäessä oli allenkirjoittanut Kirkkoherra havainnut, että Pielaveden seurakunnassa, erinomattain palkollisten mutta osittain myös talollisten seassa, valitettavasti löytyy satamäärin iästensä kahden- ja viidenkymmenen vuoden välillä olevia ripillä käymättömiä sekä miehenettä vaimonpuolia, jotka taikka eivät ole ollenkaan taikka hyvin vähän ovat lukutaitoa ja kristillisyyden oppia etsineet ja harjoittaneet ja joista vielä moni kokonansa pakanallisella elämällensä on seurakunnalle pahennukseksi ja rasiukseksi...”³⁶⁶

Lukutaidottomuus oli siis Pielavedellä laajalle levinnyt ongelma. Ongelma kosketti paitsi suoranaisesti lukutaitoa, myös kristillisyyttä. Tämä teki myös ongelmasta yhteisöllisen, kuten kirkkoherra puheessaan muistutti. Suoranaista Jumalan rangaistusta hän ei sentään kuulijoiden silmien eteen maalannut, muistuttipa vain siitä kaikesta harmista, mitä sosiaalisesti epäkelvot henkilöt yhteisössä aiheuttaisivat. Kuten Tauno Räisänen on kuvannut, Pielavesi oli Ståhlbergin sinne saapuessa ”syrjäinen, hengenviljelyltään raivaamaton ja kesannoitunut” pitäjä.³⁶⁷ Ehkäpä aiemman papiston keskuudessa lukutaidottomuutta ei ollut nähty kovin suurena ongelmana. Joka tapauksessa kansan saaminen vakuuttuneeksi lukutaidon merkityksestä ei ollut helppoa: osa seurakunnasta ei saapunut kinkereille tai sunnuntaikouluun ollenkaan ja kaiken huipuksi ei totellut kirkkoherran käskyä saapua lukkarinkouluun. Kun Ståhlberg laittoi kruunun palvelijat hakemaan nämä ”huolettomat ihmiset” lukkarinkouluun, jättivät nämä maksamatta hakemisesta määrättyä palkkiota, mistä nimismies Jack luonnollisesti valitti kirkkoherralle. Niinpä pitäjänkokous päätti, että lukkarinkouluun määrättyt maksaisivat opetuksesta viikolta 30 kopeekkaa (naiset 20 kopeekkaa) ja jos oppi ei vieläkään menisi perille, maksaisi viikko lukkarinkoulua seuraavana vuonna 60 kopeekkaa (naiset 40 kopeekkaa). Jos maksusta kieltäydyttäisiin, maksun suorittaisivat niskuroijan vanhemmat tai isäntä, joilla oli oikeus pidättää kyseinen maksu vuosipalkasta. Alle 15-vuotiaat, köyhät ja vaivaiset olivat vapautetut määrätystä maksuista.³⁶⁸ Ståhlbergin luoma kannustusjärjestelmä oli ilmeisesti toimiva, sillä seurakuntalaisten lukutaito parantui hänen aikanaan huomattavasti. August Teräksinen, Ståhlbergin poika, on arvellut, että Pielavedellä 1800-luvun lopussa käytetty sanonta ”vuodessa on kaksi kovaa päivää, rokkariihi ja kinkerit” juontaisi juurensa Ståhlbergin pitämiin lukukinkereihin.³⁶⁹

³⁶⁶ PPP 17.4.1859.

³⁶⁷ Räisänen 1981, s.331.

³⁶⁸ PPP 17.4.1859.

³⁶⁹ Teräksinen 1936, s.119. Rökkariihi tarkoittaa herneiden puimista.

Räisäsen laskelmien mukaan vuosina 1859-1868 laiskankoulun penkkejä kulutti kaikkiaan 178 henkilöä, josta valtaosa oli miehiä.³⁷⁰ Aina kuitenkin löytyi niitä, joita lukkarinkoulun opetus ei kiinnostanut ja tuolloin kirkkoherra pyysi nimismiestä toimittamaan karkulaiset takaisin koulunpenkille. August Teräksisen mukaan suurin karkaaminen tapahtui syksyllä -67, kymmenen päivää pahamaineisen hallayön jälkeen. Tuolloin koulunkäynnin katsoi turhaksi 28 oppilasta.³⁷¹ Ankarista otteista huolimatta Ståhlbergin halu auttaa oli kova. Hyvin tuohtuneena hän kirjoitti ”*allanimetyista nulikoista*” 21.9.1869 nimismies Jackille:

*”...osaksi heille on luvattu antaa vapaa ruoka kouluaikana Vaivaiskassan kustannuksella sekä vapaa opetus, siitä huolimatta ovat karanneet Lukkarinkoulusta, olen minä pakotettu anomaan, että Herra nimismies ...heidät noutaisi mainittuun kouluun...lisäksi saan ilmoittaa, että kohtuullinen palkkio turvattomien poikien noutamisesta suoritetaan allekirjoittaneen kautta.”*³⁷²

Ståhlberg käytti hyväkseen muutkin tilaisuudet, jolloin hänen oli mahdollista kohentaa seurakuntalaistensa lukutaitoa. Jos kuulutuksia hakemaan tulleen nuoren parin lukutaidosta ei ollut täyttä varmuutta, kirkkoherra ensin luetti heitä. Eräskin pariskunta sai kuulutukset ja pääsi naimisiin vasta sen jälkeen kun kirkkoherra oli antanut morsiamelle omantunnon asiaksi parantaa sulhasensa heikkoa lukutaitoa. Toisaalta Ståhlberg kutsui työhuoneeseensa myös pappilaan tulleet kerjäläiset, jossa tutki heidän lukutaitoaan ja antoi muutakin sielun ravintoa. Vasta tämän jälkeen heidät ohjattiin kyökin puolelle syömään.³⁷³ Tätä tapaa Ståhlberg lienee noudattanut ainakin 1850-luvun lopussa ja 1860-luvun alussa. On vaikea kuvitella, että hänellä olisi riittänyt aikaa ja intoa moiseen nälkävuosien aikana, jolloin valtavat kerjäläislaumat liikkuvat Pielavedellä.

Pelkkä lukutaidon parantuminen ei kuitenkaan riittänyt Ståhlbergille. Tätä taitoa oli myös pidettävä yllä ja kehitettävä. Kesäkuussa 1859 hän esitteli pitäjänkokouksessa seuraavassa kuussa aloittavan uuden sanomalehden, Kuopion Hiippakunnan Sanomien näytelehteä. Hänen mukaansa lehti sisälsi hyödyllisiä, mutta myös huvittavia

³⁷⁰ Räisänen 1981, s.381.

³⁷¹ Teräksinen 1936, s.117.

³⁷² Ståhlberg nimismies Jackille 21.9.1869; Teräksinen 1936, s.117. Suomennos Teräksisen.

³⁷³ Teräksinen 1936, s.118.

kirjoituksia niin lapsille kuin aikuisille. Ståhlberg kehotti isäntiä tilamaan lehteä niin paljon, että jokaisessa sunnuntaikoulussa olisi lehti luettavana.³⁷⁴ Lienee syytä huomauttaa, että sunnuntaikoulujen tehtävä tuolloin oli nimenomaan lukutaidon opettaminen. Vasta myöhemmin koululaitoksen kehittyessä sunnuntaikoulut muuttuivat ns. pyhäkouluiksi, joissa keskityttiin kristilliseen opetukseen. Luonnollisesti sunnuntaikoulujen opetus oli kuitenkin sisällöltään kristillistä. Sunnuntaikouluja Pielavedellä toimi 79 ja suurimmassa osassa kouluista oli varsinaisen opettajan lisäksi apuopettaja. Oppilaita kouluissa oli yhteensä noin 2700, tosin kaikki eivät käyneet koulua säännöllisesti. Kokeneena opettajana Ståhlberg piti tärkeänä opettajien pätevyyttä ja pyrki valitsemaan mahdollisimman hyvät opettajat kouluihin, mutta tällaisista oli Pielavedellä pulaa.³⁷⁵

Ståhlberg myös tilasi Pielavedelle uusia kirjoja Viipurista, esimerkiksi vuonna 1862 Pielavedelle tilattiin Raamatun historiaa käsitteleviä teoksia.³⁷⁶ Kirjojen lukemiseen hän halusi laumaansa rohkaista muutenkin. Niinpä Pielavedelle perustettiin lainakirjasto. Ensi kerran Ståhlberg otti asian esille vuonna 1862, jolloin hän ilmoitti lahjoittavansa osan vuosilta 1858-1860 kannettavista pääsiäisrahoista lainakirjaston perustamiseen. Myöhemmin päätettiin, että kuulutuksia hakevan pariskunnan oli maksettava lainakirjaston kassaan 20 penniä. Lisäksi kinkereillä kerättiin vapaaehtoisia lahjoituksia kirjaston hyväksi. Kirjaston esimieheksi tuli kirkkoherra.³⁷⁷ 1870-luvulla kirjasto sijaitsikin kirkkoherran pappilassa ja vanhin tytär Anna (Anni) Ståhlberg hoiti kirjastoa. 1880-luvulla kirjasto siirrettiin pappilasta uuteen Rannankylälle rakennettuun kansakouluun.³⁷⁸

Kirjaston lisäksi pappila toimi kansansivistyksen keskuksena muutenkin. Vähän aikaa siellä koulutettiin myös tyttöjä. Suomalaisen tyttökoulun nimi antaa ehkä hieman harhaanjohtavan kuvan siitä ”vaimoväen” koulusta, joka kirkkoherran pappilassa toimi. Koulusta ei ole jäänyt jälkipolville paljon tietoja ja todennäköisesti se olisi kokonaan painunut unohduksiin, ellei siitä puoli vahingossa olisi tullut valtion apua saava koulu vuonna 1868. Kuvernööri oli nimittäin myöntänyt 520 markkaa kotiteollisuuden edistämiseksi. Tarkoituksena oli ilmeisesti perustaa nuorille köyhille miehille jonkinlainen käsityökoulu, jossa nämä saisivat opiskelua ja työtä vastaan

³⁷⁴ PPP 26.6.1859.

³⁷⁵ Teräksinen 1936, s.118.

³⁷⁶ Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran postikirja 1861-1873.

³⁷⁷ PPP 5.1.1862; 11.9.1864; 15.4.1866.

³⁷⁸ Teräksinen 1936, s.155.

syödäkseen. Pitäjänkokous kuitenkin piti annettua summaa liian pienenä ja jatkuvien katovuosien ja meneillään olevan nälkäkatastrofin köyhdyttämä pitäjä ei katsonut kykenevänsä maksamaan osaa kustannuksista omasta kassastaan. Rahoja oltiin jo palauttamassa takaisin kuvernöörille, kun kirkkoherra sai ajatuksen.³⁷⁹

Kirkkoherra vastusti avustuksesta kieltäytymistä, mutta ei kyennyt kääntämään vaikeiden aikojen väsyttämien talonpoikien päitä. Onkin varsin ymmärrettävää, että kun kaikki voimavarat tuntuivat menevän nälkäisten ruokkimiseen ja sairaiden hoitamiseen, näkivät talonpojat kaiken muun rahan haaskauksena. Ståhlberg ei kuitenkaan halunnut jättää avustusta käyttämättä ja niinpä hän ehdotti, että kuvernööriltä anottaisiin lupaa käyttää rahat kirkkoherran pappilassa toimivan vaimoväen koululaitoksen hyväksi. Niillä rahoilla voitaisiin ottaa kouluun 10 köyhää vapaaoppilasta. Varmemmaksi vakuudeksi hän itse lupasi osallistua kustannuksiin.³⁸⁰

Näin tyttökoulusta tuli vuodeksi valtion apua nauttiva laitos. Juuri muuta siitä ei tiedetäkään. Kirkkoherran tyttäret (Anni, Eva, Selma ja kenties Jennykin) olivat opettajina, samoin kirkkoherran apulainen H. Pöyhönen, joka opetti ainakin uskontoa, kenties lukemista ja kirjoitustakin. Saatu avustuskin jo vaati, että tytöille oli opetettava myös käsitöitä, mikä olisi varmasti kuulunut opetusohjelmaan joka tapauksessa.³⁸¹ Pappilan mamselleilla oli koulussa vahva rooli. Selma Ståhlberg (sitemmin Jack) vastasi koulutarpeiden hankkimisesta. Ylimääräisenä oppilaana koulussa oli isosiskojen mukana Ståhlbergien nuorin tytär, 8-vuotias Matilda. Koulua pidettiin pappilan väentuvan ns. virkasalissa ja oppilaat asuivat päärakennuksen ullakolla. Vuonna 1869 tyttökoulua pidettiin noin neljä ja puoli kuukautta.³⁸²

Suomalaisen tyttökoulun vaiheet ovat hämärän peitossa, ilmeisesti se ei kuitenkaan toiminut kovin monena vuonna. Sen merkitystä ei tule kuitenkaan väheksyä. Se omalla tavallaan edelsi kansakoulua, joka oli kysymyksenä samaan aikaan ajankohtainen.³⁸³ Kansakouluasetus oli nimittäin annettu vuonna 1866. Tyttökoulun olemassaolo kertoo myös koko Ståhlbergin perheen asenteesta sivistykseen. Ståhlberg oli tartuttanut innostuneisuutensa kansan sivistämiseen lapsiinsa. Ei ole epäilystä siitä, että tyttökoulun perustamisen lähtöajatus on alun perin tullut Ståhlbergilta. Paitsi että hän

³⁷⁹ PPP 23.8.1868.

³⁸⁰ Teräksinen 1936, s.155.

³⁸¹ Teräksinen 1936, s.156.

³⁸² Teräksinen 1936, s.156.

³⁸³ Ks. PPP 12.9.1869.

arvosti tyttöjen koulun käyntiä, hän myös salli omien tytärtensä toimia omatoimisesti opettajina. Ståhlbergin näkemyksiä naisen asemasta voinee siis kutsua varsin edistyksellisiksi.³⁸⁴

Kansakoulun toimintaa Pielavedellä Ståhlberg ei ehtinyt nähdä. On ymmärrettävää, että nälkävuosien aikana kouluasian eteenpäin viemiseen ei riittänyt resursseja, eihän valtiontukemaa käsityökouluakaan saatu aikaiseksi. Yleensä ottaen maaseudun rahvas ei ollut erityisen innostunut perustamaan kansakouluja. Se tiesi lisää rasitteita ja toisaalta pelättiin sen kasvattavan työstä vieraantuneita puoliherroja.³⁸⁵ Tilanteen pikku hiljaa normalisoituessa nälkävuosien jälkeen asiasta alettiin keskustella, mutta valmistelu eteni hitaasti. Työlistalla ennen kansakoulua oli ainakin uuden kirkon rakentaminen, jonka toteuttamista olivat nälkävuodet ja erimielisyydet hidastaneet.³⁸⁶ Seurakunnalla oli monia muitakin ongelmia ja toisaalta Ståhlberg alkoi vanhentua, eikä hän nälkävuosien ponnisteluista väsyneenä jaksanut viedä asiaa eteenpäin. Vasta kun Ståhlberg jäi virkavapaalle ja hänen vävystään Adolf Mehtosesta tuli hänen sijaisensa, asia alkoi edistyä. Vuonna 1872 perustettiin kansakoulukomitea asiaa valmistelemaan.³⁸⁷ Emme voi tietää, kuinka paljon Ståhlberg vielä toimi taustavaikuttajana vävynsä kautta. Todennäköisesti Mehtonen, joka oli köyhistä oloista lähtöisin ja jo keskenkasvuisesta Ståhlbergien perhetuttu, oli saanut apeltaan jonkin verran vaikutteita. Joka tapauksessa kansakoulun perustaminen oli rationaalinen jatke sille lukutaidon kohentamiselle, mitä Ståhlberg Pielavedellä oli harjoittanut.

Lopulta kansakoulun kohtalo kietoutui Ståhlbergin jo kuoltua yhteen uuden kirkon rakentamisen kanssa ja sitä kautta välillisesti Ståhlberg vaikutti Rannankylän koulun syntytapaan hyvinkin merkittävästi. Tästä syystä on paikallaan lyhyesti kertoa myös kirkon rakentamiseen liittyneistä ongelmista. Ståhlberg oli pannut alulle heti Pielavedelle tultuaan uuden kirkon rakentamishankkeen. Hanke kuitenkin viivästyi sisäisten riitojen takia; Ståhlberg kannatti uuden kirkon rakentamista mantereelle, missä hänen oma pappilansakin oli. Osa kylistä puolestaan kannatti uuden kirkon rakentamista entiselle paikalleen Kirkkosaareen. 1860-luvun huonot vuodet hidastivat rakennusvarojen kokoon saamista. Kun vielä Ståhlberg halusi kivikirkon, mikä päätettiinkin rakentaa talonpoikien vastustuksesta huolimatta, kesti varsinaiseen

³⁸⁴ Suvun perimätietojen mukaan pappilan mamsellit opiskelivat ainakin ranskaa ja Eva opiskeli myös Ateneumissa.

³⁸⁵ Iisalo 1988, s.116.

³⁸⁶ Räisänen 1981, s.359, 364-365.

³⁸⁷ Teräksinen 1936, s.157; PPP 9.6.1872.

rakentamisvaiheeseen pääsy parikymmentä vuotta. Kun *puukirkon* rakennustyöt viimein aloitettiin kevättalvella 1877, ne sitten etenivätkin niin nopeasti, että kirkko vihittiin käyttöön 22.12.1878 ja marraskuussa kuolleesta kirkkoherra Ståhlbergista tuli ensimmäinen uuden kirkon hautausmaalle haudattu vainaja.³⁸⁸ Uuden kirkon valmistuttua tuli aika rakentaa kansakoulu. Asiaa valmisteltaessa huomattiin, että entinen kirkko Kirkkosaarella oli tyhjillään. Valmiit hirret tiesivät rakennuskustannusten laskua, joskin koulusta tuli lopulta niin iso, että kirkon hirsillä päästiin rakentamisessa vasta alkuun. Sitä ei kuitenkaan arvattu silloin, kun kirkon hirret päätettiin käyttää kansakoulun rakentamiseen. Tässä käytössä hirret palvelevat edelleen.³⁸⁹

Vuosikymmeniä kestäneessä kirkkotaistelussa oli kyse muustakin kuin pelkästä kirkon paikasta. Todellisuudessa väantöä käytiin kirkonkylän paikasta. Kirkon ollessa Kirkkosaarella myös kirkonkylä sijaitsi siellä. Kieltämättä rospuuttokaudet toivat ongelmia asiointiin ja myös mantereen puolella asuvan kirkkoherran kirkkomatkoihin. Toisaalta monelta kylältä vesitie Kirkkosaareen oli paljon lyhyempi kuin vesi- tai kenties maamatka mantereelle. Kun uusi kirkko lopulta rakennettiin mantereelle, seurasi uusi kansakoulukin sitä. Toiminnallaan Ståhlberg tuli siis vaihtaneeksi koko Pielaveden kirkonkylän sijainnin.

7.4. Näikävuodet

7.4.1. Kato

Vuosi 1867 aloitettiin Pielavedellä iloisissa merkeissä. Kuten säätyläistön tapoihin kuului, kokoonnuttiin kirkkoherran pappilaan kesteille uudenvuodenpäivänä.³⁹⁰ Uudenvuoden kestit oli yksi vuoden juhlavimmista tapahtumista, sillä ne päättyivät illallisiin. Lisäksi kesteillä nuoret tanssivat ja leikkivät ja sekakuoro lauloi.³⁹¹ Näin aloitettiin myös vuosi 1867 iloisesti arvaamatta, minkälainen vuosi olisi edessä.

Sadot olivat olleet huonoja aina vuodesta 1862 alkaen, jolloin viljan vei paha halla. Vaikka vastaavanlaisia katoja ei ollut seuraavina vuosina tullut, oli ruokaviljasta siitä

³⁸⁸ Räisänen 1981, s.359, 364-365. Lupa puukirkon rakentamiseen saatiin vuonna 1870 seurakunnan huonon taloudellisen tilanteen perusteella. Ks. Räisänen 1981, s.363.

³⁸⁹ Kokkonen 2006, s.72.

³⁹⁰ Huugo Kaliman muistelmat, s.14, 51.

³⁹¹ Huugo Kaliman muistelmat s. 14, 51.

huolimatta jatkuva puute.³⁹² Talvi 1867 ei aluksi vaikuttanut Pielavedellä erikoisen huolestuttavalta tai normaalista poikkeavalta, olkoonkin, että se oli hyvin kylmä ja runsasluminen. Kevät näytti alkavan pääsiäisenä, jolloin keli lämpeni ja alkoi vesisade. Lämpeneminen oli kuitenkin väliaikaista, sillä sää kylmeni uudelleen ja pakkaset muuttivat vesisateen jäljiltä olevat hanget koviksi. Pielaveden lukkarin pojan, Huugo Kaliman muistelmien mukaan hanki kannatti keskellä päivää rekiajeluja vielä toukokuun loppupuolella. Kalima on myös tallentanut muistiin kotimatkinsa Kuopiosta kesälomalle Pielavedelle yhdessä Ståhlbergin Heikku- ja nimismies Jackin Manne-pojan kanssa toukokuun 31. ja kesäkuun 1.päivänä. Pojat tulivat Kallaveden jäitä pitkin ja edelleen Tuovilanlahdesta Pielavedelle rekikyödyllä koko matkan. ”*Paljaskäsin emme tarenneet ja kinnaskäsin emme voineet illalla palloa heittää kuten toivoimme.*”,³⁹³ kuvasi Kalima kesäloman aloitustaan.³⁹⁴

Ilma alkoi lämmitä Pielaveden korkeudella vasta kesäkuun puolivälissä. Suuremmilta seliltä jäät lähtivät kesäkuun 21. ja 24. päivien välillä. Nopea lumien sulaminen toi mukanaan suuret tulvat. Näin ollen kylvyöt päästiin aloittamaan vasta juhannuksen jälkeen.³⁹⁵ Kun kesä lopulta tuli, se tulikin vauhdilla. Juhannus oli poikkeuksellisen lämmin ja Keski-Suomessakin päästiin yleisesti yli 30 asteen lukemiin. Vaikka ilma viileni kuun vaihteessa, pitivät uudestaan heinäkuussa alkaneet helteet toiveita sadon ehtimisestä yllä. Luonto nimittäin otti menetettyä aikaa vauhdilla kiinni. Heinäkuun puolivälissä sää kuitenkin muuttui viileämmäksi ja sateisemmaksi ja jatkui samanlaisena koko elokuun. Ståhlbergin Selma-tyttären myöhemmän muistelun mukaan kirkkoherra Ståhlberg aloitti hätävalmistelut heti, kun kato näytti ilmeiseltä. Selma Ståhlberg ei ole ajoittanut toimenpiteiden alkua sen tarkemmin, mutta todennäköisesti kirkkoherra ymmärsi viimeistään elokuussa, että sadon joutuminen olisi varsin epätodennäköistä ja mahdollista vain, mikäli syyskuu olisi erityisen lämmin. Hän kehotti jumalanpalveluksessa pitäjäläisiä keräämään runsaasti petäjänkuoria talven varalle ja ilmoitti lisäksi, että jokainen, joka toisi pappilaan hyvin valmistettuja petäjäjauhoja, saisi sijalle saman verran ruisjauhoja. Jauhoja tuli niin paljon, että lopulta pappilasta voitiin antaa vain puolet määrästä rukiina takaisin.³⁹⁶ Toiveita sadon joutumisesta ei kovin pitkään tarvinnutkaan pitää yllä; syyskuun alusta alkaen ympäri maata alkoi hallaöiden sarja, joka romutti toiveet keskinkertaisestakin

³⁹² Räisänen 1981, s.339.

³⁹³ Huugo Kaliman muistelmat s.60.

³⁹⁴ Huugo Kaliman muistelmat s.59-60.

³⁹⁵ Huugo Kaliman muistelmat s.60-61.

³⁹⁶ Turpeinen 1986, s. 99; Selma Jackin katovuosikertomus 1867-68 Pielaveden pappilasta 22.3.1919.

sadosta. Pielavedellä kaikista tuhoisin halla oli 3. ja 4. päivän välisenä yönä, jolloin viljat olivat vielä vihannat.³⁹⁷

7.4.2. Pappi pelastajana

1860-luvulla tilattoman väestön osuus maaseudun väestöstä oli jyrkässä kasvussa. Pohjois-Savossa kutakin talollista kohden oli noin neljä ja puoli työkäistä, tilatonta miestä. Alueella olikin enemmän irtainta väestöä ja torppareita kuin esimerkiksi Pohjois-Karjalassa tai Pohjanmaalla. Niin kauan kuin tilallisilla meni hyvin ja sadot olivat edes kohtuullisia, oli heillä vara palkata tilatonta väestöä työvoimaksi. 1860-luvulla kuitenkin oli ollut jo useita peräkkäisiä katovuosia ja merkkejä huononevista olosuhteista oli ollut Kari Pitkäsen mukaan nähtävillä jo aiemmin: elintarvikkeiden hinnat olivat nousseet, siirtolaisuus, työttömyys ja talollisten velkaisuus lisääntynyt. Kun katovuodet seurasivat toisiaan, alettiin velkoja periä pois kiireesti, kun jotain oli vielä saatavilla. Tämä johti siihen, että jos sato jonakin vuotena olikin hieman parempi, oli se pakko myydä velkojen takia. Tämä puolestaan painoi viljan ostohintaa alas. Seuraavana syksynä monet taas joutuivat ostamaan viljaa kalliilla selvitäkseen seuraavaan satoon asti. Vuoden 1867 kato siis tuli viimeisenä naulana monen arkkuun. Pahimmin kato koetteli pohjoisimpia, Oulun, Vaasan ja Kuopion läänejä. Pohjoisesta leipää ja työtä etsivä väestö alkoi vaeltaa kohti etelää. Kulkijoiden lukumäärästä ei ole tietoa, mutta väkeä oli liikkeellä kymmeniä tuhansia. Pohjoisesta suunnattiin kohti maan eteläosaa, rannikkopitäjiä, kaupunkeja, Venäjää, Ruotsia ja Norjaa. Kun muuton kohteena olleet alueet eivät mitenkään kyenneet auttamaan kaikkia kulkijoita, muuttui liikkuminen päämäärättömäksi vaeltamiseksi, tavoitteena saada hieman vatsantäytettä kustakin talosta. Paikkakunnat, joissa tiedettiin jaettavan viljaa, olivat näin ollen hyvin houkuttelevia.³⁹⁸

Pappien asema pitäjissä oli voimakas vielä 1860-luvulla. Vaikka kehitys johti kohti maallisen ja hengellisen vallan eriytymistä, olivat papit vielä monin paikoin pitäjänsä kiistattomia johtomiehiä. Usein papisto olisi ollut itse halukas luopumaan aikaa vievistä hallintotehtävistä, mutta kansa ei ollut valmis luovuttamaan pappia pelkästään hengellisten asioiden hoitoon. Toisaalta papistonkin keskuudessa levisi ajatus, että pappien piti kantaa vastuuta yhteiskunnasta ja sen vähäosaisista. Nälkävuosien mukanaan tuoma inhimillinen hätä siis velvoitti papit toimimaan niin hallinnolliselta

³⁹⁷ Turpeinen 1986, s. 100, Huugo Kaliman muistelmat s.61.

³⁹⁸ Pitkänen 1991, s.45-50, 73-75.

kuin hengelliseltäkin kannalta tarkasteltuna.³⁹⁹ Erityisesti maalaispitäjissä, kuten Pielavedelläkin papiston ja rahvaan välinen side oli läheinen ja luja. Selän kääntäminen inhimilliselle hädälle olisi ollut tästäkin syystä Ståhlbergille hyvin vaikeaa.

Ståhlbergkin toimi Pielaveden pitäjänkokouksen esimiehenä. Toimiminen kansan parhaaksi oli jo kauan ollut hänen sydäntään lähellä. Kun toiminnan pääpaino oli tähän mennessä ollut sivistyksen kohottamisessa, joutui Ståhlberg nyt kirjaimellisesti pelastamaan henkiä. Ståhlberg ryhtyikin välittömästi toimiin hädän lievittämiseksi. Pappilaan järjestettiin kaksi tupaa sairastuviksi, joissa hoidettiin kymmenittäin niin pielavetisiä kuin ulkopaikkakuntalaisiakin. Ståhlberg antoi määräyksen, että jokainen nälkää näkevä oli ruokittava. Pappilassa sai viipyä kaksi päivää kerrallaan, mutta monet joutuivat palaamaan uudestaan takaisin. Pappilassa leivottiin omista viljoista päivittäin leipää sairastuvissa oleville. Jokaiselle annettiin ”vankka annos” tavallista leipää ja sekaleipää. Pappilassa tarjottiin myös perunoita, lihaa ja suolakalaa mahdollisuuksien mukaan. Keittoruoka valmistettiin pappilan saunarakennuksen suuressa muuripadassa kaksi kertaa päivässä. Kun suolakala loppui, tarjottiin kalansuolavettä ja senkin loputtua keitettyä lihansuolavettä. Luonnollisesti pappilan viljavarat eivät olisi kestäneet kovin kauan tällaista laupeudentyötä, ellei koko pappilan väki aina kirkkoherran perhettä myöten olisi säännöstellyt viljaa ja syönyt koko vuoden jäkälä-, pettu-, ja tähkäleipää.⁴⁰⁰

Ståhlbergin toimintaa tarkastellessa on syytä muistaa, että pappi sai tuolloin osan palkastaan viljana ja virkatalonsa tuottona. Niinpä papin toimeentulo oli suuresti riippuvainen viljanmyynnistä. Nälkävuosilta on jäänyt muistiin useita tapauksia, joissa papisto käytti tilannetta hyväkseen ja keinotteli myymällä viljaa korkeaan hintaan. Ymmärrettävästi tämä synnytti kansan keskuudessa katkeruutta.⁴⁰¹ Ståhlberg kuitenkin paitsi ruokki sairaita myös jakoi viljaa ilmaiseksi köyhille: ”*Kellä on rahaa voipi saada ostaa jos ei muualta niin Kuopiosta, mutta kellä ei sitä ole, se ei saa mistään.*” kerrotaan Ståhlbergin sanoneen.⁴⁰² Ironista on, että vaikka Ståhlberg näin omistaan

³⁹⁹ Soikkanen 1991, s.224-227.

⁴⁰⁰ Hugo Kalilman muistelmat s.13; Selma Jackin katovuosikertomus 1867-68 Pielaveden pappilasta 22.3.1919.

⁴⁰¹ Soikkanen 1991, s.229-230.

⁴⁰² Hugo Kalilman muistelmat s.13. Keinottelu ei tullut Ståhlbergille yllätyksenä. Hän oli jo Krimin sodan aikana Pietarissa oleskellessaan seurannut vastenmielisyydellä pulan aiheuttamaa kiskontaa ja lähimmäisenrakkauden puutetta. Ks. Ståhlberg August Ahlqvistille 28.10.1855.

lievitti nälkäänäkevien hätää, näkyi ympärillä kurjuutta aina vain enemmän. Tieto ilmaisesta viljasta levisi nopeasti ja houkutteli pitäjään runsaasti ulkopaikkakuntalaisia. Liikkuvissa, huonokuntoisissa joukoissa puolestaan pesivät erilaiset kulkutaudit.

Nälkäisten ruokkiminen olikin vain yksi kirkkoherran monista raskaista velvollisuuksista tuona aikana. Koska paikkakunnalla ei ollut lääkäreitä tai apteekkia, oli sairaiden huolto pappilan väen harteilla. Ymmärrettävistä syistä kiireinen piirilääkäri Frosterus vain lähetti Ståhlbergille lääkkeitä ja ohjeita niiden käyttämiseen ja sairaiden hoitamiseen. Tyyfuksen, vetotaudin ja punataudin riehuessa pitäjässä, Ståhlberg jakoi lääkkeitä varastostaan niitä tarvitseville.⁴⁰³ Lääkkeiden tarpeesta kertoo jotakin se, että Ståhlberg pyysi vuoden 1868 aikana Frosterukselta lääkkeitä lisää kuukausittain, kesäkuussa jopa kaksi kertaa.⁴⁰⁴ Lisäksi hoitoa tarvitsivat tietysti myös pappilan sairastuvissa olevat. Paikkakuntalaiset toivat ulkopaikkakuntalaisia kerjäläisiä pappilaan hoidettaviksi, sillä vieraita ei haluttu omaan taloon kuolemaan.⁴⁰⁵ On selvää, että kulkutaudeista kärsivien hoitaja joutui myös itse tartunnalle alttiiksi. Vuosina 1867-68 Suomen pappeja kuolikin puolet normaalivuotiaa enemmän. Ståhlberg sairastui kesällä 1868 oltuaan ensin 14 vuorokautta ainoana pappina laajassa seurakunnassaan, kuten hän itse kirjoitti sairastuoltaan heinäkuussa. Kuolleisuus oli korkeimmillaan toukokuussa ja kesäkuussakin vielä suuri, joten Ståhlberg, joka oli tuolloin jo lähes 69-vuotias, oli joutunut kokemaan kovia. Kirje ei kuitenkaan kerro sitä, oliko kappalainen Hornborgikin sairastunut, eikä myöskään sitä, mitä tautia Ståhlberg sairasti.⁴⁰⁶

Ulkopaikkakuntalaisista kuolleista seurasi oma erityinen työnsä kirkkoherralle, sillä usein sattui, että vainajasta ei tiedetty varmuudella nimeä tai asuinpaikkaa. Niinpä vainajien henkilöllisyyden selvittäminen oli melkoista salapoliisityötä. Kirkkoherran virkakirjeiden konseptikirjasta näkyy selvästi, kuinka eri pitäjien kirkkoherrat yrittivät selvittää vainajien henkilöllisyyttä. Se oli tärkeää jo senkin vuoksi, että vainajan varsinaisen kotiseurakunnan kuului maksaa hautauskustannukset. Tosin Hannu Soikkasen mukaan ns. ruumisrahoja ei kuitenkaan peritty omaisilta nälkävuosien

⁴⁰³ Selma Jackin katovuosikertomus 1867-68 Pielaveden pappilasta 22.3.1919. Tyyfus on laaja käsite, joka käsittää erilaisia kuumetauteja. Useimmiten nimitystä käytetään lavantaudin yhteydessä, tyyfuksen muotoja ovat kuitenkin myös pilkkukuume ja toisintokuume. Ks. Turpeinen 1987, s.42.

⁴⁰⁴ Pielaveden kirkkoherran lähettämien virkakirjeiden konseptikirja 1864-68.

⁴⁰⁵ Selma Jackin katovuosikertomus 1867-68 Pielaveden pappilasta 22.3.1919

⁴⁰⁶ Carl Henrik Ståhlberg Helsingin saksalaisen seurakunnan pastori Anders Schröderille 14.7.1868.

aikana, jolloin maksut olisivat olleet monelle kohtuuttomat.⁴⁰⁷ Ilmeisesti ulkopaikkakuntalaisten vainajien hautaamisesta kuitenkin perittiin maksu kyseiseltä seurakunnalta. Esimerkiksi 25. lokakuuta tyyfukseen oli kuollut henkilö, joka oli sanonut kotipaikakseen Haapajärven Kunsan kylän, mutta vainajan nimestä ei ollut tietoa. Ståhlberg kirjoitti marraskuussa Haapajärven kirkkoherralle ottaakseen selville, olisiko mainitusta kylästä joku voinut olla Pielavedellä.⁴⁰⁸ Tällaisia kirjeitä Ståhlberg joutui lähettämään usein, sillä Pielavedellä oli paljon ilmaisen viljan houkuttelemia kulkijoita, jotka olivat matkalla läheisille Nereroon ja Ahkiolahden kanavien rakennustyömaille. Nämä työmaat eivät olleet varsinaisia hätäaputyömaita, vaikkakin työt oli ajoitettu niin, että niistä olisi apua hätää kärsiville. Kanavia tekemään hyväksyttiin vain miehiä, mutta osa saapui perheensä kanssa, mikä lisäsi väen määrää. Vaikka työt toivat helpotusta monelle, pidettiin 80 pennin päiväpalkkaa perheelliselle miehelle riittämättömänä. Pielaveden ilmaisen viljan houkuttelevuus ei siis laskenut työmiesten mielessä töihin pääsemisen jälkeenkään.⁴⁰⁹

Oman taakkansa papille toivat vainajien siunaamiset. Tauno Räisänen tekemän taulukon mukaan nälkään tai siihen liittyvään sairauteen kuolleiden määrä oli suurin toukokuussa 1868, jolloin heitä oli 247, myös huhtikuussa luku ylitti 200. Yli sata nälkään tai tauteihin kuollutta oli kaikkiaan viitenä kuukautena. Samat kuukaudet olivat kaikista pahimpia myös maanlaajuisesti.⁴¹⁰ Eniten Pielavedellä tappoi lavantauti, kaikkiaan 760 henkilöä koko vuonna 1868.⁴¹¹ Muistitiedon mukaan Kirkkosaaren rannalta hautausmaan portille (n. 300 metrin matka) saakka oli molemmin puolin tietä arkkurivi, arkut toisissaan kiinni vierä viereltä. Omaiset kilpailivat aamuisin siitä, kuinka lähelle porttia arkku saataisiin. Kaksi haudankaivajaa kaivoi hautoja arjet ja pyhät, joskus yötkin, mutta silti haudat eivät tahtoneet riittää. Tapana oli, että hautaan siunaaminen tapahtui ennen jumalanpalvelusta, joten saattoi sattua niin, että jumalanpalvelus päästiin aloittamaan vasta kolmelta iltapäivällä.⁴¹² Soikkasen mukaan kansa edellytti pappien toimivan nälkävuosina asiaankuuluvasti ja juhlallisesti. Vaikka vainajia oli paljon ja papit väsyneitä, haluttiin jokaiselle kuitenkin taata arvokas hautaansiunaaminen.⁴¹³ Kaiken kaikkiaan Kirkkosaaren hautausmaalle haudattiin

⁴⁰⁷ Soikkanen 1991, s.226.

⁴⁰⁸ Carl Henrik Ståhlberg Haapajärven kirkkoherralle 11.11.1868.

⁴⁰⁹ Häkkinen 1991, s.134-135.

⁴¹⁰ Pitkänen 1991, s.62.

⁴¹¹ Räisänen 1981, s.391; Carl Henrik Ståhlberg Abraham Frosterukselle 27.10.1868. Ståhlberg käyttää sanaa ”Tyfusfebern”, jonka Räisänen on tulkinnut lavantaudiksi. Ks. viite 403.

⁴¹² Simonsuuri 1951, s.188-189; Soikkanen 1991, s. 235; Hugo Kaliman muistelmat, s.61.

⁴¹³ Soikkanen 1991, s.236.

parituhatta nälkävuosien uhria. Joukkohautojen painaumat näkyvät siellä yhä tänä päivänä.

7.4.3. Kansan ja valtion edusmies

Vaikka viljaa oli varastoitu pappilan aittoihin ja pitäjänmakasiiniin, alkoi se kuitenkin loppua. Ståhlbergin oli käytettävä hyväksi suhteitaan viljan saamiseksi. Tämä ei suinkaan ollut hänelle uusi tilanne, vaan 1860-luvun jatkuvat kadot olivat pitäneet kirkkoherran kiireisenä jo vuosia.⁴¹⁴ Jo Pielavedelle tullessaan hän oli kiinnittänyt köyhäinhoitohallituksen puheenjohtajana runsaasti huomiota köyhäinhoidon tilan parantamiseen. Koska pitäjänmakasiini ja köyhäinkassa olivat joutuneet vaikeuksiin yhä lisääntyvän köyhyiden vuoksi, oli Ståhlberg ajanut pitäjänkokouksessa läpi vaivaisruotujen määrän lisäämisen ja vaivaisrahojen korottamisen. Eniten maksujen kohotusta vastusti, ehkä hieman ironisesti, tilaton väestö, mikä suututti Ståhlbergia.⁴¹⁵ Hieman aiemmin pitäjänmakasiiniin oli perustettu hätäapujyvästö, johon kerättiin kaikilta viljaa varallisuusluokan mukaan. Myös kuvernööri myönsi Kuopion kruununmakasiinista viljalainoja, joiden takaisinmaksua jouduttiin kuitenkin osittain lykkäämään, sillä tilanne muuttui yhä huonommaksi koko 1860-luvun ajan katojen seurauksena. 1862 Pielavettä kohtasi paha kato, jonka vuoksi Ståhlberg matkusti henkilökohtaisesti Kuopioon tapaamaan kuvernööriä. Kuvernöörin myöntämällä lainalla ostettiin viljaa Pietarista.⁴¹⁶

Samana vuonna perustettiin myös Pielavedelle hätäapukomitea, jonka rahastonhoitaja Ståhlbergista tuli. Tässä tehtävässä hän toimi myös vuonna 1867, mikä Räisäsen mukaan oli onni, sillä monet papit näännyttivät nälkävuosina itsensä lopullisesti ollessaan hätäapukomiteoiden puheenjohtajia.⁴¹⁷ Rahastonhoitajankin tehtävässä oli Ståhlbergille toki tarpeeksi työtä, sillä jatkuvien katojen vuoksi jouduttiin koko ajan ottamaan lisää lainaa. Näitä lainoja Ståhlberg järjesteli myös osittain omien vanhojen suhteidensa ja arvovaltansa avulla. Viljaa ja jauhoja ostettiin köyhille jaettavaksi mm. Ståhlbergin Viipurin ystävien rehtori Ahrenbergin ja pastori Stegerin lähettämällä varoilla.⁴¹⁸ Lainoja otettiin Kuopion kauppiailta sekä Viipurista Hackmanin kauppahuoneelta. Lainat olivat kaataa koko seurakunnan talouden, kunnes vuosina 1867-68 tilanne muuttui niin katastrofaaliseksi, että lainojen lyhentämiseen ei ollut

⁴¹⁴ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1875.

⁴¹⁵ PPP 17.7.1859; Räisänen 1981, s.337.

⁴¹⁶ Räisänen 1981, s.337-339.

⁴¹⁷ PPP 24.10.1862; Räisänen 1981, s.333.

⁴¹⁸ Carl Henrik Ståhlberg kruununvouti V. Norringille 9.6.1868.

mitään mahdollisuutta. Hackmannin kauppahuonekin, joka vielä aiemmin ei ollut suostunut Ståhlbergin vetoomuksesta huolimatta lykkäämään lainan takaisin perimistä, lähetti lahjoituksena Pielavedelle ja Kiuruvedelle 4000 mk talvella 1868.⁴¹⁹ Myös Helsingin saksalaisesta seurakunnasta lähetettiin apua Pielavedelle.⁴²⁰ Pielaveden tilanne ei toki ollut ainutlaatuinen: useat seurakunnat ja pitäjänmakasiinit olivat velkaantuneet 1860-luvulla Pielaveden tavoin, erityisesti juuri Itä- ja Pohjois-Suomessa.⁴²¹ Hätäapukomiteassa jäsenenä ollut A. Salmela on Ståhlbergin muistikirjoituksessa muistellut, kuinka käytännön johtotoimetkin jäivät pitkälti Ståhlbergin vastuulle, lisäksi hän laski tilejä öisin ja oli jakamassa henkilökohtaisesti hätäapukomitean viljaa ruotukunnille.⁴²²

Ståhlberg itse on muistellut 1860-luvun vaikeita aikoja ja omaa osuuttaan rahastonhoitajana seuraavasti:

”Mutta sitten 1855 tai 1856 tuli kato, joka sitten toistui melkein samanlaisena aina vuoteen 1870, joten seurakunta velkaantui Kruunulle suunnattomia summia, ja tänä onnettoman aikana minun piti kirjoittaa pitäjänkokouksen pöytäkirjoja ja muistioita kuvernöörille niin taajaan, että pitäjänkokous- ja köyhäinhoitopöytäkirjoja on neljä kertaa niin paljon kuin seurakunnan perustamisesta 1673 minun aikaani.”⁴²³

Tiettävästi Ståhlberg ei itse suoraan vedonnut vanhalle tuttuunsa, senaattori J.V. Snellmaniin. Sen sijaan heidän yhteinen ystävänsä, Kuopion läänin kuvernööri Johan August von Essen kirjoitti 13.9.1867, vieläpä Pielaveden pappilasta käsin:

”Tilannetta on kaihtelematta katsottava avoimin silmin, ja tämä näky on kyllä hirmuinen... Tiloillaan asuvan väestön keskuudessa ilmenee jo nyt puutetta leipäviljasta, ja monet tilallisetkin ovat jo kesällä pysytelleet hengissä pettuleivän avulla; mitenkähän he mahtanevat elättää itsensä seuraavat 12 kuukautta...tilattoman

⁴¹⁹ Räsänen 1981, s.341-342. Saksalainen kauppias Hackman kuului Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan.

⁴²⁰ Carl Henrik Ståhlberg Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra Schröderille 24.8.1868. Ståhlbergin suvussa on myös kerrottu tarinaa, jonka mukaan Ståhlbergilla olisi ollut suhteita Englantiin ja sieltä olisi eräs lordi lähettänyt Pielavedelle ruokaa.

⁴²¹ Ikonen 1991, s.85.

⁴²² Savo 28.11.1879 No 70. A. Salmela oli Kaarlo Teräsvuoren mukaan talollinen Antti Keränen Pielavedeltä. Teräsvuori 1913, s.22.

⁴²³ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 25.5.1875.

*väestön kohtalon ajattelemisen kauhistuttaa; eihän kukaan voi olla näkemättä sitä, että tämän väestön suuria joukkoja uhkaa nälkäkuolema, ellei apua tule.*⁴²⁴

Kovin paljon apua ei valtiolta ollut kuitenkaan tulossa. Kadon laajuus ja totaalisuus oli yllättänyt valtion pahemman kerran ja viljaa ryhdyttiin ostamaan ulkomailta vasta siinä vaiheessa kun katastrofi oli jo käsillä. Toisaalta maassa oli ollut käytännössä hätätila jo aiempienkin katojen seurauksena, apua oli jaettu koko vuosikymmenen ajan ja talollisten velat valtiolle olivat kasvaneet ja rästiintyneet. Näin ollen valtion tilanne oli tukala jo valmiiksi. Lisäksi talouspolitiikan vallitsevana trendinä oli pyrkimys saada maatalous tulemaan toimeen omillaan, mitä vastaan jatkuvat avustukset luonnollisesti sotivat.⁴²⁵ Kuten Raimo Savolainen on huomauttanut, vallitsevassa taloudellisessa tilanteessa viljaa ei haluttu ostaa ulkomailta niin kauan kuin toiveet onnistuneesta sadosta vielä elivät. Tällöin viljaa olisi ostettu kalliilla turhaan. Vasta kun kato oli väistämätön tosiasia, viljan ostohankkeeseen ryhdyttiin.⁴²⁶

Niinpä toimet olivat paremminkin hätää lievittäviä kuin sitä poistavia. Valistukseen kiinnitettiin huomiota: kansan velvollisuutta käyttää korvaavia ruoka-aineita korostettiin ja erilaisia hätäravintoaineiden valmistus- ja käyttöohjeita jaettiin niin kirjallisesti kuin suullisestikin.⁴²⁷ Kuten aiemmin on tullut jo ilmi, Ahkiolahden ja Nerkoon kanavatöitä jatkettiin kuvernööri von Essenin pyynnöstä. Suurin osa avusta annettiin ylipäänsäkin palkkana työsuorituksia vastaan. Vastikkeeksi tehtiin esimerkiksi käsitöitä, joita voitiin myydä ulkomaille. Näin osa viljan ostoon menneistä rahoista saatiin takaisin. Ståhlberg mm. kehrytti pappilassa pellavia ja hamppua ja teetti lapiota.⁴²⁸ Kuvernööri myönsi elokuussa 1868 Pielavedelle 520 mk kotiteollisuuden edistämiseksi. Tarkoituksena oli, että rahoilla perustettaisiin köyhille miehille veistokoulu. Pitäjänkokous katsoi kuitenkin, ettei kyseisellä summalla saisi työhuonetta ja tarvittavia työkaluja ja ylläpitoa oppilaille. Sen sijaan rahat päätettiin käyttää vaimoväen koululaitoksen hyväksi.⁴²⁹

Kaiken kaikkiaan 1860-luku oli Ståhlbergille kovaa aikaa. Voi vain kuvitella sitä väsymyksen määrää, kun hän ilmoitti Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra

⁴²⁴ Johan August von Essen J.V. Snellmanille 13.9.1867.

⁴²⁵ Pitkänen 1991, s.63-66.

⁴²⁶ Savolainen 1989, s.35.

⁴²⁷ Johan August von Essen J.V. Snellmanille 13.9.1867; Pitkänen 1991, s.67; Häkkinen 1991, s.102.

⁴²⁸ Selma Jackin katovuosikertomus 1867-68 Pielaveden pappilasta 22.3.1919.

⁴²⁹ PPP 5.5.1868.

Schröderille lakonisesti: ”*Kampen mot hungersnödan är förbi.*”⁴³⁰ Kaiken käytännön työn lisäksi kansa odotti papeilta jonkinlaista selitystä tapahtumista, ja toivoa paremmasta tulevasta. Osa papistosta näki hädän synninpalkkana ja kehotti kansaa parannukseen. Valitettavasti Ståhlbergin saarnoja ei ole säästynyt, joten emme tiedä, miten hän koettelemukset näki ja selitti. Varmasti Ståhlberg ainakin yritti saarnoissaan säilyttää yhteiskunnallisen järjestyksen ja rauhan sekä kehotti parempiosaisia auttamaan nälkäänäkeviä.⁴³¹

Nälkävuosien loppusaldo oli karu. Vuosina 1866-68 Pielaveden väkimäärä laski yhteensä 1042 henkilöllä. Ainoastaan vuonna 1867 syntyneitä oli enemmän kun kuolleita, seitsemän kappaletta. Vuosina 1866 ja -67 kuolleita oli yli neljäsataa vuodessa, mutta todenteolla nälkä ja sairaudet vaativat veronsa vuonna 1868, jolloin kuolleita oli peräti 1252 kappaletta.⁴³² Kaiken kaikkiaan vuosina 1861-68 väkimäärä laski kuitenkin vain 80 hengellä. Kuoleman vuosia edelsi vuosikymmenen alussa voimakas väestönkasvu, joka siis katosi jäljettömiin nälkävuosina.⁴³³ Väkimäärä kuitenkin kääntyi voimakkaaseen kasvuun heti vuonna 1869, jolloin lisäystä väkimäärään tuli 247 henkilöllä.⁴³⁴ Raskaista ajoista huolimatta kansa näyttää päässeen jaloilleen nopeasti. Toisin oli heidän kirkkoherransa laita. Kevättalvella 1870 hän sai syksyyn saakka virkavapaata kivulloisuuden tähden.⁴³⁵ Ståhlberg oli antanut kaikkensa kirkkoherrana, mutta jatkoi kuitenkin vuoteen 1871, 72-vuotiaaksi saakka, kunnes jäi virkavapaalle.⁴³⁶ Hänen terveytensä ei ollut erityisen vahva ehkä koskaan ja sen viimeisetkin rippeet hän kulutti laumaansa pelastaessaan. Luovuttuaan kirkkoherran toimista hän kovan sairauden seurauksena menetti muistinsa ja myöhemmin myös puhekykynsä.⁴³⁷

8. NÄKYMÄTÖN?

Näin päättyy ihmiselämän mittainen matkan 1800-lukua. Tuo vuosisadan aikana tapahtui suuria mullistuksia maamme historiassa. Vuosisadan alussa tapahtunut siirtyminen Venäjän vallan alle sai yhdessä eurooppalaisten virtausten kanssa aikaan

⁴³⁰ Suom. *Taistelu nälänhätää vastaan on ohi*. Carl Henrik Ståhlberg A. Schröderille 24.8.1868.

⁴³¹ Soikkanen 1991, s.230-231.

⁴³² Luvuista puuttuvat Pielavedellä kuolleet ulkopaikkakuntalaiset.

⁴³³ Suomen virallinen tilasto 6 Väestö: Vihityt, syntyneet, kuolleet v.1861-1868.

⁴³⁴ Suomen virallinen tilasto 6 Väestö: Vihityt, elävänä syntyneet, kuolleet v.1869-1973.

⁴³⁵ Uusi Suometar 24.3.1870 No 24.

⁴³⁶ Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852.

⁴³⁷ Selma Jackin katovuosikertomus 1867-68 Pielaveden pappilasta 22.3.1919; Huugo Kaliman muistelmat, s.13.

sen, että säätyläistön huomio kiinnittyi yhä enemmän suomen kieleen ja kansaan. Ståhlberg tempautui uusien aatteiden virtaan mukaan jo Turun akatemiaan tullessaan 1819. Meneillään oli suomalaisessa yliopistomaailmassa murroksen kausi, kun toisaalta valistuksen perintö oli jäämässä taka-alalle tehden tilaa schellingiläiselle romantiikalle. Romantiikka yhdistettynä nationalismiin ja kyseisenä aikana Turussa kiihkeänä velloneeseen kielikysymykseen puolestaan herätti mielenkiinnon suomea kohtaan.⁴³⁸ Ajatus jäi kytemään monen nuoren ja vähän vanhemmankin miehen mieleen, ja yhteisissä illanvietoissa alettiin yhä enemmän pohtia mahdollisuuksia nostaa suomen kieli sivistyskieleksi.⁴³⁹ Sivistyneistö oli näin alkanut rakentaa omaa kulttuuri-identiteettiään erotukseksi entisestä ruotsalaisesta ja uhkaavasta venäläisestä identiteetistä. Turun viimeisinä ja Helsingin ensimmäisinä yliopistovuosina valettiin merkittävä perusta tulevien pappien, opettajien ja virkamiesten mieliin, jotka levisivät ympäri Suomea ja toteuttivat ihanteitaan kukin voimiensa ja halunsa mukaisesti. Tästä kehityskulusta Matti Klinge on käyttänyt nimeä modernin projekti. On totta, että ajan aatteilla oli kansallishengestä huolimatta eurooppalainen perusta. Niin ikään suomenmielisyys lähti liikkeelle keskuksista, eritoten Helsingistä ja levittäytyi sieltä ensin pienempiin kaupunkeihin ja niistä yhä syvemmälle periferiaan, kohti korpikyliä.

Aivan ensimmäiseksi huomio kiinnittyi suomen kieleen. Sillä oli huono maine: säätyläistö ei sitä osannut, eikä kielen katsottu soveltuvan tieteelliseen tai virkakäyttöön. Ensimmäinen tehtävä olikin kohentaa suomen kielen asemaa niin, että sen asema voitaisiin standardisoida ja käyttö yleistyisi.⁴⁴⁰ Tätä varten perustettiin Suomalainen Kirjallisuuden Seura, jonka perustajajäsen Ståhlberg oli. Ståhlbergin huomio kiinnittyikin aluksi nimenomaan kielen kehittämiseen. On vaikea sanoa, kuinka paljon häntä ylipäänsä kiinnosti tuossa vaiheessa kansa. Todennäköisesti Ståhlberg näki kielen kehittymisen olevan edellytys myös suomenkielisen rahvaan aseman kohentumiselle. Ståhlbergin kiinnostus kielenkehittämiseen heijastui myös hänen urasuunnitelmiinsa: hän tavoitteli akateemista uraa, jolloin hän olisi voinut keskittyä kielen kehittämiseen kokopäiväisesti. Näin ei kuitenkaan tapahtunut ja Ståhlberg päätti muuttaa kalliista Helsingistä pois.

Viipuriin sopeutumista edisti etenevä ura opettajana, perheen perustaminen ja ennen kaikkea mukaansa tempaava suomalaismielinen ilmapiiri, mikä vaikutti useissa eri

⁴³⁸ Lämsä 2001, s.39-40; Klinge 1989a, s.79-80.

⁴³⁹ Sulkunen 2004, s.11.

⁴⁴⁰ Sulkunen 2004, s.17.

kansanosissa, mutta erityisen voimakkaana kymnaasin opettajakunnassa. Viipurin Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa Ståhlbergista tuli itseoikeutettu johtohahmo. Tästä huolimatta nimenomaan hän joutui sopeutumaan vallitsevaan kulttuuriin, sillä Viipurissa toimittiin aivan eri ympäristössä kuin Helsingissä. Viipurissa suomen kielen asemaa ei tarvinnut kohottaa sivistyneistön keskuudessa, sen sijaan vuonna 1812 hallinnollisesti Suomen yhteyteen palautetun Vanhan Suomen kansan asema oli surkea. Viipurin seurassa talonpojat ja ylipäänsä kouluttamattomat henkilöt olivat tasavertaisemmin mukana päätöksenteossa kuin Helsingin sisarseurassa. Usein Ståhlbergin näkemykset erosivat voimakkaasti heidän näkökulmastaan, sillä tieteellisyys ei karjalaisten silmissä ollut prioriteettilistalla ensimmäisenä. Vaikuttaa siltä, että Viipurin vuodet muodostuivat hyvin tärkeäksi Ståhlbergin maailmankuvan ja suomenmielisyyden kannalta. Ståhlbergin suomiprojekti sai Viipurissa uusia sävyjä ja lisää syvyyttä. Kansa oli ollut Ståhlbergille vielä Helsingin vuosina enemmänkin kansanperinnevarasto ja tutkimuskohde. Viipurissa suomen kielen asema oli jo valmiiksi vahva, joten hänen oli siirryttävä kieliprojektista seuraavalle asteelle. Hän oppi tekemään töitä suoraan kansan hyväksi, joista kirkkaimpina esimerkkeinä ovat hänen kokoamansa Uusi Aapiskirja sekä Viipurin kansakoulun perustaminen. Kun vielä Helsingissä kielen kehittyminen oli ollut edellytys kansan kohoamiselle, piti Ståhlberg Viipurissa tärkeänä kansan aseman parantamiseen keskittymisen. Suomenkielisen oppineiston kasvaessa suomen kieli ja kirjallisuuskin kehittyisivät itsestään.⁴⁴¹ Ståhlbergin näkemyksissä tapahtui siis selvä siirtymä kielen kehittämisen ensisijaisuudesta kansan aseman parantamiseen. Sopeutuminen ei kuitenkaan ollut aivan helppoa: kun 1850-luvulla koitti vaikeat vuodet Pietarin otteen kiristytessä, ei Ståhlbergista tai hänen sukupolvestaan löytynyt voimaa ja rohkeutta käydä poliittiseen taisteluun suomalaisuuden puolesta.⁴⁴² Siinä Ståhlberg ja tavallaan koko suomalaisuusliikkeen ensimmäinen sukupolvi koki rajansa, mutta työtä oli vielä jäljellä.

Siirtyminen Pielaveden kirkkoherraksi vei Ståhlbergin elinikäisen projektin entistä käytännöllisemmälle tasolle. Helsingissä ja Viipurissa hän oli toiminut koulujen, seurojen ja julkaisujen kautta. Pielavedellä hänestä tuli paimen varsin villiintyneessä tilassa olevalle laumalleen, jota hän kävi innokkaasti kehittämään. Ståhlbergin toiminnassa kirkkoherrana näkyvät Turun akatemian loppukauden neologiset

⁴⁴¹ Carl Henrik Ståhlberg Elias Lönnrotille 19.3.1847.

⁴⁴² Paasivirta 1978, s.138.

vivahteet. Suuntauksen perustana oli järjen ja kristinuskon ilmoituksen saattaminen harmoniaan ja toisaalta uskon käytännöllisyyden korostaminen. Sen mukaisesti Ståhlbergin näyttää olleen kiinnostuneempi uskon osoittamisesta käytännön elämässä ja teoissa sekä etiikasta, kuin syvällisistä, dogmaattisista kysymyksistä.⁴⁴³ Kirkkoherran roolissaan Pielavedellä Ståhlberg edusti kaikista puhtaimmillaan Klingen tarkoittamaa modernia välittäjää keskuksen ja periferian välillä. Ståhlberg pääsi lähemmäksi kansaa kuin aiemmin ja vaikutusvallallaan pitäjänjohtajana hän pystyi viemään läpi monia uudistuksia. Nämä uudistukset jäivät kuitenkin kärsimään 1860-luvun huonoista vuosista. Suurten nälkävuosien aikana Ståhlbergin projekti kansan hyväksi saavutti kaikista konkreettisimman tasonsa: hän yritti pitää ihmiset elossa tai ainakin lievittää heidän kärsimyksiään.

Kun Ståhlbergin uraan kuului myös hyvin teoreettista pohdintaa suomen kielen syvimmistä ominaisuuksista, voi perustellusti sanoa, että hänen toimintakenttensä suomen kielen ja kansan hyväksi oli hyvin laaja. On myös mielenkiintoista huomata, että vuosikymmenten saatossa tuo toimintakenttä, olosuhteiden vaikutuksesta, ikään kuin supistui kaikkia väestöryhmiä koskevasta suomalaisen identiteetin luomisesta puhtaasti rahvaan parhaan ajamiseksi. Tai ehkä mitään supistumista ei tapahtunut, vaan Ståhlbergin toiminnassa pikemminkin tapahtui siirtymä akateemisesta sivistyneistön kieliprojektista kansan elinolojen kohentamis- ja valistusprojektiksi. Ståhlbergin toiminta tapahtui vielä sääty-yhteiskunnan puitteissa: Ståhlberg itse oli viimeinen kirkkoherra Pielavedellä, joka oli pitäjän johtaja niin hengellisessä kuin maallisessakin mielessä. Muutos kunnalliselämässä oli kuitenkin jo tapahtumassa ja koko sääty-yhteiskunta pikkuhiljaa murenemassa.⁴⁴⁴ Ståhlberg oli vuosikymmenet unelmoinut yhdestä Suomen kansasta, mutta joutui itse operoimaan kahden kansan ajatuksesta käsin. Oli ruotsinkielinen sivistyneistö ja suomenkielinen rahvas, jota sivistyneistö, hän itse muiden muassa, valisti ja auttoi nousemaan ylöspäin. Vasta seuraavat sukupolvet pystyivät elämään Ståhlbergin unelmaa totena.

Ei ole liioiteltua sanoa, että Ståhlberg antoi koko elämänsä ja lopulta myös terveytensä tärkeäksi kokemalle asialle. Hänen roolinsa vaihtuivat ja suurimman osan elämästään hänen tuli aina ensin ottaa huomioon taloudelliset seikat, mutta siitä huolimatta hän vakaasti ajoi uskomaansa asiaa eteenpäin mahdollisuuksiensa mukaan. Hänen työnsä

⁴⁴³ Murtorinne 1992, s.11-13; Lämsä 2001, s.30.

⁴⁴⁴ Wirilander 1976, s. 375, 392.

tutkijana, opettajana, seuratoimijana, rehtorina ja viimein kirkkoherrana tähtäsi siihen, että suomen kansa ja kieli jonakin päivänä nousisivat siihen kukoistukseen, minkä ne hänen mielestään ansaitsivat. Kun Ståhlberg itse katsoi työvuosiaan taakse päin, ei hän voinut olla tuntematta tyytymättömyyttä. Hän olisi halunnut tehdä enemmän, jättää oman kädenjälkensä suomalaisuuden historiaan, niin kuin monet muut työtoverit olivat tehneet. Nimismiehen varattomaksi pojaksi Ståhlberg oli pärjännyt elämässään kerrassaan mallikkaasti, mutta kunnianhimoa olisi ollut vielä pitemmällekin. Loppujen lopuksi kaiken pyyteettömän työn ja ponnistuksen jälkeen myös Ståhlberg kaipasi kunniaa ja kiitosta. Vaikka kaikki hänet tunteneet antoivat vuolaasti kiitosta hänen luonteestaan ja työpanoksestaan, ei hänen nimensä noussut syntyvän kansakunnan kansallissankareitten joukkoon. Vaikka Ståhlberg itse jäi näkymättömäksi hahmoksi, hänen työnsä jäljet näkyvät. Hän toimi 1800-luvun monissa tärkeissä vaiheissa, milloin taustavaikuttajana intellektuellin ystäväpiirinsä kautta, milloin oman vaikutusvaltansa turvin ja usein myös ennakkoluulottomasti omat hihansa ylös käärien lähimmäisten parhaaksi. Hänen käsiensä jättämä jälki suomalaisuusliikkeen kehitykseen on suuri, paikallisesti Viipurin ja erityisesti Pielaveden historiaan sekä yksittäisten ihmisten elämäntarinoihin valtava.

Vaikka Ståhlbergin panos on vahva, on syytä muistaa, että tällaisia suomen asian työmyyriä oli samaan aikaan Suomessa paljon. Jälkipolvet muistavat heistä vain muutaman: Runebergin, Snellmanin ja Lönnrotin, eikä ole syytä kieltää heidän merkitystään suomalaistumisen historiassa. Nuori kansa tarvitsi sankareita, joita ihailta ja joihin samaistua. Kuitenkin ”*jag skall säga som sanningen är*”: ilman Ståhlbergin ja hänen kaltaistensa taustavaikuttajien työpanosta olisi suomalaisuuden historia tyystin erilainen, jos sitä edes ylipäänsä olisi olemassa.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Porvoon tuomiokapitulin arkisto

Porvoon tuomiokapitulin kouluasiakirjat 1844-1862

- Förslag till Lärokurser och Läromethoder till Wiborgs Gymnasium 15.3.1850
- Sammandrad utvisande Antalet af eleverne vid Wiborgs Gymnasium under läse-året 1853-54.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran arkisto

- Postikirja
- Pöytäkirjat 1845-1865
- Vuosikertomukset

Jyväskylän maakunta-arkisto (JYMA)

Program öfver förändringarne vid Gymnasium I Wiborg under Läse-åren 1849-50, 1850-51, 1851-52

Kansalliskirjasto (KK)

- Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 1835-1841

Oulun maakunta-arkisto (OMA)

- Oulun triviaalikoulun oppilasmatrikkeli

Pielaveden seurakunnan arkisto (PSA)

- Kirkkoherran lähettämien virkakirjeiden konseptikirja
- Pielaveden pitäjänkokousten pöytäkirjat

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto (Kia SKS)

Kirjekokoelmat

- Ståhlbergin kirjeet August Ahlqvistille
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pöytäkirjat

Painetut alkuperäislähteet

Carl Henrik Ståhlbergin ja Elias Lönnrotin kirjeenvaihto. Alkuperäiskirjeistä puhtaaksi kirjoittanut Soiniola, Tarja, suomentanut Ekholm, Rauno, *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 15*. Helsinki 2005.

Majamaa, Raija (toim.), *Elias Lönnrot, Valitut teokset 1: kirjeet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 510. Pieksämäki 1990.

Majamaa, Raija (toim.), *Elias Lönnrot, Valitut teokset 2: Mehiläinen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 531. Pieksämäki 1990.

Lönnrot, Elias, *Matkat 1828-1844*, Weilin + Göös. Espoo 1980.

Savolainen, Raimo (toim.) *J.V. Snellmanin kootut teokset 1-24*. Edita Prima Oy 2000-2005.

Suomen virallinen tilasto 6: Väestötilasto. Tilastollinen toimisto. Helsinki 1870-1945.

Tarpeellinen Lastenkirja. Helsinki 1840.

Uusi Aapiskirja. Suomalainen Kirjallisuusseura Wiipurissa 1847.

Lehdet

- Finlands Allmänna Tidning
- Helsingfors Morgonblad
- Kanawa, Sanansaattaja Wiipurista

- Sanan-Lennätin
- Savo
- Suometar
- Saima
- Uusi Suometar
- Wiborg

Muut lähteet

Helsingin Yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640-1917,
http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet_2/index.htm 15.11.2007

Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1640-1852,
<http://matrikkeli.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=13328> 15.11.2007

Hugo Kaliman muistelmat (Klaus Kalima)

Kunniakirja Viipurin maistraatilta 12.9.1857 (Hannele Hakala)

Pielaveden seurakunnan kastetut, vihityt, haudatut. Suomen Sukututkimusseuran
Hiski-Historiakirjojen hakuohjelma
<http://hiski.genealogia.fi/historia/> 15.11.2007

Selma Jackin katovuosikertomus 1867-68 Pielaveden pappilasta 22.3.1919 (Pielaveden
Kulttuuritoimi)

Kirjallisuus

Allardt Ekelund 1942: Allardt Ekelund, Karin, *Fredrika Runeberg*, Mercators Tryckeri. Helsingfors 1942.

Anttila 1931: Anttila, Aarne, *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1931.

Autio 1981: Autio, Veli-Matti, *Yliopiston virkanimitykset: hallinto- ja oppihistoriallinen tutkimus Turun akatemian ja Keisarillisen Aleksanterin yliopiston opettajien nimityksistä Venäjän vallan alkupuolella 1809-1852*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1981.

Ginzburg 1996: Ginzburg, Carlo, *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Suomentanut Aulikki Vuola. Gaudeamus. Tampere 1996.

Havu 1945: Havu, Ilmari, *Lauantaiseura ja sen miehet*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki 1945.

Helanen 1937: Helanen, Vilho, *Pohjalainen osakunta vv. 1828-1852*. Porvoo 1937.

Heikkinen 1983: Heikkinen, Antero, *Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan*. Gaudeamus. Jyväskylä 1983.

Huumo 2005: Huumo, Katja, *”Perkeleen kieli” – suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla*. Suomen Tiedeseura. Helsinki 2005.

Hyrkkänen 2002: Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino. Tampere 2002.

Häggman 1994: Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura; Historiallisia Tutkimuksia 179. Helsinki 1994.

Häkkinen 1991: Häkkinen, Antti, ”Pernaan Lapuan tie tehtiin jauhaloolla näläkävuosina” – Hätäaputyöt: epäonnistuiko valtiovalta? *Kun halla nälän tuskan toi*. Häkkinen, Antti; Ikonen Vappu; Pitkänen, Kari; Soikkanen, Hannu. WSOY. Darmstadt 1991.

Iisalo 1988: Iisalo, Taimo, *Kouluopetuksen vaiheita keskiajan katedraalikouluista nykyisiin kouluihin*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1988.

Ikonen 1991: Ikonen, Vappu, ”On syöty kaikkea ,joka vain on ollut kiveä pehmeämpää”- Ravintokysymys 1860-luvulla. *Kun halla nälän tuskan toi*. Häkkinen, Antti; Ikonen Vappu; Pitkänen, Kari; Soikkanen, Hannu. WSOY. Darmstadt 1991.

Jussila 2004: Jussila, Osmo, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917*. WSOY. Juva 2004.

Juva 1950: Juva, Mikko, *Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848-1869*. Forssa 1950.

Kaarninen 2002: Kaarninen, Mervi, *Sivistyksen portti. Ylioppilastutkinnon historia*. Otava. Helsinki 2002.

Klinge 2006: Klinge, Matti, *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Keuruu 2006.

Klinge 1989a: Klinge, Matti, Keisarillinen yliopisto, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917. Helsingin yliopisto 1640-1990* (toinen osa). Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1989.

Klinge 1989b: Klinge, Matti, Professoreita ja dosentteja, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917. Helsingin yliopisto 1640-1990* (toinen osa). Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1989.

Knapas 1989: Knapas, Rainer, Yliopiston rakennukset, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917. Helsingin yliopisto 1640-1990* (toinen osa). Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1989.

Koistinen 1927: Koistinen, Olli, E. Lönnrotin matkat Ylä-Karjalassa, *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista*. Viides jakso, 3. osa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1927.

Kokkonen 2006: Kokkonen, Jouko, *Rannankylästä kirkonkyläksi. Pielaveden kirkonkylän historia*. Toimittanut Jouko Kokkonen. Pielaveden ja Keiteleen kansalaisopisto. Tallinna 2006.

Kuusi 1962: Kuusi, Sakari, *Wolmar Styrbjörn Schildt-Kilpinen. Elämä ja toiminta*. K.J. Gummerus Osakeyhtiö. Jyväskylä 1962.

Kyyrö 1966: Kyyrö, Kauko, *Tuulta ja Tyyntä. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 1845-1965*. Tampereen Yliopisto. Vammala 1966.

Lauerma 2004: Lauerma, Petri, ”Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella.” *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Toimittaneet Huumo, Katja; Laitinen, Lea ja Paloposki, Outi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2004.

Lounasmaa 1910: Lounasmaa, Viktor, *Elämäni taipaleelta: muistelmia*, WSOY. Porvoo 1910.

Luukkanen 2000: Luukkanen, Tarja-Liisa. *B.O. Lille ja kirkkohistorianopetuksen alkuvaiheet Aleksanterin yliopiston teologisessa tiedekunnassa*. Historiallisia tutkimuksia 207, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2000.

Lämsä 2001: Lämsä, Kalevi. *Johan Lagus (1798-1857) kasvattajana ja opettajana? – ”En siksi, että olisin opettajanne...”* Oulun yliopisto. Oulu 2001.

Murtorinne 1992: Murtorinne, Eino. *Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809-1899*. WSOY. Porvoo 1992.

Nissilä 1981: Nissilä, Viljo, Koulut ja opistot, artikkeli teoksessa *Viipurin kaupungin historia IV osa*. Torkkelin säätiö. Lappeenranta 1981.

Paasivirta 1978: Paasivirta, Juhani, *Suomi ja Eurooppa 1808-1914. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit*. Kirjayhtymä. Helsinki 1978.

Peltonen 2006: Peltonen, Matti, *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappien etiikka. Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta*. Gaudeamus. Helsinki 2006.

Pitkänen 1991: Pitkänen, Kari, Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva. *Kun halla nälän tuskan toi*. Häkkinen, Antti; Ikonen Vappu; Pitkänen, Kari; Soikkanen, Hannu. WSOY. Darmstadt 1991.

Rein 1895: Rein, Thiodolf, Johana Vilhelm Snellmanin elämä: Edellinen osa. Suomentanut Oskar Relander. Otava. Helsinki 1895.

Räisänen 1981: Räisänen, Tauno, ”Kirkollinen elämä seurakunnan jakamiseen saakka”, *Pielaveden ja Keiteleen historia I. 1870-luvulle*. Kirjoittaneet Räisänen, Tauno ja Kumpulainen, Kalevi. Julkaisseet Pielaveden kunta, Pielaveden seurakunta, Keiteleen kunta ja Keiteleen seurakunta. Kiuruvesi 1981.

Savolainen 1989: Savolainen, Raimo, *J.V. Snellman ja nälkävuodet 1867-1868*. Snellman-instituutin C-sarja 2. Kuopio 1989.

Sihvo 1994: Sihvo, Hannes, Vanhasta Suomesta autonomian ajan Karjalaan, *Karjalan Kansan historia*. Toimittaneet Kirkinen, Heikki; Nevalainen, Pekka; Sihvo, Hannes. WSOY. Porvoo 1994.

Simonsuuri 1951: Simonsuuri, Lauri, *Kotiseudun tarinoita*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 229. Helsinki 1951.

Soikkanen 1991: Soikkanen, Hannu, ”Siikajoella tehtiin pastorin paikka köyhäin koiksi” – Papit ja kansa hätäaikana. *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet.* Toimittaneet Häkkinen, Antti; Ikonen, Vappu; Pitkänen, Kari; Soikkanen, Hannu. Porvoo- Helsinki- Juva 1991.

Sorvali 2007: Sorvali, Irma, Carl Henrik Ståhlberg (1799-1878), *Kansallisbiografia osa 9: Siltanen –Tott.* Studia Biographica, Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Hämeenlinna 2007.

Sorvali 2005: Sorvali, Irma, ”Suomen maassa Suomen ääni – pohdintoja Talvi Suomessa - runon kirjoittajasta.” *Bibliophilos* 4/2005.

Strömberg 1987: Strömberg, John, Ylioppilaat, *Helsingin yliopisto 1640-1990. Kuninkaallinen Turun akatemia 1640-1808.* Kirjoittaneet Klinge, Matti; Knapas, Rainer; Leikola, Anto; Strömberg, John. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1987.

Strömberg 1989: Strömberg, John, Ylioppilaat, *Helsingin yliopisto 1640-1990. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808-1917.* Kirjoittaneet Klinge, Matti; Knapas, Rainer; Leikola, Anto; Strömberg, John. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1989.

Sulkunen 1999: Sulkunen, Irma, *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700-1800-luvulla.* Hanki ja jää- julkaisusarja Gaudeamus. Tampere 1999.

Sulkunen 2004: Sulkunen, Irma, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831-1892.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 952. Hämeenlinna 2004.

Sursillin suku- Genealogia Sursilliana. Täydentänyt ja toimittanut Kojonen, Eero. Helsinki 1971.

Talvio 1929: Talvio, Maila, J.L.Runeberg, *Suurmiestemme elämäkertoja: Lönnrot, Runeberg, Snellman, Kivi.* Otava. Helsinki 1929.

Teperi 1965: Teperi, Jouko, *Vanhan Suomen suomalaisuusliike I.* Suomen historiallinen seura, Helsinki. Lahti 1965.

Teperi 1967: Teperi, Jouko, *Vanhan Suomen suomalaisuusliike II*. Suomen historiallinen seura, Helsinki. Forssa 1967.

Teräksinen 1936: Teräksinen, August, *Eräitä piirteitä Pielaveden pitäjän historiasta*. Kuopio 1936.

Teräsvuori 1931: Teräsvuori, Kaarlo, *Ståhlbergin suku*, Turun suomalainen kirjapaino- ja sanomalehti-O.Y. Turku 1931.

Tiimonen 2001: Tiimonen, Soili, *Valoa kansalle luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämissyrkimykset autonomisessa Suomessa 1809-1848*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki 2001.

Topelius 1998: Topelius, Zacharias, *Elämäkerrallisia muistiinpanoja*. Näköispainos vuonna 1923 ilmestyneestä ensipainoksesta. Otava. Keuruu 1998.

Turpeinen, Oiva, *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868*. Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia 136. Helsinki 1986.

Turpeinen 1988: Turpeinen, Oiva, *Väestö ja talous 1720-luvulta 1880-luvulle, Hyrynsalmen historia*. Hyrynsalmen kunta ja Hyrynsalmen seurakunta. Jyväskylä 1988.

Virtanen 1987: Virtanen, Keijo, *Kulttuurihistoria – Tie kokonaisvaltaiseen historiaan*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja- ser. c osa- tom 60. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku 1987.

Wirilander 1974: Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870*” Historiallisia tutkimuksia 93, Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1974.

Ylikangas 1996: Ylikangas, Heikki, *Wallesmanni. Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä*. Jyväskylä 1996.

Zemon Davis 1997: Zemon Davis, Natalie, *Kolme naista. Kolme elämää 1600-luvulla*. Suomentanut Jaana Iso-Markku. Otava. Keuruu 1997.

